

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**XVI. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE İHRACAT
YASAĞI (5, 6 ve 7 NUMARALI MÜHİMME DEFTERLERİNE
GÖRE)**

Sinem ÇABUK

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ BİLİM DALI**

ŞUBAT 2022

**XVI. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE İHRACAT YASAĞI (5, 6 VE 7
NUMARALI MÜHİMME DEFTERLERİNE GÖRE)**

Sinem ÇABUK

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

ŞUBAT 2022

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Sinem Çabuk

10.02.2022

XVI. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE İHRACAT YASAĞI:(5, 6 VE 7
NUMARALI MÜHİMME DEFTERLERİNE GÖRE)
(Yüksek Lisans Tezi)

Sinem Çabuk

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Şubat, 2022

ÖZET

Mühimme defterleri, Divân-ı Humâyûn'da alınan kararların kayıt altına alındığı defterlerden biridir. Padişah onayı sonrasında düzenlenen fermanların suretleri bu defterlere kaydedilirdi. Mühimme defterleri, devrin siyasi ve idari yapısının yanı sıra sosyo-ekonomik olayların tespitinde de önemli kaynaklar arasında yer alır. Çalışma konumuzda, Klasik döneme ait Mühimme defterlerinden 5, 6 ve 7 Numaralı defterlerde ihracat yasağına ilişkin hükümler yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nde dönem şartlarında ihracat yasağının nasıl gerçekleştiği, hangi sebeplerle yapıldığı ve ihracat yasağına konu olan ürünler üzerinde durulmuştur. Çalışmada, dönemselsel olarak 5 Numaralı Mühimme Defteri (1565-1566); 6 Numaralı Mühimme Defteri (1564-1565) ve 7 Numaralı Mühimme Defteri (1567-1569)'nin tarihleri sınırlılığında ihracat yasağı verileri değerlendirilmiştir. Çalışma, giriş ve iki bölümden meydana gelmektedir. Çalışmanın Giriş kısmında Mühimme defterlerinin kaynak değeri ve söz konusu defterlerde ihracat yasağına ilişkin veriler ele alınmıştır. Birinci bölümde Osmanlı Devleti'nde iktisat anlayışı ve üretim, Osmanlı Devleti'nde ithalat ve Batı merkantilizmine bakış konularına yer verilmiştir. İkinci bölümde ise, Osmanlı Devleti'nde ihracat yasağı anlayışı ve ihraç yasağına konu olan tarımsal ürünler, hayvan ve hayvansal ürünler ile madenlerele alınmıştır.

Bilim Kodu : 1175114

Anahtar Kelimeler : Osmanlı Devleti, Divân-ı Humâyûn, Osmanlı İktisadı, Mühimme Defteri, İhracat Yasağı.

Sayfa Adedi : 115

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ

XVI. EXPORT PROHIBITION IN THE OTTOMAN STATE IN THE CENTURY:
(ACCORDING TO IMPORTANT BOOKS NUMBER 5, 6 AND 7)

(Master Thesis)

Sinem abuk

ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

February, 2022

ABSTRACT

Mühimme notebooks are one of the notebooks in which the decisions taken in the Divan-ı Hümâyûn are recorded. Copies of the edicts issued after the sultan's approval were recorded in these books. Mühimme notebooks are among the important sources in the determination of socio-economic events as well as the political and administrative structure of the period. In our study, there are provisions regarding the export ban in the books numbered 5, 6 and 7 from Mühimme books belonging to the Classical period. In the Ottoman Empire, how the export ban was realized in the conditions of the period, the reasons for which it was made and the products that were subject to the export ban were emphasized. In the study, the Mühimme Notebook No. 5 (1565-1566); The export ban data of Mühimme Notebook No. 6 (1564-1565) and Mühimme Notebook No. 7 (1567-1569) were evaluated. The study consists of an introduction and two parts. In the Introduction part of the study, the source value of Mühimme books and the data on the export ban in these books are discussed. In the first part, the understanding of economics and production in the Ottoman Empire, imports in the Ottoman Empire and the view of Western mercantilism are included. In the second part, the understanding of the export ban in the Ottoman Empire and the agricultural products, animals and animal products and mines that are the subject of the export ban are discussed.

Science Code : 117514

Key Words :Ottoman Empire, Divan-ı Humayun, Ottoman economics, Mühimme notebook, export ban.

Page Number : 115

Supervisor : Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamın hazırlık aşamasından, araştırma ve yazım aşamasının nihayetlenmesine kadar tavsiye, akademik yönlendirme ve ilmi tenkitlerini esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Ahmet Güneş'e teşekkür ederim. Yüksek lisans ders dönemindeki akademik yardımları ve tez dönemindeki önerileriyle çalışmamın ortaya çıkmasına vesile olan diğer tüm hocalarıma da ayrı ayrı teşekkürlerimi sunarım. Son olarak çalışma sürecinde her türlü maddi ve manevi desteği üzerimden esirgemeyen aileme şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLoların LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR	x
1. GİRİŞ	1
2. OSMANLI DEVLETİ'NDE İKTİSAT ANLAYIŞI, İTHALAT, BATI MERKANTİLİZMİNE BAKIŞ VE İHRACAT YASAĞI	11
2.1.Osmanlı Devleti'nde İktisat Anlayışı ve Üretim	11
2.2. Osmanlı Devleti'nde İthalat ve Batı Merkantilizmine Bakış	20
2.2.1. İthalat.....	20
2.2.2.Batı Merkantilizmi ve Osmanlı	21
2.3. Osmanlı Devleti'nde İhracat Yasağı ve İhracat Yasağının Gerekleri	26
2.3.1. Şehirlerin İaşesi Gereği İhracat Yasağı	29
2.3.2.Kıtlık ve Kuraklık Gereği İhracat Yasağı.....	30
2.3.3. Kaçakçılığı Önleme Gereğiİhracat Yasağı.....	35
2.3.4. Harb-i Kefere Olunması ve Lojistik Gereği İhracat Yasağı.....	38
2.4.Osmanlı Devleti'nde İhracat Yasağına Uyulması İçin Alınan Önlemler.....	45
3. 5, 6 VE 7 NUMARALI MÜHİMME DEFTERLERİNE GÖRE OSMANLI DEVLETİ'NDE İHRACAT YASAĞI.....	49
3.1. İhracata Yasağına Konu Olan Tarımsal Ürünler	54
3.1.1.Zahîre/Hububat Ürünleri	54
3.1.2. Yağ	73
3.1.3. Üzüm, İncir ve Kuru Meyve	76

	Sayfa
3.1.4. Mercimek, Nohut, Pirinç	80
3.2. İhracat Yasağına Konu Olan Hayvanlar ve Hayvansal Ürünler.....	82
3.2.1. At.....	85
3.2.2. Koyun	87
3.2.3. Hayvan Derisi (Gön) ve Sahtiyar (İşlenmiş Deri)	88
3.2.4. Yapağı (Yün).....	89
3.2.5. Balmumu	90
3.3. İhraç Yasağına Konu Olan Madenler	91
3.3.1. Gümüş	96
3.3.2. Demir.....	98
3.3.3. Güherçile	99
3.3.4. Kurşun	102
3.3.5. Bakır	103
4. SONUÇ	107
KAYNAKLAR	109
ÖZGEÇMİŞ	115

TABLÖLARIN LİSTESİ

Tablo	Sayfa
Tablo 3.1. 5, 6 ve 7 Numaralı Mühimme Defterlerinde Tarımsal Ürünlere Yönelik İhracat Yasağı	50
Tablo 3.2. 5, 6 ve 7 Numaralı Mühimme Defterlerinde Hayvanlar ve Hayvansal Ürünlere Yönelik İhracat Yasağı	52
Tablo 3.3. 5, 6 ve 7 Numaralı Mühimme Defterlerinde Madenlere Yönelik İhracat Yasağı	52

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
age	Adı geçen eser
agm	Adı geçen makale
agt	Adı geçen tez
AİBÜ	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
AÜ	Ankara Üniversitesi
bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
diğ.	Diğerleri
ed.	Editör
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H.	Hicri
haz.	Hazırlayan
M.	Miladi
MD	Mühimme Defteri
nşr.	Neşreden
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
s.	Sayfa
S.	Sayı
TALİD	Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
U.Ü.İ.İ.B.F.	Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Y.	Yıl
Yay.	Yayınlayan
Yay. haz.	YayınaHazırlayan

1. GİRİŞ

Altı yüz yılı aşkın yaşamış ve farklı coğrafyalarda adalet temelli hoşgörü politikasıyla tarihe yön vermiş olan Osmanlı Devleti'nin siyasi, sosyal ve ekonomik özelliklerinin aydınlatılmasında Mühimme Defterleri oldukça önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti'nin en önemli karar alma mekanizması olan Divân-ı Humâyûn'da karara bağlanarak kayıt altına alınan hükümleri içeren,⁵ (H. 973/M. 1565-1566), 6(H. 972/1564-1565) ve 7(H. 975-976/1567-1569) numaralı defterlerde yer alan hükümler çalışmamızın sorusu olan Osmanlı Devleti'nde İhraç yasağı anlayışı ve hangi ürünlerin hangi sebeplerle ihracat yasağına tabi tutulduğu konusuna ışık tutacaktır.

Bu defterlerin, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı tarafından yayınları yapılmış olup çalışmamız bu çeviriler üzerinden sürdürülmüştür. Çalışmada, zamansal olarak 5 Nolu Mühimme Defteri (1565-1566), 6 Nolu Mühimme Defteri(1564-1565) ve 7 Numaralı Mühimme Defteri'nin(1567-1569) ait olduğu döneme ilişkin İhracat yasağı verileri irdelenmiştir. Dolayısıyla Kanuni Sultan Süleyman(1520-1566) döneminin son yılları ve II. Selim(1566-1574) döneminin ilk yıllarına ait ihracat yasağı verileri çalışmamızın temel konusu olarak ön plana çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde İhracat Yasağı (5, 6 ve 7 Nolu Mühimme Defterlerine Göre)konusunu içeren bu çalışma XVI. yüzyılın ikinci yarısında yaklaşık 5 yıllık bir süreçteki ihracat yasağına ilişkin önemli tespitleri sunmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, belirtilen zamansal aralıkta Osmanlı Devleti'nde dönem şartlarında iktisat anlayışı, Avrupa'daki merkantilizmle karşılaştırılması, ihracat yasağının gerçekleşmesine etki eden nedenler; şehirlerin işesi, kıtlık ve kuraklık, kaçakçılığı önleme, lojistik ve harbi kefare olunması gibi alt başlıklar özelinde tasnif edilerek alınacaktır. Bu hususta ilgili defterlerdeki hükümler kanıt olarak gösterilerek Osmanlı Devleti'nde ihraç yasağına konu olan tarımsal, hayvansal ürünler ile madenlere yönelik ihraç yasağının sebepleri zamanlaması saptanmaya çalışılacaktır.

Daha önce mühimme defterleri üzerine yapılmış önemli çalışmalar bulunmakla birlikte 5, 6, 7 nolu mühimme defterlerindeki hükümler çerçevesinde İhracat yasağı konusu ve bu hükümlerin yukarıda belirtilen nedenlerine bağlı olarak ele alınmasına

yönelik bir çalışma bulunmamaktadır. Araştırma konusu olan ilgili defterlerin zaman aralığındaki ekonomik faaliyetlerin İhracat yasağı özelinde ele alınacak olmasının Osmanlı iktisat tarihine kısmen de olsa katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışma konusuna ilişkin temel kavram ve terimler, Osmanlı ekonomisi, Osmanlı'da üretim, Divân-ı Hümayun, Mühimme defterleri, hüküm, hububat, ihracat, ihracat yasağı, merkantilizm ve ticaret kavramlarıdır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin iktisadi anlayışı ile Avrupa'daki iktisadi anlayış arasındaki farklar, Osmanlı'daki İslam iktisadına dayalı anlayış ile aynı dönemde Avrupa'nın saldırgan merkantilist anlayışı karşısında rekabet edememesi, Avrupa ile rekabet sürecinde Osmanlı'nın ithalatı serbest bırakıp ihracata kota veya yasak koyması, merkantilist bir anlayışa sahip olmaması, özellikle sefer zamanlarında ihracata sıcak bakılmaması ve yapanların cezalandırılması gibi kuramsal konulara da yer verilecektir. Bu çalışmada belgelerde gündeme getirilen konuların örneklerle tespiti ve aralarındaki bağlantının ortaya konulmasına çalışılacaktır.

Mühimme defterlerinin kaynak değerini belirtmek amacıyla Mübahat Kütükoğlu, Feridun Emecen, Halil Sahillioğlu gibi önemli tarihçilerin eserlerinden; ikinci bölüm olan Osmanlı Devletinde İktisat Anlayışı, İthalat, Batı Merkantilizmi, İhracat Yasağı Anlayışını ve nedenlerini analiz etmek için Halil İnalcık, Mehmet Genç, Ahmet Tabakoğlu, Ömer Akdağ, Ömer Lütfi Barkan Şevket Pamuk, Mücteba İlgürel, Mustafa Akdağ ve Zeki Arıkan gibi Osmanlı iktisat tarihine dair bilgiler içeren eserler vermiş tarihçi ve iktisat tarihçilerinin eserleri ile birçok makaleden faydalanılmıştır. Üçüncü bölüm olan 5, 6 ve 7 numaralı mühimme defterlerine göre ihracat yasağı sorusunu irdelemek amacıyla da bizzat birincil kaynaklar olan bu defterlerdeki ilgili hükümlerden alıntılar yapılarak kanıtlar sunulmuştur. Defterlerdeki hükümlerin anlamlarını daha net bir şekilde anlayabilmek için Mehmet Zeki Pakalın'ın Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğüne başvurulmuştur. Ayrıca çalışmamızda Osmanlı iktisat anlayışına dair farklı bakış açılarına da yer vermek amacıyla Geza David, Fernand Braudel, Paul Kennedy ve Sam White gibi yabancı tarihçilerin eserlerinden de alıntılar yapılarak referans gösterilmiştir.

Bir Osmanlı Tarihi Kaynağı Olarak Mühimme Defterleri

Divân-ı Humâyûn'da karara bağlanarak kayıt altına alınan hükümler “Nâme”, “Mühimme”, “Ahkâm”, “Ruûs”, “Tahvîl”, ve “Ahidnâme”, adı verilen defterlere kaydedilerek “Defterhane”de muhafaza edilirdi.¹Çalışma konumuzu teşkil eden Mühimme defterlerindeki İhracat yasağı konusu özelindeki hükümler çerçevesinde bilgilerde oldukça önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

Mühimme defterleri, Osmanlılar'ın, günümüzdeki Bakanlar Kurulu görevini yürüten Divân-ı Humâyûn'da karara bağlananiç ve dış meseleler üzerine padişahın onayının akabindetertip edilen ferman suretlerinin kayıt altına alındığı defterlerdir. Defterlerin bu isimle anılmasıveyaygınlaşması17. asrın sonlarından itibaren başlamıştır. Daha öncesinde ise divan kayıtlarının bulunduğu defterlere “ahkâm-ı mîrî”denilmektedir.²

Mühimme defterlerine ilişkin diğer bir tanımda da, taşra ve merkezdeki yöneticilere, sadrazam ve sadaret kaymakamı riyasetinde toplanan Divan'dan, reisü'l-küttâba bağlı olankalemden gönderilen ferman suretlerinin bir araya getirildiği defterler olduğu belirtilmektedir.³

Mühimme Defterleri'nde yer alan kayıtları tutan görevlilere“Mühimme Nüsivan/Mühimme Kâtibi”adı verilmektedir. Gizli olarak kaleme alınan hüküm ve fermanları içerendefterlere ise“Mektum-ı Mühimme Defteri” denilmektedir. Büyük bir dikkatle kayıt altına alınan bu defterler, Osmanlı Arşiv geleneğindesürekli bir müracaat kaynağı olmuştur. Geçmiş döneme ait bir muamele ya da iş söz konusu olduğunda Mühimme Defterleri'ne başvurularakbu çerçevedegörüş, beyanat veya muamele gerçekleştirilirdi.⁴

¹ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*(Ankara: Türk Tarih Kurumu (TTK) Basımevi, 1988), s. 10.

²Mübahat S. Kütükoğlu, “Mühimme Defteri”, *İslam Ansiklopedisi(DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 31, İstanbul 2006, s. 520; Mertol Tulum, *Mühimme Defteri 90*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, Giriş Bölümü. Benzer tanımlamalar için bkz. 3 Numaralı Mühimme Defteri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, yay. haz. Nezihi Aykut vd., Ankara 1993, “Sunuş”, s. XXI; Tefik Temelkuran, “Divan-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi* , S. 6, İstanbul 1975, s. 155; Mehmet Ali Ünal, *Mühimme Defteri 44* , Akademi Kitabevi, İzmir 1995, “Takdim”, s. V.

³*Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 tarihli E. 12321 Nolu Mühimme Defteri*, nşr.: Halil Sahillioğlu, İslam Tarih, (İstanbul: Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları, 2002), s. III.

⁴M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1993), c. II, s. 605.

Mühimme Defterleri, meselelerin görüşüldüğü divanlar açısından farklı isimler adı altında kaydedilirdi. Bu çerçevede dört grup Mühimme defterinden söz edilebilir. Bunlar, Sadrazam başkanlığında toplanan Divan kararlarını içeren Mühimme Defterleri'nin dışında, sadrazamın vekil tayin ettiği Rikab Kaymakamı veya Sadaret Kaymakamı başkanlığındaki divan kararlarını içeren Rikab Mühimmesi; Sadrazamın sefer esnasında düzenlediği divan kararlarını içeren Ordu Mühimmesi ve ne padişah ne de sadrazamın payitahtta olmadığı dönemlerde Sadaret Kaymakamı başkanlığındaki divan kararlarını içeren Kaymakamlık Mühimmesi'dir.⁵

İlk dönem mühimmelerinde yer alan hükümlerin çok geniş kapsamlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu hükümlerin Osmanlı merkez ve taşra teşkilatının idarî yapısı ve çalışma şekillerini; devlet-reaya ve devlet-esnaf ilişkilerini; imar, iskân ve iktisat siyasetini; iç politika, isyanlar ve bastırılmasını; askerî tarih, strateji, dış siyaset ve yabancı devlet münasebetlerini içerdiği Avrupa içlerinden İran'a, Kırım'dan Kuzey Afrika topraklarına ve Arabistan'a kadar uzanan sınırları kapsadığı bilinmektedir. Daha sonraki dönemlerde idarî ve adlî meseleler farklı serilere kaydedilmiş, şikâyetler neticesinde alınan kararları içeren hükümler için 1059(1649) sonrasında "Şikâyet defterleri" tutulmuştur. 18. asır ortalarından sonra bu defterler de vilâyetler özelinde tutularak "Ahkâm-ı şikâyet" adını almıştır. Devlet işlerine ilişkin hükümler ise Mühimmeler'de yer almıştır.⁶

Mühimme defterleri, XVII. asrın ikinci yarısına kadar mîrî ahkâm olarak bilinmekteydi. İlk örnekleri II. Bayezid(1481-1512) devrine kadar uzanan Divan ahkâm defterleri aslında daha sonraki Mühimme kayıtlarının ilk örneklerini oluşturur. Klasik formlarını almaları ve defter formunu almaları ise 1540'lı yıllara dayanır. Bu bağlamda klasik Mühimme şeklinin ilk örnekleri 1544-1545'li yıllara ait defterde görülebilir.⁷

Mühimme defterlerinin tertibinde de zaman içerisinde şekil ve içerik açısından gelişme gözlenmektedir. 1553-1642 dönemine ait ilk defterlerde başlık yer

⁵Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 7-8; 5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566): Özet ve İndeks, (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1994), s. IX.

⁶Kütükoğlu, agmd., ss. 520-521.

⁷Feridun Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)* c. 3, s. 5 (2005): s. 117; *Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*.

almamaktadır. Defterlerde toplantı günü kayıt tarihi ve bunun hemen altında ay ve yıl bulunmaktadır.⁸

XVII. asır ortalarına ait 90 numaralı Mühimme Defterleri(H.1056/ M.1646) ile birlikte defterlerin ilk sayfalarında hükümlerin hangi reisu'l-küttâb riyasetinde kaleme alındığı ve hangi sadrazam devrinde kararlaştırıldığını ifade eden başlıklar yer almıştır. Aynı zamanda yazı karakteri daha estetikdir⁹

Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA)'nde "Mühimme Defterleri" adlı defter serisi, buraya aittasınf edilen belgeler arasında ilk olma özelliğini taşımaktadır. Tasnif edilen defterler, 2005 yılında toplam 267 adet(H.961-1323/M. 1553-1905 yılları arası) iken¹⁰ 2010 yılına gelindiğinde bu sayı 419'a ulaşmıştır. Bunlardan en son tarihli olanı ise H.1333/M.1915 yıllarına aittir.¹¹

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Topkapı Sarayı Arşivi Müzesi'nde yer alan defter ise 951-952/1544-1545 tarihine tekabül etmekte olup bu bağlamda defterlerin ilk örneklerinin 16. asra ait olduğu söylenilebilir.¹²

Söz konusu defter, 1544 sonu ile 1545 başı arasındaki dört buçuk aylık kısa bir döneme ait hüküm suretlerini içermektedir. Diğer defter ise "Koğuşlar 888" katalog numarasıyla kütüphane kısmında yer almaktadır. 1552 yılına ait fermanlardan oluşan bu defterde yer alan kayıtların tarihi tüm bir seneyi içermektedir.¹³

Mühimme kayıtlarının, bir ikisi dışında genelde tam müsvedde veya ilk taslak olmayıp temize çekilmiş hali olduğu da düşünülmektedir. Bu çerçevede bir şikâyetveya arz karşılığındakarargereğincehazırlanan taslağın üzerindedüzenlemeleryapılarak yeniden hazırlanır ve tuğralı olarak ilgiliye gönderilirdi. İşlem sürecinde taslak metnin düzenlenmiş şekilleri de bir araya getirilerek Mühimme defterlerine kaydedilirdi. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre

⁸Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 8. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD) c. 3, s. 5 (2005); s. 117; Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri.

⁹3 Numaralı Mühimme Defteri, s. XX.

¹⁰Emecen, agm, s. 108.

¹¹Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 7.

¹² Halil Sahillioğlu, Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli E-12321 Numaralı Mühimme Defteri, İstanbul 2002; Mübahat Kütükoğlu, "Mühimme Defterlerindeki Muamele Kayıtları Üzerine", (Tarih Boyunca Peleografya ve Diplomatik Semineri 30 Nisan-2 Mayıs 1986), Bildiriler, İstanbul 1988, s. 97; Emecen, agm, s. 109.

¹³ Geza David, XVI. "Yüzyılda Osmanlı- Habsburg Mücadelesinin Bir Kaynağı Olarak Mühimme Defterleri", Tarih Dergisi, çev. Özgür Kolçak (İstanbul: 2012) s. 53, s. 306-307.

Mühimme defterlerine kaydedilen suretler, son aşamada fermanın gönderilmesinden hemen öncesine aittir.¹⁴

Mühimme Defterleri'nin Kaynak Değeri ve İhracat Yasağı Veri Kaynağı Olarak Mühimme Defterleri

Mühimme defterleri, Divân-ı Humâyûn gibi devletin her türlü işlerinin görüşüldüğü kalpgah bir organda tutulmaları nedeniyle özellikle 16-18. yüzyıllar için daima ilk elden kaynaklar olarak kabul edilmiş ve bu defterlerde yer alan kanıtlar sayesinde pek çok araştırma ortaya konulmuştur.¹⁵

Söz konusu defterlerin kaynak değeri genel hatlarıyla şöyle özetlenebilir; Osmanlı Devleti'nin İstanbul(merkez) ve taşra teşkilâtında yer alan askerî ve idarî kurumların işleyişi, ilişkileri ve icra ettiği faaliyetlere yönelik kayıtları rahatlıkla bu defterlerde bulmak mümkündür. Komşu ülkelerle Avrupa, Orta Doğu, Arabistan Yarımadası, Kuzey Afrika, Kafkaslar ve Rusya tarihine ilişkin mühim bilgileri içerirler. İmparatorluktaki, Müslüman olmayan tebaa ile olan ilişkiler, azınlık hukuku, sosyal ve iktisadi ihtiyaçların sağlanmasına yönelik politika, ibadet ve ayin serbestisi, ibadethanelerin inşası gibi konulara defterlerde oldukça fazla rastlanır. Hac organizasyonu, surre alayları ve mukaddes beldelerde yürütülen faaliyetler de defterlerde yer alır. Bunun yanı sıra Osmanlı'da kültürel ve sanatsal faaliyetler, iskân ve imar politikaları, eğitim, belediye ve sağlık hizmetleri, vakıf idarelerine ait problem ve çözümlerin kayıtları da defterlerde yer alır. Ordunun sefer hazırlığı, lojistik hizmetler ve savaş organizasyonu açısından Ordu Divanı tarafından kaydedilen Mühimme Defterleri de ilk elden kaynaklar arasındadır.¹⁶

Mühimme defterlerinde siyasî ilişkiler tarihinin yanı sıra, merkez ve taşra teşkilatı içindeki ilişkileri; eyaletler, kasabalar ve limanları; sancak, beylerbeyi ve kadıların sosyal ve ekonomik ilişkilerini kapsayan pek çok hüküm kaydı mevcuttur.¹⁷

Osmanlı idarî yapısı, yabancı devletlerle münasebetler, ticaret stratejileri, ekonomi politikaları, sosyal yaşam, iç siyasette yaşanan problemler, merkez-taşra münasebetleri, sefer lojistiği ve daha pek çok konuları içeren Mühimme defterleri,

¹⁴Emecen, agm, ss. 119-120.

¹⁵Kütükoğlu, agmd, s. 523.

¹⁶Devlet Arşivleri Başkanlığı. 5 Numaralı Mühimme Defteri, s. XI.

¹⁷Emecen, agm, s. 130.

bütün bu konuları içermesi ve bir nevi zabıt/sicilhükümünde olması nedeniyle pek çok araştırma alanı için kaynak niteliğindedir. Bu özelliği hasebiyle çalışmamıza ışık tutan, ihracat yasağına ilişkin merkezden taşradaki idari amirlere gönderilen pek çok yazışmaya dair kanıtlar da sonraki bölümlerde ortaya konulacaktır.

Bu bağlamda BOA'nın¹⁸ en mühim defter serileri arasında yer alan Mühimme defterlerinedayalı araştırmalar, belli konudaki hükümlerinsentezlenerek yayımlanmasıveya bütün bir defterin yayınlanması akademik açıdan oldukça yaygınlık kazanmaktadır. Defterlerde yer alan kayıtlar, büyük ölçüde karar organı niteliğinde olan bir kuruma ait belgeler olması yönüyle de hukuk tarihi açısından ayrı bir öneme haizdirler.¹⁹

Bu çalışmada 5, 6 ve 7 numaralı Mühimme Defterleri'nde geçen Osmanlı iktisat anlayışı içinde ihracat yasağına ışık tutan ilgili hükümlerin tasnif ve terkipleri yapılarak araştırma sorumuz yapılandırılmaya çalışılmıştır. Bu defterlerin, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı tarafından, yayınları yapılmış olup çalışmamız bu çeviriler üzerinden sürdürülmüştür. Çalışmaya esas teşkil eden defterlerin özellik ve içerikleri ise şu şekilde özetlenebilir.

5 Numaralı Mühimme Defteri, H. 973/M. 1565-1566 yılları arasını kapsamakta olup 703 sayfadan oluşmaktadır. Defterde 1989 hüküm ve hüküm suretlerinin gönderildiği yerlerin kayıtlarını içeren 452 suret kaydı bulunmaktadır. Defter kapağında Evâil-i Muharrem 972-Evâil-i Zilhicce 973 tarihleri yazılı olmasına rağmen, defterde Gurre-i Muharrem 973-3 Zilhicce 973 (29 Temmuz 1565-21 Haziran 1566) tarihleri arasına ait hükümler bulunmaktadır. Yayımlanan defterin önemli bir özelliği de “hazar ve sefer” kayıtlarını bir arada bulundurmasıdır. Barış döneminde oluşturulan divânlardan çıkan hükümler bu defterde yer alır. Ancak Ordu divanından çıkan ferman suretlerini içeren “sefer” kayıtlarını muhteva etmesi yönüyle de “Ordu Mühimmesi” içeriğine sahiptir. Defterde Zigetvar seferine çıkan ordunun konakladığı yerlerin/menzillerin adları da yazılıdır.²⁰ Bu defterde çalışmamızda da ele alacağımız lojistik ve sefer öncesi yapılan ihracat yasaklarından da bahsedilmesi araştırmamız için yeterli veriye sahip olmamızda oldukça etkili olmuştur.

¹⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi

¹⁹ Emecen, agm, s. 107.

²⁰ 5 Numaralı Mühimme Defteri, s. XIII-XIV.

5 Numaralı Mühimme Defteri, oldukça kısa bir zaman sürecinikapsamasınarağmen, farklıbelde yöneticilerineve makamlara yazılan birçok emiri içermektedir. Osmanlı başkentindeki vezir, kadı, yeniçeri ağası, sekbanbaşı, koyun emini makamlarına; yakın sınırlarda bulunan Van, Diyarbakır, Anadolu, Rum, Erzurum, Karaman, Rumeli ve Yemen Beylerbeyliğine; Kudüs, Medine ve Mekke kadıları ile; Mora, Rodos, Midilli adalarının kadılarına ve beylerine; Afrika’da Cezayir, Mısır ve Halep beylerbeyliğine; Kırım’da Kefe beyine; Avrupa’da ise Bosna, Avlonya, Akkirman, Tımişvar, Rumeli beylerbeyi ile Budun, Klis, Zaçesne, Selanik, Mohaç, İnebahtı Brayil, Kili, Semendire, İlbasan, Filek Sirem, Silistre, Sekçuy, Belgrad, Pojega ve Solnok gibi yerleşim birimlerinin kadılarına ve beylerine gönderilen hükümleri içermektedir. Bununla birlikte defterde Moskov, Portekiz, Erdel, Fransa Leh kralı ile Kırım hanı ve Venedik dojuna gönderilen kırkcivarında nâme-i hümayûnda yer almaktadır.²¹

6 Numaralı Mühimme Defteri, H. 972/1564-1565 senesine aittir. 673 sayfadan müteşekkil olan bu defterde 1479 hüküm ve suret kayıtları bulunmaktadır. Deftererakam olarak 6 sayısı verilmişse de, tarih olarak 5 Numaralı Mühimme Defteri’nin tarihinden önceki döneme aittir. Pek çok Arşiv defterinin tasnifinde görülen bu eksiklik, tasnif esnasındaki maddî hatadan kaynaklanan bir tehir hatasıdır. Defterde Gurre-i Muharrem 972-29 Zilhicce 972(9 Ağustos 1564-28 Temmuz 1565) tarihlerini içeren hükümler bulunmaktadır.²²

7 Numaralı Mühimme Defteri H. 975-976/1567-1569 yıllarını içermektedir. 1016 sayfadan oluşmakta olup 2771 hüküm ve suret kayıtları bulunmaktadır. Defter, II. Selim(1566-1574) devrine ait ve çoğunlukla Açe Sultanı Alaaddin’in Portekizlilere karşı Osmanlı’dan yardım talebinde bulunması ve neticesinde Hind Denizi’nde Portekizliler’le gerçekleşen mücadeleler, Ejderhan’ın fethi, Volga ve Don nehirlerinin birleştirilmesine yönelik girişimi, Yemen’de İmam Mutahhar isyanı ve bastırılmasına yönelik hükümleri içermektedir.²³

5, 6 ve 7 Numaralı Mühimme defterlerinde ihracat yasağına konu olan pek çok hüküm de yer almaktadır. Bunlardan önemli bir kısmı sefer öncesi ordunun lojistik ihtiyacının karşılanmasına yöneliktir. Ayrıca defterlerdeki veri ve kanıtlar

²¹5 Numaralı Mühimme Defteri, s. XVII.

²²6 Numaralı Mühimme Defteri, s. VIII

²³7 Numaralı Mühimme Defteri, s. X-XI.

incelendiğinde Osmanlı Devleti'nin ihracat yasağını, siyasi ilişkilerin süregelen savaşlar nedeniyle bozuk olduğu Avusturya ve İran gibi ülkelere bir tür ambargo mahiyetinde uyguladığı da anlaşılmaktadır.

Söz konusu Mühimme defterlerinde ihracat yasağına ilişkin İran'a, ihracı yasak olan at, silah gibi malların satışının yasaklandığı ve emre aykırı hareket ederek sattıkları haber alınanların yazılıp bildirilmesi istenmektedir. Yine Ulyan oğlu (Basra Bölgesi) topraklarının ihracı yasak olan tüfek, kurşun, demir gibi, eşyanın sevk edilmemesi hususunda gereken önlemlerin alındığı anlaşılmaktadır. Düşman ülkelere papuç, çizme, sahtiyan, at gibi ihracı yasaklanan eşyaların gönderilmesinin de yasaklandığı anlaşılmaktadır. Zahir ihracının yasaklandığına dair kayıtlar da bulunmaktadır.

Tez çalışmamızın başlığında da ifade ettiğimiz üzere, çalışmanın tarihi sınırlılığını incelenen defterlerin başlayış ve bitiş tarihi olan 1564-1569 yıllarını içermektedir. Ayrıca çalışmamızda ihraç yasağı hükümlerine ilişkin incelenen Mühimme Defterleri'ne ait hüküm örneklerine ve bu hükümleri tarımsal, hayvansal ve madeni ürünlere göre tasnif ettiğimiz tablolara da yer verilmiştir.

2.OSMANLI DEVLETİ'NDE İKTİSAT ANLAYIŞI, İTHALAT, BATI MERKANTİLİZMİNE BAKIŞ VE İHRACAT YASAĞI

XVI. yüzyılda Osmanlı devletinin sınırları genişledikçe iktisadi faaliyetleri de çeşitlilik göstermiştir. Bursa ve Balıkesir'in ipek, yün ve pamuklu kumaşları, Ankara, Hısn-ı Keyfa, Malatya sofu, Bilecik'te işlenen kadife hem hariçte hem de dâhilde ticareti yapılan ürünler arasındaydı. Pamuk; Kilky ve Mısır'da yetiştirilip Payas limanından çoğunlukla Floransa, Ceneviz ve İspanyol tüccarlara ihraç edilmekteydi. Kütahya ve Foça'da çıkan şap madenlerini Floransa ve Ceneviz cumhuriyetleri satın almakla birlikte işletme hakkına da sahip olmuşlardır.XVI.yüzyıldan itibaren bu medenler Yahudilere iltizam olarak verilmiştir.Gümölcine'de çıkan şapı Felemenkliler almaktaydı.Kastomunu'daki Küre bakırları öncelikle ülke içinde kullanılır,fazlası İstanbul'a sevk edilir,İran'a kaçırılmamasına da özen gösterilirdi.Osmanlı Devleti, Amasya ve Kütahya'daki gümüş madenleri ile Rumeli'deki Novoberda madenlerinden de faydalanmıştır.Bosna'daki Kamengrad demir madenleri devletin savaş zamanlarındaki ihtiyaçlarını tedarik ederdi.Osmanlı Devleti; yün,yapağı,pamuklu ve ipekli dokumalar,tiftik yünü,şap,mazı ve halı ihraç ederdi.Floransa'dan çuha,Lehistandan samur alırdı.Memleket dışına çıkacak her türlü eşya için hükümetten müsaade alınması gerekiyordu.Hükümet müsaade verirse yine onun koyduğu narh üzerinden satılabiliyordu.İhracat ve ithalat; İstanbul,İzmir,Sinop,Kefe,Trabzon,İskenderiye,Selanik Kahire ve Halep gibi mühim iskelelerden yapılyordu.²⁴

2.1.Osmanlı Devleti'nde İktisat Anlayışı ve Üretim

Teorik anlamda Osmanlı iktisadî sistemi, insanın temele alındığı bir ihtiyaç ekonomisi olarak nitelendirilebilir. Osmanlı ekonomisi düşüncesinde “*İnsanlar ekonomi için midir? Yoksa ekonomi insan için midir?*” gibi bir soru sorulduğunda “*Ekonomi insan içindir.*” cevabı verilebilir. Klasik dönem Osmanlı ekonomisi edilgen olup para insanları değil insanlar parayı yönlendirirdi. Paranın insanı yönlendirmesi gibi durumlarda Osmanlı zihniyetinde insan, insan olmaktan

²⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994), c. II, ss.681-689.

çıkardı.²⁵Bu bakımdan İslam iktisat anlayışında paranın amaç değil de araç olması durumu Osmanlı iktisat anlayışına da temel oluşturmuştur.

Osmanlı iktisadi zihniyeti, rekabet ve çatışmadan ziyade, işbirliği ve dayanışmayı esas almıştır. Esnaf örgütleri, köy veya cemaatler, askeri birlikler ve bürokraside bu anlayış hâkim kılınmıştır. Osmanlı iktisat anlayışının bir diğer yönü ise itidal üzere olmasıdır. “Tüketim ve üretimde itidal, cezalandırmada itidal hatta itidali gerçekleştirmede dahi itidal, toplum tarafından benimsenen davranış kalıbı olmuştur. Ancak bazı istisnalar olsa da ifrada kaçan bir itidalcılık anlayışı da uygulanmamıştır.”²⁶

15. asrın ortalarından 18. asrın bitişine değin mühim bir siyasi hegomanya tesis eden Osmanlı İmparatorluğu’nun bu hâkimiyetinde iktisadî, askerî ve toplumsal organizasyonu başarıyla uygulanmaları oldukça etkili olmuştur. Bu dönemde tarımsal üretim, bütün dünyada iktisadî gücün temel kaynağıdır. Osmanlı iktisat politikasında datarimsal üretimle gelir adaletini tesis etmeye yönelik bir model görülmektedir. Üretimin artması vergilerin de artmasını sağlayacak, orduyu besleyecek bu da imparatorluğun genişlemesi ve ayakta kalması için yeni kaynakların elde edilmesini kolaylaştıracaktır. Bütün bunlar hükümdarın siyasi iktidarını da pekiştirmekte fayda sağlayacaktır.²⁷

Bir tarım ülkesi olan Osmanlı Devleti, seyfiye, ilmiye ve kalemiye gibi yöneten kadrosundaki sınıfları ve ordusunu tarım merkezli şekillendirmiştir. Bu çerçevede İran toprak sistemi, Büyük Selçuklu ikta sistemi ve Bizans’ın pronoiası kaynaklı ve tarihsel süreç içerisinde daima gelişen bir dirlik sistemi oluşmuştur.²⁸

Osmanlı klasik dönem ekonomisinin kaynakları arasında en mühim üretim aracı olan toprak üzerindeki devlet kontrolü tımar sistemiyle sağlanmıştır. Osmanlı toprak politikalarında devlet kontrolü ve müdahalelerin asıl gerekçesi ekonomik bunalıma düşmemek amacıyla üretim ve tüketimde denge durumunun korunmasıdır. Bu çerçevede, çağdaşı pek çok devlette yaşandığı gibi Osmanlı evreninde de kuraklık,

²⁵ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*(İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010), ss. 75-76.

²⁶Ömer Akdağ, “Osmanlı Devleti’nde Ekonomik Zihniyet ve Batı Avrupa’daki Merkantilist Düşünce”, *Türk Dünyası Araştırmaları*,s. 157(Ağustos 2005): s. 131.

²⁷Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*(İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 62.bs. 2018), s.257.

²⁸ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), s. 41.

ulaşım sıkıntılarını, harp, abluka gibi üretim ve arz azalışlarına sebebiyet veren durumlar piyasa fiyatlarının narh politikasıyla kontrol altında tutulmasına ve piyasada fahiş fiyat artışlarının önüne geçmeye yönelik olarak uygulanmıştır. Siyasi ve iktisadi gerekçelerle şahısların aşırı servet edinmeleri devlet tarafından kaygıyla karşılanmış, servet ve sermaye birikimine sadece devlet düzenini tehdit etmeme durumlarında izin verilmiştir. Merkantilizm anlayışının paracı siyaseti karşısında altın ve gümüşle birlikte bazı gıda ürünleri, savunma araçları ve sanayi hammaddeleri gibi stratejik önemibulunan mallarda ihracat yasaklanarak önemli kontrol tedbirlerine başvurulmuştur.²⁹

Toplumsal hayatta ticari faaliyetlere önem veren Osmanlı Devleti, Avrupa ticari zihniyeti gibi bir yaklaşım sergilememiştir. Bir diğeri ifadeyle gelir paylaşımı esasına göre şekillenen Osmanlı ekonomisi, para kazanma hırsına dayanmamıştır. Bu anlayışı hayata geçirmek amacıyla ülke topraklarının büyük bölümü miri araziye dönüştürülmüştür. Reaya toprağı sanki kendisininmiş gibi işlemiş, şehirlerdeki ticari faaliyetler ise esnaf teşkilatları kanalıyla sürdürülmüştür. Köy ve şehirlerde iktisadi faaliyetlerin organizasyonunda kapitalizmin önü kesilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı ekonomik faaliyetlerinin temelinde kapitalizmin önünün kesilmesi de bulunmaktadır. Halka hayat hakkı tanımayı içeren bir sistem kurmak isteyen Osmanlı evreninde ticaret adeta bir kamu görevi gibi telakki edilmiştir.³⁰

Osmanlı klasik iktisat anlayışına göre ekonominin asıl amacı üreten, satan ve tüketen grupların ihtiyaçlarına yönelik bir denge sağlanması prensibidir. Mehmet Genç, devletin bu prensibi hayata geçirmek için, elde edilecek kârı bu gruplardan herhangi birinin aleyhine güçlenmesini engelleyecek şekilde bir dengede yürütmeyi ve bu süreci lonca teşkilatlarının da desteğini alarak yaptığını belirtmiştir.³¹

İmparatorluk içerisinde ekimi yapılan sınaî ve ziraî mallarınıhracına da bu grubların ve devlet kurumlarının gereksinimleri karşılanmadığı müddetçe icazet verilmemiştir. İlgilisüreçte devlet, gerek bu mizanı sağlamaya gereksekamu alanındaki giderleri

²⁹Harun Şahin, “Klâsik Dönem Osmanlı Ekonomisinde İktisadi Kontrol Araçları”, *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* c. 5, s. 10, (2014): ss. 180-181.

³⁰ Mehmet Genç; Ahmet Davutoğlu; Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı’da Devlet, Toplum ve Ekonomi” *Çerçeve*, s. 25 (Ocak 2000): s. 21.

³¹ Mehmet Genç, “Yed-i Vâhid”, *DİA*, c. 43, (İstanbul: 2013): s. 378.

finanse etmede etkili olacak mutedil bir vergilendirme ile yetinmiş, ayrıca ticarete kâr amacı gütmemiştir.³²

Osmanlı Devleti'ndeki hırfet sisteminde küçük ölçekli pazar için küçük ölçekli üretim mantığıyla, eski ustalar yeni ustaların artmasını kendi çıkarları gereği çok istememişler ve bu yüzden devleti, gizlicedükkân açan bu yeni ustaların kalitesiz mal üretip piyasa düzenini bozduklarını ileri sürerek arkalarına almaya çalışmışlardır. Bu sıkı kontrol ortamı ve engeller Osmanlı tüccar sınıfının istenilen düzeye gelememesinde etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nde Avrupa'da olduğu gibi yerli bir girişimci sınıfın oluşmamasındaki en büyük etkenlerden birisinin de bu durumdan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Saraydaki nüfuzlu yönetici kesim topraklarından elde ettikleri tahılı satmak için hükümdardan izin alarak büyük servetlere sahip olanlar arasında yer almışlardır. Bunların dışında Yahudiler Osmanlı dış ticaretinde oldukça etkin rol oynamışlardır. 16. yüzyılın ilk yarısında Portekiz'den kaçan Yahudi Marranolar da İstanbul'a yerleşerek vergi mültezimliği ve tüccarlık yapmışlardır. Yahudi Mendes ailesi ise buğday ve yapağı ticaretini ellerinde tutmuşlardır. Kanuni Sultan Süleyman bu aileyi himayesi altına almıştır. Anlaşılabacağı üzere hükümdarlarda bu tüccar aileleri destekleyerek 16. yüzyılda artan nakit ihtiyacı için bu bankerlerin sermayelerinden faydalanmak istemişlerdir.³³

1500-1800 yılları arasında Osmanlı iktisadının temel unsurlarının başlıca üç ana ilkeden oluştuğu düşünülmektedir. Bunlar iaşe (provizyonizm), fiskalizm ve gelenekçilik ilkeleridir.³⁴

İaşecilik, Osmanlı iktisadi anlayışının en önemli prensibi olupekonomide mal arzını arttırmak, piyasalarda mümkün mertebedüşük fiyatve yüksek kalitedemal bulundurmak gayesi ile devletin müdahaleci bir program izlemesidir. Söz konusu iaşecilik anlayışı, halkı susturmaya yönelik popülist bir politika olmayıp ekonomiyi işler halde tutmayı Osmanlı kurumlarının ve halkının refah içerisinde yaşamasını sağlamayı temel gaye edinmiştir.³⁵

³² Mehmet Genç, "Yed-i Vâhid", *DİA*, c. 43, (İstanbul: 2013): s. 378.

³³ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018) 62. Basım. s.282.

³⁴ Mehmet Genç, "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, , c.3, s.1 (1988-1989): s. 177.

³⁵ Genç, *age*, ss. 45-46.

İaşecilik ilkesinde, halkın refahının sürdürülebilir seviyede tutulması amaçlandığı için piyasa kaliteli ve ucuz üretim sağlanmasına öncelik verilmiştir. Tebaanın gereksinim duyduğu çeşitli malların temininin sağlanması için birçok devlete Osmanlı ülkesinde kapitülasyon hakkı tanınarak ülkeye tüccar çekilmesine de özen gösterilmiştir. Dolayısıyla ithalatı sağlamak bakımındır. Osmanlı Devleti'nde, üretimde dış ticaret esas alınmayıp ülke içindeki tüketim ihtiyacının karşılanmasıyla birlikte özel izinlerle ihracat gerçekleştirilebilmiştir.³⁶

Savaş durumu olan ülkelerin mallarına karşı ithalatın kısıtlandığı dönemler olmasına rağmen ülkeye dışarıdan mümkün olduğunca bol miktarda mal girmesi, içeride kıtlığı önleyici bir tedbir olarak görülmüştür. Bu çerçevede devlet, zaruri ihtiyaç maddeleri olan buğday ve balmumunu daima elinde büyük miktarda bulundurmıştır. Balmumu dönemin aydınlatma ihtiyacının karşılandığı hammaddedir. İaşeci anlayışın uygulama safhasında Hassa Tacirleri adı verilen satın alma komisyonları vazifelendirilmiştir. İçeride bazı mallarda yaşanan kıtlık durumlarına da devletin bazı ürünlere ihtiyaç duyması halinde Rusya, Lehistan, Venedik ve İngiltere gibi ülkelere ticari görevle giden bu müslüman tüccarlar iç pazarlarda ihtiyaç duyulan ürünlerin alım-satımını gerçekleştirmişlerdir.³⁷

Ömer Lütfi Barkan'a göre, 16. yüzyılın başında 12 milyon civarı olan Osmanlı Devleti'nin nüfusunun bu yüzyılın sonlarına doğru 30 milyon dolaylarına çıkması verilerinden hareketle ciddi bir nüfus artışının vuku bulduğunu görmekteyiz. İlgili duruma bağlı olarak Osmanlı Devleti'nin iaşecilik ilkesini, nüfus artışından kaynaklanacak kıtlık, şehirlerin ve giderek sayısı artan ordunun iaşesinin sağlanması durumlarına bir önlem niteliğinde devleti koruma amacıyla uyguladığını da söylemek mümkündür.³⁸

İaşecilik, günümüz korumacı dış ticaret anlayışıyla pek uyuşmayan bir uygulamadır. İçeride ürün tutmak için Avrupalılarla kapitülasyon anlaşmaları yapılmış, sanayileşen Avrupa ucuz mallarını Osmanlı topraklarında rahatça pazarlayabilmiştir. Bir süre

³⁶Mehmet Genç, "19. Yüzyılda Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Klasik Prensiplerindeki Değişmeler", *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*, c.4, s.6 (1999): s. 2.

³⁷Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1994), ss. 250-251.

³⁸Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikleri- Makaleler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, c.2, (2000): s.1412-1415.

sonra iç pazarlar da Avrupalı tüccarlara kaptırılmıştır. Bu durum Osmanlı üretim ekonomisinin çökmesine neden olmuştur.³⁹

Osmanlı Devleti'ne kapitülasyonların sağladığı imkânlarla pazarlanan ucuz Avrupa malları ve yabancı tüccarlardan düşük gümrük vergileri alınarak ticareti arttırma girişimleri yerli tüccar sınıfının kaybolmasına yol açmıştır.⁴⁰İaşecilik ilkesi, Avrupa'da feodal düzenin yıkılıp merkezi devlet yapısı ve merkantilist ekonomilerin oluşmasıyla Osmanlı aleyhine bir durum yaratırken Avrupa ekonomisinin lehine gelişmelere sebebiyet vermiştir.

Osmanlı iktisat anlayışında uygulanan bir diğer ilke Fiskalizm'dir. Bu ilke, devletin gelirlerinin mümkün olduğunca artırılması esasına dayanır. Bu ilke çerçevesinde devlet, öncelikle toplumun geneline ekonomik adaleti sağlayarak kendisine gelir sağlama yoluna gitmiştir.⁴¹Ayrıca Gelenekçilik ilkesi de Osmanlı toplumunun kanaatkâr tüketim alışkanlıkları üzerine kurulmuş ve bir dönem başarıyla uygulanmıştır.

Osmanlı Devleti, gelir önceliği olan bir ekonomik anlayışa sahipti. Harcamalarda gelir dengesi gözetilirdi. Kıtık dönemleri istisna tutulursa Erken Dönem Osmanlı ekonomisinin merkezi gelirlerinin, giderlerini karşıladığı bilinmektedir. Bu durumda, tımar, zeamet ve has sahibi devlet erkânının hazineden maaş almayarak kendilerine tahsis edilen dirliklerle geçimlerini sağlamaları da etkili olmuştur. Erken Dönem Osmanlı ekonomisini rahatlatan bir diğer unsur, harcamalarda vakıfların önemli bir rol üstlenmeleridir. Söz konusu kurumlar, imaret, hastane ve medrese gibi pek çok sosyal hizmeti finanse etmişlerdir. Ayrıca yatırım harcamaları arasında yer alan yol, köprü, meydan ve çeşme yapım onarım işlerinde de finansal destek sağlamışlardır. Devletin büyümesiyle birlikte artan masraflar ve gelir ihtiyacı bilhassa II. Mehmetdevrinde yaşanmıştır. Kamu harcamalarının önemli bir bölümü, merkez

³⁹ Genç, *age*, ss. 64-65.

⁴⁰ Kenan Demir, "Kadimden Moderne Osmanlı İktisat Düşüncesi", *The Journal of Academic Social Science Studies* c.42,(2016): s. 219.

⁴¹Mehmet Bulut, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Hollandalı Tüccarların Osmanlı Bölgelerindeki Faaliyetleri", *Osmanlı*, c. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara (1999): ss. 210-211.

askerlerininulufe giderlerineaktarılmıştır.⁴²Bu durum ekonomide zaman zaman daralmaların yaşanmasına sebebiyet vermiştir.

Klasik dönemde dünya ekonomisi ölçeğinde önemli bir konumda bulunan Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve sosyal yapısına ilişkin çalışmalar, yaygın kanaatin aksine Osmanlı'nın yalnızca tarımsal alanda değil, iktisadi hayatın diğer sahalarında da siyasi yükselişle paralel bir ekonomik faaliyet içerisinde bulunduğunu göstermektedir. Özellikle 1450-1550 yılları arasında Osmanlı iktisadi yapısının altın çağı olduğu belirtilmelidir. Sanayileşme hareketlerinin de bu dönemde başladığı düşünülmektedir.Batı Avrupa devletlerinin henüz makineli üretime geçmediği 15-18. yüzyıllarda Osmanlı sanayisi ileri düzeyde idi. Bu bağlamda son dönemde yapılan çalışmalar göstermiştir ki, Osmanlı Devleti yalnızca askerî ve siyasi bir otorite değil, bununla birlikte Avrupa, Afrika ve Asya arasındakiikadim ticaret yollarını kontrol altında bulundurarak endüstriyel üretim alanında da göz ardı edilmeyecek bir performans sergilemiştir.⁴³

16. yüzyılın sonlarında ekonomide yaşanan parasal şoklar, taşıyış politikalarının uygulanmasınazemin hazırlamıştır. Ticari işlemlerin gerçek değerler üzerinden yapılmasına rağmen para ayarının düşürülmesi halkı zarara uğratmıştır. Yine III. Murad devrinde 1585'te para değerinin ayarlanması amacıyla piyasadan gümüş akçeler toplanarak daha ince ve hafif akçelerin basılması da enflasyona sebebiyet vermiş ve fiyatlar yükselmiştir. Osmanlı tebaası pahalılık, idare ve padişahtaşikâyetçi olmuştur. Hatta yeniçeriler ilk kez başkaldırarak sarayı basma girişiminde bulunmuşlardır.⁴⁴

İç piyasada fiyatların yüksek olması ve ihtiyaç duyulan malın tedarik edilememesi gibi sonuçlar Merkantilist sistemin Osmanlı ekonomisi üzerindeki ilk etkileri olmuştur. 16. asrın ortalarından sonra Osmanlı ülkesine akan yabancı kökenli paralar

⁴²Yakup Akkuş, "Osmanlı ve Avrupa'nın İktisat Politikaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz (XIV. ve XV. Asırlar)," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 52. Seri (2009): s. 115-116.

⁴³Ömer Akdağ, "Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Zihniyet ve Batı Avrupa'daki Merkantilist Düşünce", *Türk Dünyası Araştırmaları*, s. 157, Ağustos (2005): s. 2.

⁴⁴ Altuğ Murat Köktaş, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Piyasa Düzenlemeleri: 1500-1700 İstanbul Kadı Sicillerinde Narh Uygulamaları", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 9, s. 2, Nisan (2016): s. 226.

iktisadi sistemi alt üst etmiştir. Savaşlar ve fetihlerle elde edilen ganimet malının tükenmesi özellikle sikke ayarının sürekli değiştirilmesine yol açmıştır.⁴⁵

Osmanlı Devleti'nin ekonomiye müdahale ettiği durumlar genellikle kıtlıkların yaşandığı, ordunun ve İstanbul'un ihtiyaçlarının karşılanmasının gerektiği dönemlerde ağırlık kazanmıştır. Şevket Pamuk'unda belirttiği üzere, sürekli bir müdahalecilik anlayışından çok "seçici müdahalecilik" anlayışı uygulanmıştır. Narh uygulamaları bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Çünkü devlet sadece ekonomik dengelerin bozulduğu zamanlarda bunları hazırlamıştır. Ayrıca tüccarlara halkın ihtiyaç duyduğu malları getirmesi nedeniyle hoş bakılmış fakat kıtlık ya da büyük şehirlerin iâşesi durumunda ülkeden mal çıkarmaları istenmediğinden böyle durumlarda bu mallar ihracat yasağı kapsamına alınmıştır.⁴⁶

Nakit ihtiyacının baş gösterdiği süreçte Osmanlı Devleti, dışarıya kıymetli madenlerin çıkışını önlemeye yönelik tedbirler almış ancak tımar sisteminde görülen bozulma, nakit sıkıntısını arttırmıştır. Tımar sistemindeki bozulma, taşradaki sipahilerin kapıkulu statüsüne geçmek istemelerine neden olmuştur. Bu durum nakit ihtiyacını arttırmıştır. Söz konusu değişim, Osmanlı bütçe açıklarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ele aldığımız dönem itibariyle 1564 yılında gelir 1864, gider 1896 yük, bütçe açığı 32 yük iken; 1592'de bu açık 666 yük'e yükselmiştir. 1597'de devlet hazinesi için iflas yılı oldu ve 9000 yüklük harcamalara karşılık sadece 3000 yük gelir elde edilebilmiştir.⁴⁷

16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın merkantilist politikasına ayak uyduramamasının da etkisiyle iktisadi hayatta yaşanan bu gelişmeler, 18. yüzyılda İngiltere'nin buhar gücünü kullanmasıyla ortaya çıkan Sanayi Devrimi sonucunda Avrupalılar'ın daha ucuz üretim olanakları bulması, seri üretime geçmeleri ve hammadde ihtiyaçlarının artması ile dünya coğrafyasının büyük bölümünün Avrupa'nın sömürgesi haline gelmesinin önünü açacaktır. Sürecin devamındaki kapitalist politikalar Osmanlı'nın rekabet gücünü azaltmıştır. Devletlerarasındaki eşit

⁴⁵ Akdağ, agm, s. 144.

⁴⁶ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), s. 11, çev. Gökhan Aksay.

⁴⁷ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993), s. 186; Murat Özyüksel, *Feodalite ve Osmanlı Toplumı*, (Bursa: U.Ü.İ.İ.B.F. İşletme İktisadi ve Muhasebe Araştırma ve Uygulama Merkezi, 1989), s. 127.

olmayan gelişme düzeylerini etkileyen teknolojik alandaki atılımlar bazı milletlerin gücünü diğerlerine oranla daha fazla yükseltmiştir.⁴⁸

Paul Kennedy, uzun vadede büyük güçlerin çöküşünün savaşlarda aldığı mağlubiyetlerin yanında savaş öncesi ekonomilerindeki dalgalanmalarla ve savaş sırasında kaynaklarını etkin bir şekilde kullanıp kullanamaması ile birlikte düşünülmesi gerektiğini belirtmektedir. Avrupa'da uzunca bir dönem merkezi bir otoritenin kurulamaması ve çatışmalar askeri teknolojinin gelişmesi için itici bir güç olmuştur. Merkezi bir baskının olmaması rekabetçiliğin artmasında ve ticari alanda girişimci bir sınıfın ortaya çıkmasında da etkili olmuştur. Bu nedenlerle önünde engel olmayan değişime açık olan Avrupa ekonomik ve askeri gelişimini artırarak bunların devamını sağlayacak kaynaklara yönelmiştir. 1500'lü yılların sonunda Doğu'daki siyasi otoriteler ise din mefhumunun yanında ticarettte ve askeri alanda da merkeziyetçi bir yapı sergilemişlerdir.⁴⁹ Bu noktalardan hareketle Osmanlı Devleti'nin merkeziyetçi yapısının bazı alanlarda kendisine avantaj sağladığını söylemek mümkün olsa da teknoloji, ticaret ve bunun gibi birçok alanda oluşması gereken rekabeti engellediği ve neticede Avrupa'daki gibi ilerlemeyi sağlayacak girişimci bir tabakanın meydana gelememesinde etkili olduğu da söylenebilir.

Yükselme dönemlerinde geniş halk kesimlerinin refah seviyesinin artırılmasını hedefleyen iktisat politikaları, devlet gücünün de artmasıyla sonuçlanmıştır. Fakat Batı'da 16. ve 17. Asır sonrasında gerçekleşen Bilimsel Devrim, Keşifler ve Endüstri İnkılâbı tarım ve lonca tarzı işletmelere dayanan Osmanlı maliyesini olumsuz etkilemiştir. Bu olumsuz etki, Avrupa ile rekabette devlet avantajlarının kaybedilmesine yol açmıştır.⁵⁰ Çok net olarak çalışmamızda zaman kapsamı içindeki Halil İnalçık'ın kitabında Ahmet Tabakoğlu'ndan alıntılanmış Osmanlı'daki bütçe açıklarını gösteren sayılara bakıldığında 1565-1566 yıllarında gelir 183.088 gider 189.657 ve dolayısıyla bütçe açığı 6.569'tur. Bu durum Osmanlı maliyesinde sıkıntıların baş gösterdiğine kanıt niteliği taşımaktadır. Devletin iç hazinesinde de bu

⁴⁸ Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), s. 84.

⁴⁹ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşler, 16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 9. Basım, 2002), s.15 Çev: Birtane Karanakçı.

⁵⁰ Cüneyt Dumrul, Yasemin Dumrul, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kapitalist Paternde Sanayileşmesinin Önündeki Engeller Üzerine Bir İnceleme", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, s. 23, (2014): s. 165.

açığı kapatacak kaynak kalmayınca akçenin içindeki değerli maden miktarını azaltma yani tağşiş uygulamasına dahi başvurmak zorunda kalmıştır. Bazen de maaşlarını değeri düşük akçeyle alan askerlerin ayaklanmasından çekindiği için yeni savaflara girerek elde edeceği ganimet ve toprakları askerlere tımar olarak dağıtmak gibi yollara başvurmuştur. Fakat bu yöntemlerde maliyeyi düzeltmede etkili olamadığı gibidevleti daha büyük siyasi ve mali sorunlara sürüklemiştir.⁵¹

2.2. Osmanlı Devleti'nde İthalat ve Batı Merkantilizmine Bakış

2.2.1. İthalat

Osmanlı Devleti'nde ithalat, içerde gereksinim duyulan ancak üretimi yapılmayan ya da yeter düzeyde üretilmeyen malların temini noktasında arzu edilen bir faaliyet olarak değerlendirilmiştir. İthalatta serbest bırakılan mallar ise, iktisadi tabirle marjinal faydası çok yüksek olan mallardır.⁵²

Osmanlı Devleti'nde dış ticaret politikası bolluğu temin etme esasına dayandığından, Osmanlı kentlerinde mallara erişilebilirliği arttırması nedeniyle ithalat desteklenmiştir. Bu yüzden Osmanlı şehirlerine var olmayan ürünleri getiren yabancı tüccarlara değer verilerek girişimleri teşvik edilmiştir. Osmanlı Devleti; barut, kurşun ve çelik gibi bazı stratejik mallar ile ihtiyaç haricindeki lüks malları da bu yolla temin etmiştir. Ayrıca yabancı devletlere Coğrafi Keşiflerle önemi yitiren Akdeniz ticaretini yeniden canlandırma anlayışı ve iaşecilik politikası gereği verilen kapitülasyonlarda ithalatın artmasında etkili olmuştur.⁵³ Bu durum Osmanlı Devleti'nin aksine ihracatı ön planda tutan merkantilist politikalar izleyen Avrupa devletleri için imparatorluk topraklarının iyi bir pazar olarak görülmesinde etkili olmuştur. Avrupa daha önce bahsedildiği üzere merkantilizm sayesinde elde ettiği ciddi boyutlardaki sermayeyi askeri ve ekonomik alanda teknolojinin gelişmesi için kullanmıştır. Bu sayede Avrupa ilgili alanlarda büyük bir gelişme kaydederken Osmanlı Devleti'nde ise baskıcı ekonomik anlayış rekabetçi güçlü bir yerli tüccar sınıfının oluşmamasına dolayısıyla ekonomik ve askeri teknoloji açısından Avrupa'nın gerisinde kalmasına neden olmuştur.

⁵¹Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), s.116-118

⁵²Genç, *age*, ss. 47-48.

⁵³Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), s.229

Osmanlı idaresinin giriştiği sanayi hamleleri ise kapitülasyonlar sebebiyle etkisiz kalmıştır. Yerli sanayinin gelişmesine mani olan anlaşmalar ve vergiler modernleşme yolunutukamıştır.⁵⁴

Siyasi faktörlerin etkisiyle Osmanlı toprak rejiminin Avrupa'daki gelişmeleri yakalayamaması ve sanayileşmedeki yetersizlik, Osmanlı ekonomisinin çökmesindeki en önemli sebepler arasındadır. İktisadî sistemde yaşanan çöküşün devlet bütçesi üzerinde görülen etkisi ise kamu maliyesinde ortaya çıkan bozulmadır.⁵⁵

2.2.2.Batı Merkantilizmi ve Osmanlı

Merkantilizm kavramı “*amansız bir amaç duygusuyla ticaret yapma eylemi*” olarak tanımlanmaktadır. “*Ticari kapitalizm*” olarak da tanımlanan bu iktisadi anlayışın esası servet mefhumuna dayanır. Merkantilizmtemelde milli ve müdahaleci bir sistemdir. Kavram olarak, İngiltere’de 16. ve 18. yüzyıl arasındaki iktisat politikasını tanımlamak üzere ilk kez iktisatçı Adam Smith (1723-1790) tarafındankullanılmıştır. Daha sonra bütün Batı Avrupa’ya yayılmıştır.⁵⁶

Genel anlamda külçecilik olarak da adlandırılan merkantilizm, 15. asrın ortalarından başlayarak 18. asrın ortalarına kadar devam eden ve Garp Avrupası’nda bedellerin nakdi yollarla yapılmaya başlanması sebebiyle külçe sıkıntısı yaşanmasına bağlı olarak artan ticaret hacminde kullanılacak paranın yeteri kadartemin edilememesisürecinde oluşmuştur. Bu ekonomik yaklaşım, değerli madenlerin ülkeye akımına imkân tanırken ihracını yasaklayarak bu kıymetli madenleriülke topraklarında tutmaya yönelik uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Söz konusu politikayı ünlü İngiliz düşünürü John Locke (1632-1704) şu şekilde açıklamaktadır:

Altın ve gümüş, bir milletin taşınır zenginliğinin en sağlam dayanaklık kısmı olup, bu metalleri çoğaltmak, bu bakımdan, milletin siyasal ekonomisinin en büyük amacı olmalıdır. Çünkü altın ve gümüşün bize sağladığı yaşama

⁵⁴ Serdar Subay, *XIX. Yüzyılda Japonya ve Osmanlı Devleti’nin Modernleşme Çabalarının Karşılaştırmalı Analizi*, İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017), s. 88.

⁵⁵ Cüneyt Dumrul; Yasemin Dumrul, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kapitalist Paternde Sanayileşmesinin Önündeki Engeller Üzerine Bir İnceleme”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, s. 23 (2014): s. 164.

⁵⁶ Akdağ, agm, s. 136.

olanağını nesneler sağlayamamaktadır. İki büyük sadık dosttur bunlar ve bütün insanların ihtiyaçlarını karşılarlar.⁵⁷

John Locke'unbu değerlendirmesinde bulunarak altın ve gümüşün ülkede tutulmasının ve çoğaltılmasının önemini belirterek merkantilizm anlayışını oldukça net birşekilde ortaya koymuştur.

Merkantilizm anlayışında dış ticaret politikasınınana gayesi, ülkede değerli maden stokunun attırılmasına yönelik bir tablo oluşturmaktır. Bu tablonun oluşturulması, yerli üreticinin dış rekabetten muhafaza edilmesi ve dış pazarda destek olunması kanalıyla dış ticaret fazlası verilmesi düşüncesine dayanmaktadır.⁵⁸Buna istinaden devlet tüccarı korumalı ve desteklemelidir. Çünkü tüccarın desteklenmesi devletin zenginleşmesine de sebep olacaktır. Bu yüzden devlet güçlü bir orduya ve donanmaya sahip milli bir devlet olmalıdır. Merkantilizmin bu yönüyle tüccarını koryabilecek ve ticareti destekleyecek otoritesi güçlü merkezi devletlerin oluşmasını desteklediği görülmektedir.Osmanlı Devleti'nde belirtilen yüzyılın sonlarına doğru devletin bel kemiği olan Tımar sistemindeki bozulmalar, devletin taşradaki otoritesinin azalmasına, eyalet ordusunun ve üretim organizasyonunun bozularak askeri ve ekonomik dengelerin alt üst olmasına neden olmuştur.Tımar sisteminin bozulmasıyla yaygınlaşaniltizam ve malikâne sistemine geçiş ise devlet otoritesine karşı çıkabilecekAvrupa'daki gibi derebey tarzı yerel güçlerin oluşmasına neden olacaktır.Bakıldığında bu dönemde Avrupamerkezibir yapıya doğru ilerlerken Osmanlı Devleti'nde de merkezi yapı hızla çözülmeye başlamaktadır.Yani Avrupa'da merkantilist düşüncenin istediği gibi güçlü merkezi devletler kurulacak ve kapitalizm ile liberalizme gidecek yol açılacaktır.Bu durum Osmanlı ekonomik yapısını da olumsuz olarak derinden etkileyecektir.

Osmanlı Devleti'nde, Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında ihracat eksenli merkantilist politikaların uygulanmamasında Osmanlı ulema sınıfının ekonomik girişimleri manevi değerlerle bir tutmaları ve onlardaki bu hâkim yaklaşımın imparatorluk politikasına da yansması etkili olmuştur. Merkantilist anlayışın ulus devlet, ikameci politikaları, maden stoku ve tacirlerin kazançlarını artırmaya yönelik ilkeleri gerek

⁵⁷Köktaş, agm, s. 222. Nurullah Karta, "Avrupa'da Küresel Ekonominin Başlangıcı (1450-1600)" *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar, c.2*, (2018) ,s.637. (Aktaran: Karta,637)

⁵⁸Aykut Kibritçioğlu, Özet Bir Bakış. *Uluslararası Makro İktisat-Okumalar*, s.72,(Ankara: DTFOB Yayıncılık, 1996), s. 51.

ulema merkezli İslam düşüncesinin gerekse Osmanlı idarecilerinin ilkelerine ters düşmekteydi. Bu sebeple 19. asra kadar bu ve benzeri politikalar uygulanmayarak ithalat teşvik edilmiştir. Merkantilist politikalara geçişse Tanzimat dönemi ile birlikte gündeme gelmiştir.⁵⁹

Merkantilist politikayı uygulayan devletler ürettikleri malların serbestçe dolaşımını yani herhangi gümrük engeline takılmadan pazarlanmasını, dış ticarete fazla vermeyi ve değerli maden stoğunda artış sağlamayı amaçlarlar. Bu devletlerde biriken sermaye Avrupa'daki ticaret sahasının genişlemesini ve yeni sektörlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Avrupa'daki zenginleşme ürün talebini arttırmış, ancak bu talebin kendi kaynaklarıyla karşılanamaması bolluk ekonomisi uygulayan Osmanlı'dan ucuz ithalatın gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu ithalat Osmanlı'da mal darlığına yol açmış, iç piyasada fiyatlar artmış, Osmanlı Devleti'nden temin edilen hammaddeler mamüle dönüştürülüp kapitülasyonların sağladığı imkânlarla Osmanlı pazarlarına girmiş ve 19. yüzyıl sonlarında Duyun-u Umumiye idaresinin kurulmasına yol açan nedenlerin başında gelmiştir. Merkantilist mücadelenin yoğun olarak yaşandığı İngiltere ve Hollanda gibi ülkeler için, Osmanlı piyasası uygun bir pazar olarak görülmüştür. 1536'da Kanuni Sultan Süleyman tarafından Fransız tüccarlarına tanınan ticari ayrıcalıklar, sonraki kapitülasyon anlaşmalarına da kapı aralamıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nde Avrupa'da olduğu gibi ciddi bir yerli dış ticaret ağına sahip tüccar bulunmaması nedeniyle anlaşmalara, aynı haklara Osmanlı'nın da sahip olmasına yönelik herhangi bir madde koyulmasına da gerek görülmemiştir. Ahmed Cevdet Paşa da bu noktada, "Frenk diyarında Osmanlı tüccarının hiç bulunmaması nedeniyle Osmanlı Devleti'nin Avrupalılara geçici olarak verdiği imtiyazların karşılığını dahi istemeye lüzum görmediğini" ifade etmektedir.⁶⁰ Bu durum da Osmanlı Devleti'nin ihracattan daha çok ithalatı desteklediğine dolayısıyla merkantilist bir anlayışta olmadığına kanıt oluşturmaktadır.

Osmanlı iktisadî yapısı ile Avrupa'nın iktisadi anlayışı arasındaki anlayış farkı merkantilist ve kapitalist bir dönüşümün Osmanlı topraklarında filizlenmesinin önüne geçti. Kapitalist bir mantığın hâkim olmadığı Osmanlı ekonomisinde ekonomik

⁵⁹Mehmet Bulut, "Osmanlı Ekonomi Politikası'na Yeniden Bir Bakış", *Bilgi, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, s.62, (2012): s. 75.

⁶⁰Köktaş, agm, s. 227-228.

faaliyetler bir ihtiyaç olarak görülerekmedeniyet sistemi bu çerçevede şekillenmişti. Bir diğer ifadeyle Osmanlı Devleti, ekonomiyi halkın refahının sağlanması için bir araç olarak görmüştür.⁶¹

Osmanlı Devleti'ndeki klasik islam iktisat teorisi ilemerkantilist politikalar arasındaki farkları özetleyecek olursak; gerek Merkantilist anlayışta gerekse Osmanlı iktisadi sisteminde gerektiğinde ekonomiyeye müdahale esastır. Ancak merkantilist sistemde, devletin mutlak şekilde zenginleşmesini sağlamak amacıyla ihracatın artırılması veya ithalatın kısılmasına yönelik tedbirler alınabilir. Osmanlı iktisatanlayışındadevletin ekonomiyeye müdahalesi, yönetici nezdinde bir emanet olarak görülen halkın hayat standartlarını yükseltmeye yöneliktir. Bu amaç çerçevesinde kişiler arasında görülebilecek aşırı zenginleşme veya fakirleşmeye izin verilmemiştir. Osmanlı Devleti'nin önceliği insandır.⁶²Merkantilist sistemde ise önemli olan piyasa, sermaye sahibigirişimciler, hammadde ve pazar kaynaklarıdır.

Osmanlıiktisadi anlayışı Batı merkantilizmine kıyasla amaç itibariyle farklılık göstermektedir. Osmanlıların iktisat zihniyetinde ekonomik anlayış, temelde ihtiyaçların karşılanması odaklı olmuştur. Provizyonist anlayış olarak da tanımlanan bu yaklaşımda devlet ve toplumun bütün katmanlarının ihtiyaçlarını karşılamak, iktisadi faaliyetlerin hedefi ve meşruiyet temeli olarak görülmüştür.⁶³Merkantilist sistemde devletin zenginleştirilmesi amaç iken Osmanlı iktisat sisteminde amaç halkın refahını artırmak olmuştur. Devlet bu yüzden ekonomiyeye âdemi merkeziyetçi bir anlayışla müdahil olmuştur.

Merkantilist sistem ise, iktisadi faaliyetler neticesinde zenginleşme odaklıdır. Ülkeyi zenginleştirme araçlarının başında da sömürgecilik gelir. Osmanlı evreninde ise sömürge ya da koloni uygulaması mevcut olmamıştır.⁶⁴

Osmanlı Devleti, merkantilist politikaları uygulamamış ancak ekonomik gaye olarak diğer ülkelerin merkantilist politikalarla ulaşmak istediği sonuçları hedeflemiştir. Bu maksatla Osmanlı yöneticileri, reayanın iâşesine öncelik vererek yabancı malların ülkeye girişine sıcak bakmışlardır.16. yüzyılda İstanbul nüfusundaki hızla artışla

⁶¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri 1856-1861*, c. VI, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), s. 191.

⁶²Akdağ, agm, s. 143.

⁶³Genç, age, s. 68.

⁶⁴Mehmet Genç, "Kalkınma Meselemize Tarihi Bir Yaklaşım", *İktisadi Kalkınma ve İslam, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi*, (İstanbul 1987): s. 218.

birlikte temel gıda maddelerinetalebin artması, ülkeye her türlü mal girişinin desteklenmesiyle sonuçlanmış, ihracat iseyurt içi talep karşılanmak koşuluyla yapılmıştır. Bu bağlamda 17. yüzyılın sonlarında payitahtta yılda iki yüz bin öküzün, dört milyon koyun ve üç milyon kuzunun kesildiği, fırınlara günde üç yüz bin ton buğday girdiği düşünüldüğünde, iaşe tedariki girişimleri daha iyi anlaşılmaktadır. Nitekim İstanbul'da ekmek sıkıntısının bile farklı ayaklanmalara neden olduğu bilinmektedir. Nakliye ve depolama işi de bu çerçevede en önemli devlet vazifeleri arasında değerlendirilmiştir.16. yüzyılda olduğu gibi 17. yüzyıl başlarında da Osmanlı hükümeti, İstanbul limanına, Karadeniz'denun nakliyatı ve on yedi bin ton buğday için yüz on sekiz gemi kiralayarak toplamda beş buçuk milyon akçe harcama yapmıştır.⁶⁵

Osmanlı iktisadi düşüncesindehâkim olan provizyonizm ilkesi, ithalatı teşvik eden ihracatı ise kısıtlayan niteliği ile dönemin korumacı merkantilist politikalarıyla çelişmektedir. Yine dış ticarete yabancılara tanınan kapitülasyonların hayata geçirilerek yaygınlaşması da ithalat odaklı provizyonizm ilkesinin sonucudur.⁶⁶Ama Osmalı Devleti ithalat odaklı olmasına rağmen yerli üreticiyi de korumayı ihmal etmemiştir. Bunun için ithal mallardan alınan ihtisab vergisi ile yerli üretim ve üreticinin korunması sağlanmış iç dengeler de kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'ndeki bolluk temelli iaşecilik, dengelerin korunması temelli gelenekçilik ve maliyenin zenginliğini esas alan fiskalizm Osmanlı ekonomisinin baş enstürümanları olup Avrupa'daki merkantilist anlayışıyla örtüşmemektedir.⁶⁷

Osmanlı'nın şehirlerde uygulamaya çalıştığı iaşe politikasında; dönemin şartlarıyla birlikte düşünüldüğünde, hastalık, kuraklık ve kıtlık gibi sıkıntılar diğer devletlerde olduğu gibi devletin gıda arzına odaklanmasına sebebiyet vermiştir. Merkantilist anlayışın Osmanlı'da görülmemesinin en mühimsebeplerinden birisi de,

⁶⁵ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), s. 202.

⁶⁶Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000), s. 45-48.

⁶⁷Zafer Toprak, *İktisat Tarihi, Zirveden Çöküşe Osmanlı Tarihi*, haz. Sina Akşin, C. II, (İstanbul: Doğa Ofse, 2005), s. 222.

üreticilerin ve tüccarların düşüncelerinin Avrupa’da önemsenmiş olmasına karşın, Osmanlıda benzer etkiyi göstermemiş olmasıdır.⁶⁸

Merkantilist anlayışa bağlı ülkelerin Osmanlı Devleti ile yapmış oldukları ticari faaliyetler Osmanlı coğrafyasında azınlıklardan oluşan bir finans burjuvazisinin oluşmasına neden olmuştur. 16. asrın sonlarında Rum ve Yahudi tüccar aileleri Avrupa’da gelişen merkantilizmin İstanbul’daki temsilcileri olmuşlardır. 1740 kapitülasyonları, söz konusu burjuvazi tüccar sınıfının Karadeniz, Ege, Balkanlar ve Adriyatik ticaretlerinde ön plana çıkmalarının kapılarını açmıştır. 19. asra gelindiğinde Osmanlı para ve maliye sistemindeki daralma, Galata bankerleri adlı grubun güçlenmesiyle sonuçlanmıştır.⁶⁹Hatta Osmanlı Devleti daha önceki yüzyıllarda dahi bu bankerlerden borç para alarak iç borçlanmaya kadar gidecek duruma gelmiştir.

Merkantilist sistemin Osmanlı Devleti’ne etkileri hususunda değerli medenler olan altın ve gümüşün Osmanlı ülkesine girişi mal fiyatlarının artmasına neden olmuştur. Yabancı paraların ülke içinde dolaşması iktisat sistemini bozmuştur. Avrupa mallarının fiyatının yüksek olması tüccarların Osmanlı pazarlarına ilgisini artırmıştır. Hammaddenin dışarıya çıkışının önlenememesi piyasada ürün kıtlığına sebebiyet vermiştir. Tüm bunlar Osmanlı Devleti’nde bütçe açıklarının artmasına neden olmuştur.1564 yılında 1864 yük⁷⁰ olan gelir, 1896 yük olan gideri karşılayamıştır.⁷¹

2.3. Osmanlı Devleti’nde İhracat Yasağı ve İhracat Yasağının Gerekleri

16. yüzyılda Avrupa’dan gelen gemiler Osmanlı coğrafyasından hububat, hammadde ve koyun ithal etmişlerdir. Bursa’nın ipeği Avusturya ve Venedik ülkesinde büyük itibar görmüştür. Batılı tüccarlar bu ürünler bedelinde ülkeye çok miktarda altın ve gümüş girmesini sağlamışlardır. Fakat Avrupa’da zamanla gelişen merkantilist politikalar bu devletlerin hammaddeye olan gereksinimlerini daha fazla artırmıştır. Açık deniz ticareti Avrupa’ya giren altın ve gümüş miktarını artırarak refah seviyesini yükseltmiştir. Servetleri gittikçe artan merkantilist devletler Osmanlı ülkesindeki

⁶⁸Sefer Şener, “Osmanlı Sanayileşme Süreci ve Bu Süreçte Özel Girişimin Rolü”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(3), (2007): s. 58.

⁶⁹Tabakoğlu, *age*, s. 279.

⁷⁰Yük: Yüzbin akçe için kullanılan terimdir. (Bknz; Mehmet Zeki Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri. Yük Maddesi.)

⁷¹Ömer Akdağ, Osmanlı Devleti’nde Ekonomik Zihniyet ve Batı Avrupa’daki Merkantilist Düşünce, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.157,(2005): s.129.

esnaflara nazaran hammaddelelere daha yüksek fiyatlar vermeye başlayınca ülkede hammadde kıtlığının yaşanmasına sebebiyet vermişlerdir. Önceleri ülkeye altın ve gümüş girdiği için cazip gelen bu durum hızla Osmanlı Devleti'nin aleyhinde bir durum oluşturmaya başlamıştır. Hammadde fiyatlarının atması üzerine merkezi hükümet duruma müdehale ederek madrabazların bazı ürünleri pazarlardan toplamalarına mani olmaya çalışmıştır fakat başarılı olamayınca stratejik öneme sahip mallara “memnu” yani yasaklı emtia uygulaması başlatmıştır. 1567’de merkezi hükümetin dokumacılaran talep ettiği yelken bezinin hammaddesi olan ipliğin Avrupalı tüccarlara satılması nedeniyle esnafların talep edilen miktarda ürünü gönderemeyeceklerini bildirmeleri yabancı tüccarlara satılan fazla miktar yüzünden ülke içinde kıtlık yaşanıldığına dair bir kanıt niteliği taşımaktadır. Zamanla esnaflardan gelen şikâyetler artmış olduğundan devlet çareyi memnu meta listesini artırmakta bulmuştur. Hububatın yanına at, kurşun, sahtiyan, gön, barut, balmumu ve pamuk ta eklenmiştir. Bu malların ihracının yasak olduğu iskelelere bildirilmiştir. Benzer bir uygulamada da 1586’da Leh ve Macarlara koyun ve at verilmesi yasaklanmıştır.⁷²

Yabancı ülkelerden gelen gemilere ve yabancı tüccarlara bazı malların satılmasına yani ihracat yasağına ilişkin 7 numaralı mühimme defterindeki hüküm şu şekildedir:

Bundan akdem mahrûse-i İstanbul'a gelüp girü yirlerine giden Venedik ve Françe ve gayri gemiler kadîmden Gelibolı Boğazı'nda yoklanugelüp memnû' olan metâ' ve gayri nesneleri alup gitmekden ihtirâz üzre olurlardı. Hâlâ yoklanup görilmemekle ba'zı gemiler kul ve gayri memnû' nesneleri alup gitdikleri i'lâm olunmağın buyurdum ki: Vusûl buldukda, eger Venedik gemileri ve eger Françe ve gayri gemilerdür; kadîmden ne mahalde yoklanugelmişler ise âdet-i kadîme üzre ol mahalde yoklayup memnû' olan metâ' ve gayri nesneyi alup gitmekden hazer eyleyesin.⁷³

İlgili hükümden de anlaşılacağı üzere İstanbul'a gelen Venedik ve Fransa'ya ait gemilerin ülkelerine dönerken ihracı yasak olan malları götürmelerinin yani dışarıya çıkarmalarının engellenmesi istenmektedir. İlgili hükümün ihracat yasağına açık bir delil olarak gösterilebilmesi mümkündür. Yine 27 Haziran 1568 tarihli 7 numaralı mühimme defterinden alıntılanan bir hükümde ihracat yasağını açıkça görmek mümkün olacaktır. İlgili hüküm şu şekildedir:

⁷²Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), s. 35.

⁷³7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 2, s. 259/1696(11 Muharrem 976 /6 Temmuz 1568)

...Deryâya [ve] küffâr-ı hâksâr taraflarına tereke virdürmeyesiz." diyü emrüm olmuşdı; ol emr-i celîlül-kadrüm kemâ-kân mukarrerdür. Buyurdum ki: Vardukda, bu bâbda mukayyed olup herbirinüz taht-ı hükûmetinüzde tecessüs itdürüp hılâf-ı emr deryâya ve küffâr-ı bed-girdâr câniblerine bir habbe tereke virdürmeyesiz. Şöyle ki; emr-i hümayûnuna mugâyir deryâya tereke virildüğü istimâ' oluna, kimesnenün beyân idecek özri makbûl olmak ihtimâli yokdur; eşedd-i itâbla mu'âteb olmaları mukarrerdür. Ana göre mukayyed olup bâb-ı ikdâm u ihtimâmda dakîka fevteylemeyesiz.⁷⁴

Osmanlı Devleti ihracat yasağını; kısıtlıkları, fiyat artışlarını, ihraç edilecek ürünlerden alınacak vergi oranlarındaki azalmayı engellemek, büyük nüfuslu şehirlerin ve kendi kendine yetemeyen kasabaların ihtiyaçlarının temin edilerek yaşanması muhtemel siyasi, sosyal ve mali hoşnutsuzluğun önlenmesi amacıyla uyguladığı gibi savaş halinde karşıdaki devleti caydırmak, önemli malzemenin o devletin eline geçmesini engellemek ya da kendi ordusunun iâşesini sağlamak amacıyla da uygulamıştır.⁷⁵ Gerek savaş gerekse barış zamanlarında başta buğday olmak üzere özellikle at, zahire, silah, barut, kurşun, pamuk, sahtiyan, balmumu, gön ve bakır gibi ürünlerin ihracı yasaklanırdı. Çalışma aralığımızdaki defter kayıtlarından da hareketle bu ürünlerin adı özellikle Avrupa ve İran ile savaş halinde olunması durumunda geçmektedir. Osmanlı devleti ihracı yasak olan bu emtianın kaçak olarak Avrupa'ya geçmesini engellemek için ülkenin batısındaki mal dolaşımını sıkı bir denetim altına almıştır. Dubrovnik'inde Avrupa'ya kaçak olarak mal ihraç edilen bir merkez olduğunun anlaşılması üzerine devlet buradaki denetimlerini de artırmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti ülkeden değerli meden çıkışını da engellemek adına yabancı tüccarların sattıkları malın karşılığında gümüş değil yine mal almaları usulünü getirmiştir. Ama bu uygulamanın çok işlemediği de görülmüştür.⁷⁶

Çalışmamızın zaman aralığındaki 1564-1569 dönemindeki ihracı yasak olan ürünlerin 1588-1589 tarihli, kafilere kurşun, sahtiyan, barut, buğday, at, pamuk, silah, pamuk ipliği, balmumu, donyağı, gön, zift, koyun derisi ve meşin verilmesinin

⁷⁴⁷ Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 2, s.225/1622 (2 Muharrem 976/ 27 Haziran 1568)

⁷⁵ Mehtap Özdeğer, "İstanbul'un İaşe ve Malzeme İkmalinde Vize Sancağı'nın yeri ve Önemi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, s.214, (Şubat 2015): s.47.

⁷⁶ Uzunçarşılı, age, s.686.

yasaklandığı hükmünden⁷⁷ stratejik malların ihracının sonraki yıllarda da uygulandığı yani devlet politikası haline getirildiği de anlaşılmaktadır.⁷⁸

Bahsedildiği üzere Osmanlı ihraç politikasında, ülkede değeri olmayan malların ihracına izin verilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı ihracat anlayışının günümüzdeki ekonomi anlayışıyla tahlil edilmesi olanaksızdır.

15. yüzyılın sonlarında Amerika'daki altın ve gümüşün Avrupa'ya taşınması ile Avrupa'da para arzının artması fiyatlarında artmasına sebep olmuştur. Osmanlı coğrafyasında ise fiyatların batıya göre oldukça düşük olması tüccarları geniş hammadde ve pazar yelpazesine sahip olan bu coğrafyaya çekmiştir. Batılı tüccarlar kaçak yollarla bir takım sanayi, gıda ve askeri malzemeleri ihracı yasak olmasına rağmen kaçak yollarla Osmanlı ülkesinden dışarı çıkarmayı başaramışlardır.⁷⁹Anlaşılabacağı üzere ilerleyen süreçte Avrupa'da hammadde talebinin artması ucuz olan Osmanlı ürünlerine talebi arttırarak ihracına ve dolayısıyla Osmanlı'da mal darlığına sebebiyet vermiştir.⁸⁰

2.3.1. Şehirlerin İaşesi Gereği İhracat Yasağı

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş devirlerinde uygulanan iktisadî politikaların temel dayanaklarından biri de şehirlere iaşe temin etmektir. Bu politika dâhilinde öncelikli olarak üretim ve ticaretin kâr oranı değil, tüm halkın ihtiyaçları ön planda tutulmuştur. Şehirlerin özellikle askeri ve bürokrat çevrenin yaşadığı bir şehir olan İstanbul'un iaşesinde yaşanacak sorunları önlemeye yönelik oluşturulan devletin dış ticaret politikasında, ihracatın sert tedbirlerle kısıtlanması, ithalâtın ise son derece serbest bırakılması durumu ortaya çıkmıştır.⁸¹Araştırma konumuzu kapsayan Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde İstanbul'a yağ Kefe'den, buğday Rumeli'den pirinç ve

⁷⁷BOA, A.DVN. MHM.d,66, s.13/6(997/1588-1589)

⁷⁸Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri (1300-1750)",*Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi*,Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar Özel Sayısı, (Ankara 1978): s. 24.

⁷⁹Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisi'ndeFiyat Denetimi",*İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*,C.43, Prof. Dr. S. F. Ülgener'e Armağan,(İstanbul 1987): s.120.

⁸⁰Şevket Pamuk, "The Evolution of Fiscal Institutions in the Ottoman Empire(1600-1914)", *Financial History Review*, Cambridge University Press, II.I., (2004):p. 15.

⁸¹Genç, age, s. 47.

mercimek ise Karadeniz ve Mısır'dan getirilmiştir. Rumeli'de; Selanik, Tekfurdağ ve Ahyolu liman şehirleri İstanbul'un zahire iâşesi için önemli bir yer tuymuştur.⁸²

Osmanlı klasik dönem iktisat anlayışında ihracatta, öncelikle şehirlerin, kazaların ihtiyaçlarına bakılmış ve bu ihtiyaçların tamamı karşılanmış ve mal artışı olmuşsa, onun ihraç edilmesine izin verilmiştir. Günümüz şartlarında Osmanlı ihracat siyaseti anlaşılması güç bir yaklaşımdır. Ancak şurası bir gerçektir ki insan odaklıdır. Aynı dönemde kar amaçlı merkantilist politikalar uygulayan Avrupa'da da şehirlerin iâşesi hususunda da durum tamamen pozitif değildir. Durumu kabullenemeyen halk, çiftçilerin fiyatları yükseltmek için pazara mal götürmemesini şikâyet etmektedir. Bu tavrı sergileyenleri ise ahlaksız ve simsar olarak itham etmişlerdir. Bunun yanı sıra tüccarlar içeride darlık meydana getirecek düzeydeki malı yurt dışına ihraç etmişlerdir. Avrupa'da devlet bu uygulamalara müdahale etmemiştir.⁸³ Osmanlı Devleti ise yukarıda da belirttiğimiz üzere bu durumda reaya lehine tavrı sergilemiştir.

Osmanlı iktisat anlayışı, saray, ordu, İstanbul, büyük şehirler ve kazaların temel gereksinimlerinin karşılanmasına dayanır. Bu sebeple, "...elde edilen tarım ürünlerinin, çıkarılan madenlerin ve belirli bir ölçüde mamul maddelerin kayıtsız şartsız yabancı tüccarlara satılması..."na müsaade edilmemiştir.⁸⁴ Bu dönemde Osmanlı iktisadi anlayışının temelinde kendi kendine yeten, ürettiğini tüketen ve dışarıya da kapalı olmayan bir ticaret düzeni oluşmuştu.⁸⁵ Bu nedenle kırsal bölgelerde şehirlerdeki iktisadi faaliyetler dünya ekonomisinde yaşanan değişimlerden çok fazla etkilenmemiştir. Dolayısıyla Osmanlı tebaası dış pazarlara veya merkez bölge ekonomilerine bağımlı olmamıştır.⁸⁶

2.3.2. Kıtık ve Kuraklık Gereği İhracat Yasağı

Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılın ikinci yarısında zaman zaman kuraklıklar ve kıtlıklar yaşanmıştır. Mühimme defterlerinde kuraklık ve kıtlık yaşandığına dair

⁸²Gökbilgin, M. T, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları,1977), s.100

⁸³Akdağ, agm, s. 133.

⁸⁴Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)",*İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi*, (Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan içinde),(İstanbul 1991): s. 283.

⁸⁵Abdullah Martal, *Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme*, (İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 1999), s. 73

⁸⁶ Reşat Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*,(İstanbul: Belge Yayınları, 1993), s. 37.

hükümler yeralmaktadır. Örneğin 7 numaralı mühimme defterindeki 16 Eylül 1567(12Rebiülevvel 975) yılına ait hükme dayanarak Ilgın kazasında kuraklığın yaşandığını söyleyebiliriz.⁸⁷ 5 numaralı mühimme defterinde,15 Ağustos 1565 (18 Muharrem 973)tarihli hükümde Dubrovnik'te⁸⁸,6 numaralı mühimme defterinde 10 Aralık 1564 (6 Cemaziyelevvel 972)tarihli hükümde Mısır'da⁸⁹,7 numaralı mühimme defterinde 7 Eylül 1567 (3 Rebiülevvel 975)tarihli hükümde Yenişehir'de⁹⁰kıtlıkların yaşandığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti yaşanabilecek kuraklık ve kıtlık durumlarına karşı önlem olarak en önemli temel besin kaynaklarının büyük şehirlerde toplanmasını istemiştir. Devlet her bölgeden özellikle İstanbul'a önemli birçok metanın getirilmesini, kıtlık gibi bazı durumlarda bu malları depolayarak piyasaya sürüp olası bir kargaşa durumunu engellemek için de istemiştir. Kıtlık durumunda devlet bu yolla piyasaya kendi belirlediği fiyatlardan mal sürerek hem karaborsacılığın hem de fiyat artışlarının önüne geçmek istemiştir. Böyleceekonomik ve toplumsal dengelerin korunması sağlanarak siyasi düzenin devamı amaçlanmıştır.

Kıtlığa karşı temel besin kaynakları arasında öncelikli sıradakstratejik olan en önemli ürün hububattır. Başta İstanbul olmak üzere hububatın üretildiği yerde doygunluğa ulaşıldıktan sonra ihtiyaç fazlası miktar vilayetlerin veya kazaların iâşesidoğrultusunda gönderiliyordu.⁹¹Bu süreçlerden sonra hala fazla ürün bulunuyorsa bu fazlalığın ihracı gündeme geliyordu.

5 numaralı Mühimme defterinde 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yaşanan kuraklık kaynaklı kıtlık durumuna “Bu sene Nil nehrinin suyunun az olması ve su bendlerinin de harap vaziyette bulunması yüzünden hububat fiyatlarının yükseldiği haber alındığından, anbarlarda mevcut olan hububatın miktarının ve cinslerine göre fiyatlarının ayrıntılı olarak arzedilmesi”⁹²hükümü kanıt olarak gösterilebilir. Kuraklık kaynaklı oluşan kıtlık nedeniyle devletin hayati ürünlerin ihracatını da yasaklamayı

⁸⁷7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 1, s. 120 /227 (12 Rebiülevvel 975 /16 Eylül 1567)

⁸⁸ 5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 20/106 (18 Muharrem 973 /15 Ağustos 1565)

⁸⁹ 6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 279/485 (6 Cemaziyelevvel 972 /10 Aralık 1564)

⁹⁰7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 1, s. 93/174(3 Rebiülevvel 975 /7 Eylül 1567)

⁹¹ Figen Taşkın, “Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hububat Ürünün İhracatını Yasaklaması”, *Studies of the Ottoman Domain*, c.3, s. 4, (Şubat 2013): s. 20.

⁹²5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 138/813 23 (Cemaziyelahir 973 /15 Ocak 1566)

uygun gördüğü kuvvetle muhtemeldir. Mühimme defterlerinde de bu duruma yönelik kanıtlar bulunmaktadır.

6 numaralı Mühimme defterinde 16. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yaşanan kıtlık durumuna kanıt olarak "Mısır'daki kıtlık nedeniyle devletin ambarlarında bulunan buğdayların kontrol edilmesi düşük fiyata buğday satışının engellenmesi ve yeni senenin buğdayı ve geçmiş yılların buğdayı arasındaki fiyat farkının belirlenmesi, önceki yıllara ait buğdayın ihtiyacı olan yerlere satılması"⁹³, "Ağrıboz sancağını tasarruf ederken mîrî tarafından zabtolunan tahvili terekesine mahsuben Van'da kıtlık olması nedeniyle kendisine hesabı görülene kadar bir miktar tereke verilmesi"⁹⁴, "*Kıtlıktan dolayı Lapseki kazâsı halkına ve askere lâzım olan terekenin Gelibolu'dan parası ile temin edilmesine izin verildiği*"⁹⁵ hükümleri Mısır, Van, Lapseki gibi farklı coğrafyalarda kıtlıkların yaşandığına işaret etmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere Osmanlı Devleti'nin bu tür zamanlarda öncelikli olarak ülke içindeki huzurun devamı için ihtiyacı olan yerlerin doyurulması esasını düşünmesinden hareketle ihracatı engellemeye yönelik önlemler aldığı da muhtemeldir.

7 numaralı Mühimme defterinde 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yaşanan kıtlık durumuna kanıt olarak ; "Yenişehir'de kıtlık yaşanmasının halkın tereke vermesini zorlaştırdığı; ama yine de ekâbirler, madrabaz, çiftlik sahibi vesipahilerin elinde bulunan terekeden İstanbul için yeterli miktarda zahire temin edilerek gelen gemilere yüklenip gönderilmesi"⁹⁶ hükmü örnek gösterilebilir. İlgili belgede devlet bölgenin yaşanan kıtlıktan dolayı zor durumda bulunmasına rağmen yine de İstanbul'a zahire göndermesi istenmektedir. Bu durum aslında devletin zahire sıkıntısı nedeniyle aynı zamanda askeri bir şehir olan İstanbul'da çıkabilecek yeniçeri isyanındanda çekindiğini geçmişteki örneklerinden hareketle düşündürebilir. Devletin bu tür durumlardaki önceliği kıtlık yaşanan bölgenin ve ekseriyetle büyük şehirlerin ihtiyacını karşılamak olduğundan kıtlık zamanlarında ihracat yasağını uygulamaya koyduğu durumunu düşünmek te gerçek dışı olmayabilir.

Yukarıda verilen örneklerdende hareketle hububat ihracatının yasaklanmasının temel nedenlerinden birinin mahsulün imparatorluk toprakları için yetersiz kalması olduğu

⁹³ 6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 279/485 (6 Cumâde'l-ülâ 972)

⁹⁴ 6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 391/690 (28 Cumâde'l-âhır 972)

⁹⁵ 6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 412/731 (12 Receb 972)

⁹⁶ 7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 1, s. 93/174 (3 Rebiülevvel 975 /7 Eylül 1567)

söylenebilir. Yine zaman aralığımız dışında olsada durumu aydınlatacak 18. yüzyıla ait bir örnekte görüleceği üzere 1795'te İstanbul'da hububat sıkıntısı çekilmiş ve İstanbul'un Karaağaç, Yenişehir, Siroz, Tekfurdağı, Ağrıbozve Selanik beldelerinde kuraklıktan kaynaklı hububat kıtlığı yaşanmıştır. İlgili yerlerden yeteri miktarda hububat sağlanamayınca Yafa iskelesinden alınmıştır. Bu bağlamda Yafa'ya iletilen fermana bilhassa bölgeden yüklenen buğdayın yabancı tacirlerin gemilerine satışının yapılmaması, satılması halinde de gemicilerin cezalandırılacağı ifade edilmiştir.⁹⁷Bu hüküm bir devlet geleneği olarak kıtlık zamanlarında hayati öneme sahip ürünlerin ihracatına hoş bakılmadığını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin sonraki yüzyıllarda da kuraklık kaynaklı kıtlık nedeniyle zahire ticaretine yönelik aldığı tedbirlere ilişkin yine 1887 tarihine ait emirde; *“Erzurum'da yaşanan kuraklık nedeniyle bu vilayetten başka yerlere zahire verilmesinin yasaklanması ve askeri zümrece kontrol edilmesi”* istenmiştir.⁹⁸İlgili kayıta Erzurum'daki zahire sıkıntısının kuraklık kaynaklı olduğu önceliğin bu vilayetin ihtiyacının karşılanmasına verilmesi gerektiği ve bunun için de önlemlerin alınmasının istendiği açıkça belirtilmiştir.

Yukarıda da vermiş olduğumuz arşiv kayıtlarında zahire ihracının önlenmesine yönelik gerekçenin bir kısmının kuraklığa bağlı kıtlık olduğu anlaşılmaktadır. Ama bazı durumlarda kıtlığın sebebinin kuraklık değil de tüccarların fazla kar elde etmek için yabancı tüccarlara sürekli mal satmasından kaynaklı olduğu dabilinmektedir. Bu duruma örnek olarak; 16. asırda İtalyan şehir devletlerinin ve tüccarlarının hububat ihtiyaçlarını daha yüksek fiyatlar teklif ederek Osmanlı ülkesinden sağlamaları gösterilebilir. Bu nedenle Avrupa tüccarlarına hububat satışı yapılan yerleşim yerlerinde dönem dönem kıtlıklar yaşanmıştır.⁹⁹

Yabancı tüccarların değerinin çok üzerinde fiyatlar vererek Osmanlı hammaddesini ya da mamül maddelerini kendi ülkelerine çekerek Osmanlı topraklarında kıtlık yaşanmasına sebep olduklarından devlet, düzeni korumak için dışarıya mal satışını

⁹⁷Taşkın, *age*, s. 21.

⁹⁸ Abdulkadir Gül, “Osmanlı Devlet’nde Kuraklık ve Kıtlık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892-1893 ve 1906-1908 Yılları)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2/9, (2009): s. 155.

⁹⁹Mücteba İlgürel, “Hububat Kaçakçılığı”, *CIEPO XIV. Sempozyumu Bildirileri*, (Ankara 2004): s. 361-369.

sert tedbirler olarak yasaklama yoluna gitmek zorunda kalmıştır. Buradan hareketle Osmanlı Devleti'nin bu durumlarda ihracat yasağını, yaşanması muhtemel bir kıtlığa karşı önlem olarak uyguladığını da söyleyebiliriz. Bu duruma kanıt olarak 5 numaralı mühimme defterinde Kilis sancağı kazası kadılarınınave beyine gönderilen;

Bazı şahısların deryaya ve küffâra tereke ve yiyecek maddeleri vermesinden dolayı kıtlık baş gösterdiği ve halkın sıkıntı çektiği bildirildiğinden, bundan sonra deryaya, küffâra vs. vilâyet dışına yiyecek verilmemesi için ilgili yerlere tenbihte bulunulması, gerekli kontrollerin yapılıp tedbirlerinin alınması ve kadıların da bu husustaki hükmü sicile kaydederek bundan sonra gelecek kadıların da bu hükme uymalarını sağlamaları¹⁰⁰

Hükmünden de anlaşılacağı üzere usulsüz olarak satılan zahirenin kıtlığa sebep olduğu açıkça belirtilmiştir. Bu hükümde “deryaya” kelimesi ile kastedilenin Osmanlı ülkesinden bazı ihracı yasak emtiaları ucuza alarak diğer ülkelere satması muhtemel denizdeki gemiler olduğu da düşünülebilir. Çünkü daha öncede belirtildiği üzere 16. yüzyıl sonlarında Avrupa’da yaşanan fiyat artışları, ucuz ve hammadde yönünden zengin Osmanlı coğrafyasını Avrupalı tüccarlar için çok çekici bir duruma getirmiştir. Osmanlı Devleti’nde denetimin tam sağlanamaması nedeniyle kaçakçılığın madrabazlar tarafından en kolay denizler üzerinden gerçekleştirildiği düşünüldüğünde hükümdeki “deryaya, küffara tereke verilmemesi” sözleri yiyecek maddelerinin ihracatının istenilmediği yönünde bir çıkarımda bulunulmasını sağlayabilir. Yine 5 numaralı mühimme defterinde yeralan İzmir ve Foça kadılarına yazılan hükümde;

İzmir ve Foça’da yetişen kuru meyve, madrabazlar tarafından satın alınıp stoklandığı için İstanbul’da kuru meyve sıkıntısı baş gösterdiğinden, bu durumun ortadan kaldırılması için madrabazların anbarlarının açtırılıp ne kadar kuru meyve var ise madrabazlara aldıkları fiyattan sattırılıp gemilere yükletilerek İstanbul’a gönderilmesi¹⁰¹

Hükümü madrabazların kar sağlamak amacıyla kıtlığa sebep oldukları durumuna örnek olarak gösterilebilir.

16. asırda bütün Akdeniz coğrafyasında yaşanan nüfus artışları, üretim seviyelerindeki daralma, devletin büyük kentlerin ikmalini tamamlamaya yönelik kaygısı ve çıkabilecek kıtlıklar ihracat yasağının tatbikinde önemli rol oynamıştır.¹⁰²

¹⁰⁰5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 137/811 (23 Cemaziyelahir 973 /15 Ocak 1566)

¹⁰¹5 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 1, s. 65/362 (14 Rebiülevvel 973 /9 Ekim 1565)

¹⁰²Serdar Genç, “XVIII. Yüzyılda Karesi Sancağı’nda Hububat Kaçakçılığı”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 5, s. 7, (2004/2): s. 50-51.

Şehirlerdeki nüfus artışına karşın üretimin o ölçüde artmaması da kıtlıkların yaşanmasına sebep oluyordu.16.yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletin bel kemiği olan Tımar sisteminin bozulmasıyla başlayan Celali isyanları sonucunda toprak sistemi büyük ölçüde bozulmuş ve eşkıyalık faaliyetleri nedeniyle köylü toprağını terketmeye başlamıştır. Bu durumun sonucunda üretim hızla düşmeye başlamıştır. Üretimin hızla artan nüfusun ihtiyacının altında kalmaya başlaması kıtlıklar yaşanmasına sebep olmuştur. Bu duruma kanıt olarak Sam White çalışmasında;

Tahrirlerin 1520-1574 arasında iki ve hatta üç katlık nüfus artışına işaret ettiği Kuzey Anadolu'nun on sancağını kapsayan bir araştırmaya göre, buğday ve arpa üretiminin çoğu durumda ancak %30-40'lık bir artış gösterdiğini hiçbir sancakta genel tahıl üretiminin doyurulacak kişi sayısının yarısı kadar bile artmadığını, aynı kalıbın Anadolu'nun diğer kesimleri için de geçerli olduğunu¹⁰³

belirterek hızlı nüfus artışına binaen üretimin aynı oranda artmadığını bu durumun da Osmanlı ülkesinde 16.yüzyılın ikinci yarısından itibaren kıtlıklar yaşanmasına neden olduğunu ortaya koymuştur. Üretim az olduğu zamanlarda ülkedeki karaborsacılık faaliyetlerinin artmış ve muhtekirler bazı malları istifleyerek yabancı tüccarlara yüksek fiyatlarla satmışlardır. Hatta devlet memurlarının da bu yolsuzluklara ortak olduğu görülmektedir.¹⁰⁴Üretimin tüketimi karşılayamaması durumunda da devletlerin ihracat yasağı koyarak iç düzeni dengelemeyi bir yöntem olarak kullandıklarını mühimme defterlerindeki hükümleri kanıt göstererek te söylemek mümkündür.

2.3.3. Kaçakçılığı Önleme Gereğiİhracat Yasağı

16. yüzyılda Osmanlı topraklarında üretilen ürünlerin yoğun bir şekilde limanlardan payitaht İstanbul'a taşındığı görülür. Ama tüccarın yüksek kar elde etme isteği, gemicilerin küffarla daha yüksek fiyatlarla anlaşıp yasaklı olan ürünlerin emre aykırı olarak kaçakçılığını yapmaları sonucunda payitaht, diğer büyük şehirlerin ve kazaların ihtiyaçlarının temini noktasında zor durumda kalmıştır. Özellikle devletin stratejik meta olarak gördüğü hububatın devletin izni dışında bir yerden başka bir yere nakil edilip satılması ürün darlığına, fiyatların yükselmesine ve tebaanın zor

¹⁰³ Sam White, a.g.e, s. 99.

¹⁰⁴Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), s. 35.

duruma düşmesine neden olmuştur. Merkezi yönetim, yürürlüğe koymuş olduğu yasaklar ve sıkı tedbirlerle kaçakçılığa karşı mücadeleyi sürdürmeye çalışmıştır. Fernand Braudel, Venedikli tüccarların bazen hayatlarını tehlikeye atarak ihracı yasak olmasına rağmen bazı ürünleri almak için Doğu Akdeniz'e gediklerinden kayıklarla açıktaki gemilere buğday taşıyarak ihracat yasaklarını deldiklerinden bahsetmektedir. Bu durum Osmanlı Devleti haricinde Batı dünyası için de çözümü aranan bir problem haline gelmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin hububatın ihracını yasakladığı 16. yüzyılda, Venedik de kendi körfezinin dışına buğday çıkışını yasaklamıştır.¹⁰⁵

Osmanlı Devleti zaman zaman yaşanan ürün kaçakçılığını engellemek için meşru olarak ihracat yasağını duyurarak yapanların cezalandırılacağını belirtmiştir. Bazı muhtelif zamanlarda tarımsal, hayvansal ve madeni ürünlerle beraber afyon, kökboya, mazı, palamut gibi sanayi hammadde ürünlerinin ihracı yasaklamasına rağmen muhtekirler bu ürünleri üreticiden değerinin altında fiyata alarak meşru olmayan yollarla Avrupa'ya kaçırmışlardır. Bu durum bahsedildiği üzere ülke içinde de mal kıtlığına ve yerli üreticinin zor duruma düşmesine neden olmuştur. Örneğin debbağlar, dericilik sektörünün önemli bir hammaddesi olan palamutun dışarı kaçırlmasından şikâyetçi olmuşlardır.¹⁰⁶

16. asırda hammadde kaynağı olarak güherçile, kurşun, demir, gümüş, altın, bakır gibi madenlere sahip olan Osmanlı Devleti, mamul maddeler için milyonlarla ifade edilebilen nüfusuyla da iyi bir pazar alanı olarak Batı ekonomisinin ezici etkisi altına girmeye başlamıştır. Gemi teknolojisindeki ilerlemenin de etkisiyle Osmanlı limanlarından mal almak için gelen gemilerin sayısı sürekli artmıştır. Dokuma sanayinde yaşanan teknolojik gelişme nedeniyle Avrupalı tüccarlar ihtiyaç duydukları deri, pamuk gibi ham ve yarı işlenmiş malları ihracı yasak olmasına rağmen piyasadan alabiliyordu. İlerleyen dönemlerde devlet yalnızca ordu için gereken bazı stratejik mallarla halkın temel gıda ürünlerine ihracat yasağı

¹⁰⁵Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. M. Ali Kılıçbay, c. I, (İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 1993), s. 399-400.

¹⁰⁶Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, (Ankara: TTK Yayınları, 1991), s. 8, 116.

getiriyordu. Ancak Batı'dan gelen yüksek talep ve yüksek fiyatlar bu yasakları delebiliyordu.¹⁰⁷

Osmanlı Devleti ihracat yasağı ile kaçakçılığın önüne geçmeye çalışmak istese de buna engel olamamıştır. Avrupalı tüccarlar muhtekirler aracılığıyla piyasadan ihtiyaçları olan malları büyük ölçüde temin etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılın sonlarında Ege, Karadeniz ve Akdeniz'deki hâkimiyetinin azalması bu bölgelerdeki denetimine de büyük bir darbe vurmuştur. Bu durumdan faydalanan gemicilerin ihracı yasaklanmasına rağmen birçok mühim emtiayı deniz yoluyla haricekaçırma girişiminde bulunduğu da rastlanmaktadır. ÖrneğinKaresi sancağındaki coğrafi olarak birçok geminin göze batmadan yanaşacağı koylar kaçakçılığın sıkça yapıldığı bölgeler olmuştur. Karesi sancağından ve sancağın batısındaki iskelelerden Avrupalı tüccarlara hububat satıldığı ve engellenmesinin istendiği sancağa yazılan belgelerden anlaşılabilmektedir.¹⁰⁸ Bu hususta 6 numaralı mühimme defterindekiManyas, Mihaliç, Gönen veAydıncık kâdılarına yazılan hüküm şu şekildedir:

Ba'zı kimesneler develeriyle tereke tahmîl idüp ol câniblerde olan yalılara iletüp deryâya ve küffâra bey' itdükleri istimâ' olundu. İmdi; bu husûs için niçe def'a ahkâm-ı şerîfe gönderilüp "Zikrolunan kâdîliklar deryâ kenârında olup her bâr terekeleri İstanbul zahîresiyçün alınugelmişdür; gayri vilâyete virilmeye. Husûsâ, deryâya tereke virilmek hod emr-i şerîfümle mesdûddur." diyü tenbîh ü te'kîd olunmuşdur. Buyurdum ki: Hükm-i şerîfüm bu def'a dahı vardukda, bu husûsda her birinüz bi'z-zât mukayyed olup taht-ı kazânuzdan İstanbul zahîresiyçün emr ile varanlardan mâ-adâ deryâya ve küffâra bir habbe tereke virdürmeyüp ol asıl develerine tereke tahmîl idüp ol câniblerde yalılarda küffâra ve deryâya tereke bey' idenleri onat vechile hufyeten ve alâniyyeten tettebbu' u tecessüs itdürüp emrûme muhâlîf iş idenleri ele getirüp habsidüp ahvâllerin arzidesiz. Sonra anlar hakkında emrüm ne vechile olur ise mûcebi ile amel idesiz.¹⁰⁹

Bu hükümde belirtilen “deryâya tereke virilmek hod emr-i şerîfümle mesdûddur.” ifadesinden yine dışarıya tereke vermenin “mesdud” yani kapalı olduğu ihracının yasak olduğu anlamını çıkarmak mümkün olacaktır.

Osmanlı Devleti'nde 16. Yüzyılın sonlarına doğru ticaret yolları üzerindeki denetimlerin azalması, ehl-i şer ve ehl-i örfün görevlerini kötüye kullanmaları,

¹⁰⁷Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985), s. 13.

¹⁰⁸Serdar Genç, “XVIII. Yüzyılda Karesi Sancağı'nda Hububat Kaçakçılığı”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 7, 2004/2, s. 50-51.

¹⁰⁹6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 47/43 (16 Muharrem 972/24 Ağustos 1564)

devletin mallar üzerinde belirlediği fiyatlarla yüksek enflasyon nedeniyle piyasa fiyatlarının uyuşmaması kaçakçılığın artmasında etkili olmuştur. Devletin bu duruma önlem niteliğinde 5 nolu mühimme defterlerinde yer alan Kavala kaptanına gönderilmiş olan; “İstanbul zahîresi için kıyılardaki iskelelerden gemilere tereke yükleyen bazı gemicilerin, terekeyi başka yerlere götürüp sattıkları haber alındığından, bu durumun önüne geçmek için tereke yüklü gemileri, içlerine güvenilir adamlar koyarak Boğazhisarı’na kadar getirtmesi”¹¹⁰ hükmü de Osmanlı ülkesinde ihracı yasak olmasına rağmen kaçakçılık ile birçok ürünün harice çıkarıldığına ve bu durumu engellemeye yönelik bir takım çalışmalar yapıldığına dair kanıt oluşturmaktadır.

2.3.4. Harb-i Kefere Olunması ve Lojistik Gereği İhracat Yasağı

İhraç yasağının bir diğer sebebi de ‘harbi kefere’ olunması durumudur. Bu çerçevede savaş hali devam eden ülkelerin güçlenmesini engellemek amacıyla onlara ihracat yasağı getirilmiştir. İhracat yasağına uymayan ve ordunun temel ihtiyacı olan hububat alım satımı yapan kişinin kayık veya gemisinin merkeze gönderilerek taşıdığı yükün Anbar-ı Amire’de ve geminin de Tersane-i Amire’de tutulması cezası uygulanmıştır. Devletin bazı durumlarda konjonktürel ittifaklar gereği ihracat yasağını kendisinin bozduğu da görülmektedir. Savaş halinde olunmayan zamanlarda dost ülke durumundaki devletlere mevcut siyasi stotükoyu sağlamlaştırmak amacıyla ihracatta kolaylıklar sağlanmıştır. Fakat olası bir savaş durumunda bu ayrıcalıklara son verilerek ihracat yasağı bir denge unsuru olarakta kullanılmıştır. Yavuz Sultan Selim ve Kanunui Sutan Süleyman İranla sulh zamanlarında ticarete belli akitler önceliğinde izin verirken harp çıktığında ise çok sert önlemlerle bu ülkeye mal ihracını yasaklamışlardır. Harb-i Kefere olunması durumlarında izlenen ihracat yasağı devlet politikası olarak yüzyıllar sonrada devam etmiştir. Bu duruma kanıt olarak ve daha iyi anlaşılabilmesi için zaman sınırlarımızın dışında olmasına rağmen, 1774’te kıtlık olan Fransa’ya dost ülke olunması nedeniyle hububat ihracına müsaade edilirken 1798’de Fransa’nın Mısır’ı işgali üzerine Osmanlı Devleti destekçisi Ruslara karşı ihracatta büyük avantajlar sağlanmıştır.

¹¹⁰5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 83/462 (8 Rebiülahir 973 /2 Kasım 1565)

Rusya'nın donanmasının demirlediği yerlerde ihtiyaçları olan ürünlerin ticaretine müsaade edilmiştir.¹¹¹

Osmanlı Devleti, dâhil olduğu savaşlar öncesinde ordusunun sınır bölgeleri ve müstahkem mevkillerde sürdürdüğü faaliyetlerde muvaffak olmak amacıyla gereken erzak, cephane, silah, at, yem, güherçile vs. kaynakların temininde ve ihtiyaç duyulan yerlere hızlı bir şekilde sevinde hassasiyet göstermiştir. Lojistik adı verilen, sefer öncesi ve sefer sırasında sürdürülen bu tür organizasyonlar Osmanlı literatürüne ikmal ve iaşe olarak geçmiştir.¹¹²

Osmanlı Devleti'nin askeri alanda Batılı rakiplerine karşı üstün olmasının bir nedeni de, sayısal üstünlükten çok savaş lojistiğiyle ilgili ikmal sisteminin kapsamlılığıdır. Osmanlı sefer lojistiği yüzyıllara uzanan bir tarihsel geleneğe sahip olup şartlara ve zamana göre bir miktar değişen bazı farklılıklara rağmen içeriğinin ikorumuştur.¹¹³ Sefer öncesi ve sırasında ordunun iaşesinin nasıl sağlandığına ışık tutması bakımından mühimme defterlerinde birçok hüküm yer almaktadır. Örneğin; Sefere çıkan ordunun Edirne taraflarına gelmek üzere olduğundan, ordu için istenen pirinç, arpa, yağ, bal ve unun hazırlanması istenmiştir.¹¹⁴ 5 Mayıs 1566'da ordunun sefer hazırlığı için Edirne'den Sofya'ya kadar olan kazaların kadılarına yazılan bir hükümde, ordunun sefere çıkması nedeniyle, sefer esnasında askerin konaklayacağı yerlere koyun yağ, peynir, arpa, ekmek ve bal getirmeleri istenmiştir.¹¹⁵ Şehirköy kadısına yazılan bir hükümde de yine ordu için arpa, ekmek, un, yağ, bal gibi zahîrenin hazır bulundurulması istenmektedir.¹¹⁶

Ordunun sefer güzergâhı üzerindeki yerlerin kadılarına gönderilen bir hükümde ise; "...konak yerlerine varılmak üzere olduğundan, askerin ihtiyacı için odun, ekmek, bal, yağ, peynir, arpa ve diğer her türlü yiyecek maddesinin belirtilen miktarlarda hazır edilmesi ve yiyecek konusunda hiçbir sıkıntı çekilmemesi için gerekli

¹¹¹ Taşkın, *age*, s. 21.

¹¹² Ömer İşbilir, XVII, Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996, s. 5.

¹¹³ Hakan Yıldız, "Haydi Osmanlı Sefere: Prut Seferinde Lojistik ve Organizasyon", İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s. 15.

¹¹⁴ 5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 239/1524 (13 Şevval 973 /3 Mayıs 1566)

¹¹⁵ 5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 242/1544 (15 Şevval 973/5 Mayıs 1566)

¹¹⁶ 5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 170/1057 (27 Receb 973/17 Şubat 1566).

tedbirlerin alınması; aksi takdirde ihmalî görülenlerin cezalandırılacağı”¹¹⁷ belirtilmiştir.

Sefer öncesi hazırlıklar bağlamında günümüz şartlarıyla kıyaslandığında nakil ve haberleşme araçlarının tamamen insan ve hayvan gücüyle sürdürüldüğü dönemlerde bu tür hazırlıkların önemi daha da artmıştır.¹¹⁸ Ordunun sefer güzergâhı üzerindeki stratejik kalelerin ele geçirilmesi buralara stratejik malların stoklanması açısından oldukça önemliydi. İran’a yapılacak seferlerde ikmal malzemeleri Erzurum’daki; Balkanlara ve Avrupa’ya yapılacak seferlerde ise ikmal malzemeleri Belgrad’daki kalelerden tedarik edilmiştir. İran sferleri orduda bir gerginlik yaratmıştır. Çünkü İran; Osmanlı ordusunun geçeceği yerleri yakıp yıkarak bu lojistik sistemini bozmaya çalışmıştır.¹¹⁹ Özellikle Avusturya üzerine yapılacak seferlerde 1521 yılında alınan Belgrad lojistik ve stratejik bir üs olarak kullanılmış, seferlerin muvaffakiyetle sonuçlandırılmasında büyük önem arz etmiştir. Aynı desteği 1566 Zigetvar seferinde de sağlamıştır.

Harbi kefare ve lojistiği sağlama nedeniyle gerçekleşmiş olan ihracat yasağına örnek olarak çalışmamızın zaman aralığı içinde yer alan 1566 tarihli Zigetvar seferi de 5 numaralı mühimme defterinde yer almaktadır. Defterde sefer lojistiği ve stratejik malların ihracının engellenmesine yönelik alınan önlemlerle ilgi kayıtların da yer alması çalışmamızın bu başlık özelindeki yeterliliğini artırması yönünde önemli bir katkı sağlayacaktır.

Hırvatistanyakınlarında yer alan, 16. ve 17. asırlarda Osmanlı sancağı olan ve “ada kale” anlamına gelen Szigetvar, Türk belgelerinde Sigetvar, günümüzde de Zigetvar olarak bilinmektedir.¹²⁰

Kanuni Sultan Süleyman’ın “Sigetvar Seferi” yani on üçüncü ve son seferinde, 5 Ağustos’ta başlayan kuşatma sonrasında Zigetvar 7 Eylül 1566’da fethedilmiştir. 1596’da müstakil bir eyalet olana kadar Budin Eyaleti’nin sancağı olarak

¹¹⁷5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 245/1561 (17 Şevval 973/7 Mayıs 1566).

¹¹⁸ İşbilir, *agt*, s. 151; Ahmet Yüksel, Osmanlı Sefer Organizasyonlarına Taşradan Bir Bakış: Sivas Şehrinde Sefer Hazırlıkları (1787-1850), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2005, s. 1.

¹¹⁹Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600*, Çev: Halil Bertkay, (İstanbul:2018), s.115.

¹²⁰ Geza David, “Sigetvar”, *DİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 157.

kalmıştır.¹²¹Kaleye gerçekleşen hücumdan bir süre önce Kanuni Sultan Süleyman burada vefat etmiştir.¹²²

Sefere çıkılarak sırasıyla adı geçen menzillere doğru yol alındığından, ordu için arpa, bal, yağ, ekmek, peynir, odun ve diğer ürünlerin bulundurulması ve bu hususda bir aksaklık yaşanmamasına yönelik gerekenlerin yapılması; gereken ehemmiyetin verilmemesi durumunda da ceza verileceği bildirilmiştir.¹²³

Ayrıca Budin beylerbeyine sınırları içerisinde çeşitli bölgelerden ‘dârülharb’e at, sahtiyan, çizme, papuç gibi düşman memleketlerine satılması yasaklanan bu ürünlerin sevk edildiği ifade edildiğinden ilgili bölgelerin sancakbeyleri ve mülkü amirlerine bu faaliyetlerin yasaklanmasına ilişkin gönderilen hükmün sûreti ile mektuplarda bu faaliyetleri önlemeleri emredilmiştir.¹²⁴

Osmanlı’da memnu’ metâ yani ülke dışına çıkışı yasak olan ürünlerin başında gelen ve savaşların açılması, sürdürülmesi, kazanılması sürecinde etkili olan hububat ihracı yasağı, Sigetvar kalesi fethinde de önemli rol oynamıştır.¹²⁵Bu çerçevede Osmanlı Devleti’nde ‘memnû’ metâ’ olan ürün listesinin en başlarında“...hububat, balmumu, barut, silah, at, deri, gön, pamuk, vb. mallar ...” yer almaktadır. Yasakların; üretimin talebi karşılayamaması, iç ticaret dengesindeki bozulma ve ordunun iâşesi gibi etkenlerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Osmanlı Devleti, söz konusu listede ilk sırada yer alan hububat ürünlerinin ihracını, ilk dönemlerden beri sıklıkla yasaklamış olmakla beraber sonraki yüzyıllarda da aynı geleneğine devam etmiştir. Dolayısıyla sefer sırasında orduyu ayakta tutacak olan hububatın yasaklanan ürünler arasında ilk sırada gelmesi lojistiğin devamı için de oldukça önemlidir.¹²⁶

Osmanlı ordusunun lojistik ihtiyacının karşılanma biçimine yönelik te işlediğimiz döneme yakın olan 17. yüzyıla ait örnekten hareketle bir öngöründe bulunulabilir.

¹²¹Müfit Bilge, “Macaristan’da Osmanlı Hakimiyetinin ve İdari Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişmesi”, OTAM, Sayı:11 (2000), s. 54.

¹²²David, agm, s. 157.

¹²³5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 245/1561 (17 Şevval 973 /7 Mayıs 1566)

¹²⁴5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 181/1130 (4 Şaban 973 /24 Şubat 1566)

¹²⁵ Ahmet Kerim Demireğen, Kanuni Sultan Süleyman’ın Sigetvar Seferi (Hazırlıklar ve Fetih), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006, s. 43.

¹²⁶ Arıkan, Zeki, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, (Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan içinde), İstanbul 1991.ss. 283-284.

Hotin Seferi(1620-21) öncesinde askerin ihtiyacı olan zahire sürsat¹²⁷ olarak temin edilmiştir. Bu bağlamda halk, ekmek, yağ, bal, arpa, odun vekoyun gibi askeri ihtiyaçları sürsat bedeli olarak orduya getirerek belirlenmiş olan narh üzerinden satmıştır.¹²⁸

Sefer kararı alındığında ilk olarak o bölgedeki stratejik ve lojistikimkânların işleyişe girmesi sağlanmıştır. Çıkması muhtemel bir harp durumunda ordunun bütün hazırlıklarının tamamlanarak harp bölgesine ulaşması yaklaşık altı aylık bir sürede gerçekleşmektedir. Geniş topraklara sahip olan Osmanlı Devleti için bu durumhiç şüphesiz büyük bir problem oluşturmaktadır. Bu süreçte muhtemel düşman saldırılarına karşı alınan tedbirlere göre sınırlardaki kalelerin tamir ve bakımları yapılmış, istihkâmlar güçlendirilmiş, sınıra yakın güvenli bölgelere mühimmat ve erzak depolanmıştır.¹²⁹

Bu denli büyük bir coğrafyada sefere çıkarken yukarıda belirtilenlerdenhareketle özellikle savaş dönemlerinde bazı gıda ürünleri, savunma araçları ve sanayi hammaddeleri gibi stratejik öneme haiz ürünlerin ihracının yasaklandığı defter kayıtlarından net birşekilde görülmektedir.

Padişah fermanıyla teyid edilen yasaklar, yer ve zaman itibariyle farklılık arz etmiştir. Bu yasaklar bazı bölgelere uygulanırken diğer bölgeler bu yasaklardan muaf olabilmıştır.¹³⁰Osmanlı sefer organizasyonlarında merkezi yönetimin ihraç yasağı uygulaması da zaman zaman ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasına kâfi gelmeyebiliyordu. Nitekim iâşe maddelerine yönelik politikalar ve tedbirlere karşın ordunun iâşesi hususunda büyük sorunlar çıkabiliyordu. Kıtlık hadisesi orduda disiplini zedelediği gibi askerlerin moral ve motivasyonunuda düşürüyordu. Varat Muhasarası(1598-99) dönüşünde gıda ihtiyacının karşılanamaması bu duruma örnek teşkil etmektedir. Güle ve Solnuk menzillerinde bir ekmeğin değeri bir altını bulmuştur. Tisa nehri kıyısında gerekli gıda maddelerinin temin edileceği söylenmiş

¹²⁷ Sürsat; Ordunun geçeceği ve konaklayacağı yerlere yakın bölgelerden aynı uzak bölgelerden de nakdi olarak koyun eti, arpa, un vs. gibi ihtiyaç maddelerinin temin edilmesidir. Devlet bu güzergâhtaki köylülerden rayiç değeri üzerinden bu ürünleri satın almaktadır.

¹²⁸ Yusuf Halaçoğlu,“Osmanlı İmparatorluğu’nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülâhazalar”, Osmanlı Araştırmaları Dergisi,II, İstanbul 1981, s. 125; Ömer İşbilir, “Savaş ve Bölgesel Ekonomi: İran Savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu”, OTAM, S. 21, Ankara 2007, s. 20.

¹²⁹ Mehmet Zahit Yıldırım, “1724-1727 İran Seferleri Sırasında Askeri Hazırlıklar ve Aksaklıklar”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IV, S. 1, (2002) : s. 141.

¹³⁰ Şahin, agm, s. 179.

ancak nehirde zahire getiren gemilerin olmaması üzerine yeniçeriler sadrazamı yaralamışlardır. Ayrıca defterdarların bulundukları çadırlara saldırarak kileride yağmalamışlardır. İsyân yeniçerilerden ileri gelenlerin devreye girmesiyle güçlkle bastırılabilmiştir.¹³¹Anlaşılabildiği üzere devletin sefer lojistiğini sağlayamaması çok ciddi sorunlara sebep olmuştur. Devlet özellikle orduyla arasındaki bu hassas dengeyi bozmamak için sefer öncesi ve sırasında ihraç yasağına uyulması için çok sert tedbirler almak zorunda kalmıştır.

Devlet 16. yüzyılda olduğu gibi sonraki yüzyıllarda da ordunun erzak yetersizliği nedeniyle sorun çıkarmasını engellemek için geçmişte aldığı önlemleri devam ettirmiştir.Örneğin Rusya ile yapılan Kırım Savaşı sürecinde zahire ihracatının yasaklanmasına ve ekmek üretimine yönelik politikalar uygulanmıştır. Böylece ordu ve halkın yokluktan korunması amaçlanmıştır.¹³²

Bu süreçte istismarların da yaşandığını görmekteyiz. İdarî amirler, gümrükçülerle anlaşarak el altından zahire ihracına kalkmışlardır. Hatta bazı kişilerin ordu iaşesi üzerinden enflasyon lobisi oluşturmaya çalıştıkları da görülmüştür. Bu bağlamda Ahyolu Kazası'ndaki nizamiye ve muvazzaf askerlere verilecek erzakların fiyatına ilişkin Kaza'nın Müdürü ile meclisin içindeki üyelerden birkaç kişinin yolsuzluk yaptıkları anlaşılmıştır. Ordu, erzak ve iaşe maddelerine yapılan zammı zimmetlerine aktarmışlardır. Bunun üzerine Ahyolu Müdürü görevinden azledilmiştir. Yunanistan ile gerçekleşen bir diğer usulsüz ihraç hadisesinde, Golos Kaymakamı ve gümrükçü anlaşarak ülke dışına zahire çıkışını sağlamışlardır. Batılı ülke ve sefaretlerin desteğiyle zahire ihracının men edilmesine karşı, köyleri dolaşarak çiftçilere hediye akçeler veren kişiler daha sonra ihraç yasağının kalkmasıyla birlikte zahirenin başını bağlamaya çalışmışlardır. Bu duruma karşı da önlemler alınmıştır. Selanik merkezli bir diğer kayıta merkezin ihracata yönelik yasağını delmek için tüccarlarla üreticilerin anlaşıp sözleşmelerin tarihlerinde oynamalar yaparak ticaretlerini sürdürdükleri ifade edilmiştir.¹³³

Dolayısıyla sefer öncesinde bazı görevlilerin durumu fırsata çevirmeye çalışarak zimmetlerine para geçirme teşebbüsünde bulunmaları da ihraç yasağı ve benzeri

¹³¹Güntan, agm, ss. 94-95.

¹³²Mehmet Çetin; Recep Kök, "Kırım Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nda Yaşanan Lojistik Problemler", Turkish Studies, Volume 10/10, (2015): s. 323.

¹³³Çetin; Kök, agm, ss. 324-325.

tedbirlerin uygulanmasındaki güçlüğü gözler önüne sermektedir. Buna ilişkin başka bir örnekte ise, görevlilerin nakliye için eyalet ve sancaklardan toplamaları gereken yük hayvanları yerine bunların bedelini tahsil ettikleri anlaşılmıştır. Hatta piyasa fiyatının üzerinde bir para tahsil etmişlerdir. Fakat kendilerine ödenenden daha cüz'î fiyatlarla yaşlı ve işe yaramaz hayvanlar satın almışlardır. Böylece zimmetlerine para geçirmişlerdir. 1724/25'te Abdülbaki memuriyetinde Anadolu Eyaleti'nden istenilen 600 deveden her biri için halktan yüzer ve yüz yirmişer guruş toplamışken aynı şahıs yirmi, yirmi beş ve otuz guruşa yaşlı develer tedarik etmiştir. Dolayısıyla hem reayayı hem de devleti kandırarak zimmetine para geçirmiştir.¹³⁴

Konuya ilişkin önceki yüzyıllara ait bir örnekte de Yıldırım Bayezit'in, 1390 yılında Aydın ve Menteşe beyliklerine son verdiğinde, Batıya buğday ihracını yasakladığı görülmektedir. Benzer bir ihraç yasağı Antalya'nın ilhakı sonrasında da yürürlüğe kondu. Yıldırım Bayezit, o dönemin en hayati ürünlerinden biri olan buğday ihracını yasaklayarak hristiyan dünyasını güç durumda bırakmak istemiştir.¹³⁵ Hububatın ordu iaşesindeki önemi, temininin zorunluluğu ve devam eden savaşlar da ihracat yasağının bir diğer gerekçesidir. Savaşların aralıksız olarak devam ettiği 16.yüzyılda doğal olarak hububat ihracına yönelik yasaklarda devam etmiştir. Ayrıca kaza ve kasabalarda pazarlara getirilen hububat ürünlerinden düzenli olarak vergi tahsili yapan devletin resmi olmayan yollardan satılan buğdaydan kazanç sağlayamaması da ihracat yasağını gerektiren nedenler arasında yer almaktadır.¹³⁶

Ihracat yasağı bahsttiğimiz üzere bazı durumlarda Osmanlı Devleti'nin bütünlüğüne yönelik dış tehditlere karşı stratejik bir önlem veya bir caydırıcılık unsuru olarak da kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin uyguladığı bu siyaset günümüzde de devletlerin önemli kalpgah bölgelerdeki etkinliklerini sürdürmek amacıyla ihracat yasağını bir dış politika aracı olarak kullanmasına benzetilebilir.

Osmanlı Devleti daha öncede belirtildiği üzere özellikle savaş zamanında düşmanın güçlenmesini engellemek, kendi iç dinamiklerini korumak, savaşacağı devleti zor duruma düşürüp caydırıcılık sağlamak için barış zamanında da onlara sattığı ürünlere

¹³⁴Çetin; Kök, agm, s. 326.

¹³⁵ Zeki Arıkan, "Kitap Tanıtımı, Kate Fleet, European and Islamic Trade in the Early Ottoman State", *Osmanlı Araştırmaları*, XXI, (İstanbul 2001) : s. 351.

¹³⁶Mücteba İlgürel, "Hububat Kaçakçılığı", *CIEPO XIV. Sempozyumu Bildirileri*, (Ankara 2004) : s. 361-369.

ihracat yasağı koymuştur. Bu uygulamanın birçok devlet tarafından günümüzde de devam ettirildiğini görmekteyiz. Güçlü bir hegemonyaya sahip olan devletler ekonomik yaptırımlar uygulayarak çıkarlarını hayata geçirmektedirler. Osmanlı Devleti'nin bu husustaki uygulamalarından ilerdeki alt başlıklarımızda somut örneklerle bahsedilecektir.

2.4.Osmanlı Devleti'nde İhracat Yasağına Uyulması İçin Alınan Önlemler

Osmanlı Devleti'nde ihracat yasağı uygulandığı dönemlerde dışarıya deniz yoluyla ürün hayvan ve maden kaçırılmasını önlemek amacıyla iskelelerden gemilere hububat yüklenirken yüklenen ürünün ne olduğu, ne kadar olduğu ve gemicilerin adı kaydedilmiştir. Kayıtlar merkeze gönderilerek İstanbul'a gelen gemi reisindeki belgeyle karşılaştırılmış böylece gemi reislerinin ürünleri kayıtlarda olmayan yerlere nakletmeleri engellenmeye çalışılmıştır. Uygulanan diğer tedbirde, zahire temin etmek için gelen gemilerden izin hükmü olmayanlara, bölgedeki kadı ve diğer görevlilere uyarı fermanları gönderilerek hububat verilmemesi istenmiştir. Hububat nakli ve kaçakçılıkta denetim sağlayabilmek için gümrüklerdeki çavuşlar görevlendirildikleri iskelelerde mecburi ikâmet etmişler ve ülkeye giren gemileri de denetlemişlerdir.¹³⁷Böylece devlet, her daim olası bir kaçakçılık olayının önüne geçmek için tedbir almıştır. Ayrıca iskelelerde kaçakçılar için istihbarat memurlarının yanı sıra kontrol için gemiler görevlendirilmiştir. Görevlilerin istihbaratları çerçevesinde kaçakçılık engellenmek istenmiştir.¹³⁸Bu duruma ilişkin bir hükümdede; “Mirali adasındaki bazı reislerin İstanbul'a zahîre getirmekle görevli oldukları halde zahîreyi ülke dışına sattıkları duyulduğundan yakalanarak sicilleriyle birlikte Dergâh-ı muallâ'ya gönderilmeleri” istenmiştir.¹³⁹Hükümdende anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti ihracat yasağına uymayarak kaçakçılık yapmak suretiyle ülke dışına mal çıkışına neden olan kişilerin yakalanmasını ve Topkapı sarayına gönderilmesini istemektedir.

Devlet yed-i vahid usulüyle ilerleyen zamanlarda da yabancılara ait ihracat tekelinin önüne geçmeyi; üreticiden yüksek fiyata mal satın alarak üreticiye destek olmayı, tüketiciye daha düşük fiyata mal satarak tebaayı korumayı ve böylece kendi finansal

¹³⁷ Ümit Koç, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Çavuşluk Teşkilatı” , *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, S: 2, , (Elazığ-2002): s. 395-420

¹³⁸ Genç, agm, s. 52.

¹³⁹5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 165/1005 (19 Receb 973 /9 Şubat 1566).

kaynaklarını arttırmayı hedeflemiştir. Fakat yed-i vahid uygulamasına geçmeden tezkere adı verilen birusûl ile iç ticaretin belirli bir bölümünü devlet tarafından yetkilendirilen tüccarlarla sınırlandıran yeni bir uygulamaya gidilmiştir. Tezkere usûlü, 1827 senesi Haziran ayında üretim bölgesinden gelen ürünlerin alım satımını müslüman halktan olan ve devletin izni dâhilindeki tüccarların yapması için uygulanmıştır. Meşe palamudunun ticaretinde de bu usulün uygulandığı görülmüştür. Bu çerçevede iç pazar için elzem bir ürün olan meşe palamudunun üretim merkezlerinden ayrılmasının akabinde geri kalan kısmı vergiye tabi olmaksızın tezkere verilen tüccarlar aracılığıyla İzmir civarına götürülerek ihracı yapılmıştır.¹⁴⁰ Ancak bu uygulama bütün mahsullerin serbestçe ihracı anlamını taşımamıştır. Diğer yandan Asakir-i Mansure masraflarına gelir sağlamak ve üreticinin aldatılmasının önüne geçmek maksadıyla bazı önemli maddelere, 1828'den sonra devlet tekeli konulmuştur. Bunlardan zeytinyağı, hububat ve ipek üzerindeki kısıtlama bir süre sonra kaldırılmakla birlikte afyon üzerindeki tekel devam etmiştir.¹⁴¹

Osmanlı ihraç politikasının provizyonist yapısı gereği içeride tebaanın ihtiyacını karşıladıktan sonra artan kısmın ihracına müsaade edilirdi. Devlet bununla birlikte yed-i vahid usulüyle ürünlerin ticareti üzerinde tekel oluşturabilirdi. Şimdiye kadar değinmiş olduğumuz dış ticarete, provizyonist ve fiskalist kaygıların yanı sıra kapitülasyonlara dayalı bir politika izleyen Osmanlı Devleti'nin bu genel tablosunun sona erme aşamasının başladığı en önemli gelişme 1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşması olmuştur.¹⁴² Antlaşmanın imzalanmasını müteakip Osmanlı'nın bağımsız bir dış ticaret politikası izleme olanağı son buldu. Bu antlaşma; Osmanlı Devleti'nin pazar ve hammaddelerini Avrupa ticaretine açması anlamına geliyordu.¹⁴³

Nitekim Osmanlı bu anlaşma öncesinde, "...ekonomide mal arzını bollaştırmak, kalitesini yükseltmek ve fiyatını düşük tutmak için üretim ve ticaret üzerinde sıkı bir müdahaleciliği..." uygulamaktaydı.¹⁴⁴ Ancak yukarıda da belirtildiği üzere imzalanan

¹⁴⁰ Genç, "Yed-i Vâhid", s. 378.

¹⁴¹ Mübahat S. Kütükoğlu, "Baltalimanı Muahedesi", *DİA*, C. 5, (İstanbul 1992): s. 38.

¹⁴² Mübahat Kütükoğlu, "Tanzimat Devrinde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri", *150. Yılında Tanzimat*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yayınları, (Ankara 1992) : s. 94.

¹⁴³ Şevket Pamuk, 100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, (İstanbul: Gerçek Yayınları, 1988), s. 201.

¹⁴⁴ Genç, *age*, s. 46.

bu antlaşma, Osmanlı Devleti'nin müdahaleci anlayışını dış devletlere ihracat imkânı sağlayan bir yapıya büründürmüştür.

Balta Limanı Anlaşması maddeleri gereğince, en başta hububat olmak üzere bazı mallardaki ihracat yasağı kaldırılmıştır. Ancak 1846'da çiftçinin çok kazanç sağlama hırsı nedeniyle elindeki tohumluk buğdayı dahi satması, mahsulün bol olduğu bir dönemde suni kıtlık yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Osmanlı Devleti bu gibi durumlarda ihracat yasağını uygulamaya koymuş ancak yasak tarihinden önce gemileri hububat yüklemek üzere yola çıkan sözleşmeli tüccarın belli bir süreliğine hakları korunmuştur. Bununla birlikte, harb yılları öncesinde de Osmanlı Devleti, ordunun ihtiyacının karşılanması amacıyla hububat üzerindeki ihracat yasağını uygulamaya sokmuştur. Yasak kararlarına yönelik yabancı elçiliklerin itirazları olsa da ancak kıtlık ve harp dönemlerinde uygulanan ihracat yasakları bu yıllarda zorunlu olarak ihracatın düşmesi sonucunu doğurmuştur.

Özetle antlaşmanın kabulünden sadece dokuz ay sonra pek çok bölgede hububat ürününün azlığı ve ürünlerin sadece halkın ihtiyacını sağlayacak kadar olması gibi gerekçelerle antlaşmada imzası bulunan devletlere karşı zahire ihracı yasaklanmıştır. Osmanlı bürokrasisinde bu dönemde darı, çavdar, buğday, arpa ve kokoroz gibi hububatın ihracı yasaklanarak başkente gönderilmeye çalışılmıştır. Bu uygulama Batılı devletlerin tepkisine yol açmıştır. Bütün bu tedbirlere rağmen İstanbul halkı, 1854-1855 kışında kıtlıktan kurtulamamıştır.

Daha önce Osmanlı ürünleri üzerindeki devlet kontrolü sadece barış antlaşmaları ile kısıtlanabilirken¹⁴⁵ bu ve bunu takip eden diğer ticaret anlaşmalarıyla, hububat ihracatına yönelik kontrol yitirilmiştir.¹⁴⁶ Osmanlı Devleti'nin ekonomideki katı müdahaleciliği sona ermek zorunda kalmıştır.

¹⁴⁵Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, çev. Bahar Tırnakçı, (İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), s. 104.

¹⁴⁶ Ahmet Yücekök, "Emperyalizm Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu 1838 Ticaret Sözleşmeleri", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 23, S. 1, (1968): s. 381

3. 5, 6 VE 7 NUMARALI MÜHİMME DEFTERLERİNE GÖRE OSMANLI DEVLETİ'NDE İHRACAT YASAĞI

16. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde nüfus artışının ve kentleşme sürecinin hızlandığı, kırsal kesim ve kentli, yerli tüccar ve yabancı arasındaki ekonomik bağların güçlendiği bir dönem özelliği taşımaktadır. Bilhassa Balkan coğrafyası ile Anadolu'da yerel ve bölgesel pazarların yaygınlık kazanması, gümüş ve bakır paraların kullanımıyla şehirlerdeki ticari potansiyelde büyük bir ivme görülmüştür. Söz konusu gelişmeler karşısında 16.asır ve özellikle son yarısı, hammaddenin ülkede tutulmadığı ve bu doğrultuda oluşan kıtlıklardan etkilenen, kıyılardaki esnaf birliklerinin üretimlerini bir süreliğine durdurmak zorunda kaldıkları bir dönem olarak ön plana çıkar.¹⁴⁷

Bu dönemde Osmanlı Devleti; öncelikle İstanbul'un ihtiyacını karşılamak ve iç dengeyi sağlamak adına birçok metanın ihracatını yasaklayan hükümler çıkarmak zorunda kalmıştır. Stratejik olarak görülen şap, tuz, balmumu, sahtiyan, güherçile, gön, at ve buğdaya getirilen yasaklamalar ise bunlar arasında en sık olanları olarak defterlerdeki kayıtlarda karşımıza çıkmaktadır. Devlet ihracat yasakları koymayı zaman zaman Avrupa Devletleri'ne ya da Doğu'da en büyük tehlike olarak gördüğü İran'ayönelik stratejik bir caydırıcı baskı unsuru mahiyetinde de kullanmıştır. Fakat bu yasakların tam anlamıyla hayata geçirildiğini söylemek de mümkün değildir. Bilhassa çıkarılan ahitname hükümlerinde bu sınırlamaların sıklıkla kaldırıldığı görülür.¹⁴⁸ Örneğin Fransa'yatanınan 1603 kapitülasyonlarıyla daha önce ihracatı yasaklanan pek çok ürünün söz konusu ülkeye satışının yapılabileceği belirtilmesi yasakların bazen bizzat devlet tarafından delindiğini de göstermesi açısından önemlidir. Bu bağlamda devletin bazen yasak kapsamını yerine ve zamanına göre değiştirdiğini görebilmekteyiz.

Belgelerden öğrendiğimize göre ihracının yasak olduğu en çok ifade edilen madde bir hububat ürünü olan yukarıda da belirtildiği üzere buğdaydır. Bunun dışında sahtiyan, at, silah, pamuk ipliği, barut, pabuç, çizme, yaprağı, kendir, yelken bezi,

¹⁴⁷Şevket Pamuk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fiyat Devrimi'ne Yeniden Bakış", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, C. 3(1999): s. 198-199.

¹⁴⁸Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi*, (Prof. Dr. Bekir Küttükoğlu'na Armağan içinde), (İstanbul 1991): s. 283.

gön, kükürt, kendir urganı, balmumuzeytinyağı çadır ve yapağı ihracı da yasaklanmıştır. İhraç yasağı listesine sonraki dönemlerde don yağı, zift, meşin, deri, pamuk ve kurşunilave edilmiştir. ¹⁴⁹

Ele aldığımız defterlerde ihraç yasağına konu olan gıda, giyecek, maden ve hayvanlara ilişkin hükümler tablo halinde şu şekilde gösterilebilir:

Mühimme Defteri, Hüküm No, Tarih	Tarımsal Ürünler
6, 934, 29 Mart 1565	Zahire/ Hububat//Tereke
6, 934, 29 Mart 1565	“
6, 485, 9 Aralık 1564	“
5, 813, 15 Ocak 1566	“
6, 621, 17 Ocak 1565	“
6, 658, 30 Ocak 1565	“
6, 893, 21 Mart 1565	“
6, 93, 25 Ağustos 1567	“
6, 213, 20 Eylül 1567	“
5, 455, 2 Kasım 1565	“
5, 1402, 7 Nisan 1566	“
6, 458, 4 Aralık 1564	“
7, 213, 27 Ekim 1567	“
7, 1489, 29 Mayıs 1568	“
7, 970, 6 Mart 1568	“

Tablo 3.1. 5, 6 ve 7 Numaralı Mühimme Defterlerinde Tarımsal Ürünlere Yönelik İhracat Yasağı

¹⁴⁹ Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 43, Prof. Dr. S. F. Ülgener’e Armağan, (İstanbul 1987): s. 126.

7, 2165, 28 Eylül 1568	“
5, 483, 5 Kasım 1565	“
5, 1100, 24 Şubat 1566	Yağ, bal, pirinç, arpa
6, 71, 11 Kasım 1564	Yağ
6, 581, 5 Ocak 1565	Yağ
5, 1297, 24 Mart 1566	Yağ
5, 730, 1 Ocak 1566	Yağ
5, 1057, 17 Şubat 1566	Yağ
5, 1544, 5 Mayıs 1566	Yağ
6, 1267, 12 Haziran 1565	Yağ, pirinç, nohut ve mercimek
5, 1282, 23 Mart 1566	Arpa, buğday, incir, pirinç, üzüm
5, 249, 12 Haziran 1565	Zahire, üzüm
6, 41, 31 Ağustos 1564	Üzüm
6, 299, 30 Ekim 1564	Üzüm
6, 568, 3 Ocak 1565	Üzüm
7,1898, 11 Ağustos 1568	Üzüm,İncir
7, 352, 20 Ekim 1567	Kuru Meyve
7,364, 22 Ekim 1567	Kuru Meyve
5, 1353, 25 Mart 1566).	Susam yağı
6, 425, 4 Kasım 1564	Mercimek, nohut, pirinç
5, 1282, 23 Mart 1566	“

Tablo 3.1. (devam) 5, 6 ve 7 Numaralı Mühimme Defterlerinde Tarımsal Ürünlere Yönelik İhracat Yasağı

6, 419, 26 Kasım 1564	“
7, 863, 12 Şubat 1568	“
5, 948, 9 Şubat 1566	“
5, 843, 5 Kasım 1565	“
5, 765, 10 Ocak 1566	“
6, 1267, 12 Haziran 1565	“
5, 1353, 25 Mart 1566	“
7, 951, 1 Mart 1568	“

Tablo 3.1. (devam) 5, 6 ve 7 Numaralı Mühimme Defterlerinde Tarımsal Ürünlere Yönelik İhracat Yasağı

Mühimme Defteri, Hüküm No, Tarih	Hayvanlar ve Hayvansal Ürünler
5, 72, 10 Ağustos 1565	At
5, 73, 10 Ağustos 1565	“
5, 18, 29 Ağustos 1565	“
5, 67, 8 Ağustos 1565	“
5, 688, 24 Aralık 1565	“
5, 1130, 24 Şubat 1566	“
7, 1687, 4 Temmuz 1568	“
6, 125, 13 Eylül 1564	At, deve, katır, merkep
6, 998, 9 Nisan 1565	Koyun, Sığır
6, 165, 24 Eylül 1564	“
7, 456, 10 Kasım 1567	“
6, 43, 2 Eylül 1564	Deve
6, 87, 31 Ağustos 1564	Deve
5, 1480, 21 Nisan 1566	Yün
6, 71, 11 Kasım 1564	Gön, keçiderisi, at.
7, 861, 12 Şubat 1568	Gön
6, 1267, 25 Haziran 1565	Gön
7, 1072, 15 Mart 1568	İpek

Tablo 3.2. 5, 6 ve 7 Numaralı Mühimme Defterlerinde Hayvanlar ve Hayvansal Ürünlere Yönelik İhracat Yasağı

Mühimme Defteri, Hüküm No, Tarih	Madenler
6, 993, 9 Nisan 1565	Güherçile, demir, gümüş
6, 233, 12 Ekim 1564	“
5, 1303, 24 Mart 1566	“
5, 1755, 31 Mayıs 1566	“
5, 831, 15 Ocak 1566	“
5, 67, 8 Ağustos 1565	“
7, 1016, 7 Mart 1568	“
7, 248, 21 Eylül 1567	“
6, 346, 11 Kasım 1566	“
6, 1058, 23 Nisan 1565	“
7, 72, 16 Ağustos 1567	“
7, 350, 20 Ekim 1567	“
7, 2021, 6 Eylül 1568	Bakır
7,2448, 4 Kasım 1568	Bakır

Tablo 3.3. 5, 6 ve 7 Numaralı Mühimme Defterlerinde Madenlere Yönelik İhracat Yasağı

Araştırmamızın odak noktasını oluşturan mühimme defterlerindeki ihracat yasağına dayanan bu hükümler özellikle tarımsal ürünler ağırlıklı olarak şehirlerin iaşesi, kıtlık ve kuraklık, kaçakçılık, lojistik ve harb-i kefare olunması gereği gibi nedenlerden örnek verilerek incelenecektir.

3.1. İhracata Yasağına Konu Olan Tarımsal Ürünler

Osmanlı Devleti, ekonominin dayandığı tahıl üretiminin vergilendirilmesini, hazine gelirlerinde bir azalma yaşanmaması, metropollerin ve ordunun iâşesinin temin edilmesi için sıkı denetim altına almıştır.¹⁵⁰

Devlet; başkent İstanbul'un gıda ihtiyacının karşılanmasında ihtiyaç olunan ürünlerde gerektiği takdirde ihracat yasağını uygulamaya koymaktan da çekinmemiştir. Osmanlı Devleti'nde büyük şehirlerin özellikle payitahtın iâşesi için ihracı yasaklanan maddeler yahut memnu meta olarak nitelendirilen ürün listesi çok kabarıktır. Söz konusu listede hububat başta olmak üzere silah, barut, at, balmumu deri ve gön gibi ürünler yer almaktadır. Osmanlı Devleti özellikle buğdayın ihraç edilmesini ilk zamanlarından beri sıklıkla yasaklamıştır. Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Olan Mallar(Memnu Meta)"adlı makalesinde yabancı tüccarların bu listeyi bildiklerini ve "*deryaya gitmesi memnu olan esbab ve metadan gayrı*" olan emtiayı satın alabildiklerini belirtmektedir.¹⁵¹ Burada tırnak içinde verilen ifadelerden hareketle İhracat yasağı konusuna ilişkin Mühimme defterlerindeki hükümlerde de "*deryaya tereke verilmesi*" tabirinden derya kelimesi ile üke dışının kastedildiği de kuvvetle muhtemeldir. Durum böyle olunca mühimme defterlerinde bu tabirin geçtiği hükümlerin de ihracat yasağı kapsamında değerlendirilmesi mümkün olmaktadır. İlgili hükümlere çalışmamızda ter verilecektir.

3.1.1.Zahîre/Hububat Ürünleri

Osmanlı şehirlerinde ve diğer yerleşim yerlerinde halkın ihtiyaç duyduğu en mühim besin maddesi hububat olmuştur. Osmanlı yöneticileri hububat temini meselesine ayrı bir önem vererek bu amaçla gerektiğinde ihracat yasağı da olmak üzere her türlü tedbiri almışlardır. Özellikle karaborsacılığın ve kaçakçılığın önüne geçmek için İstanbul ve Çanakkale boğazlarından çıkan gemiler mümkün mertebe kontrol edilmeye çalışılmıştır.

¹⁵⁰ Lütü Güçer, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İâşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XI/1-4(1949-50): s. 397-416.

¹⁵¹ Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, (İstanbul 1991): s. 283.

Zirai ekonominin başat güç olduğu Osmanlı coğrafyasında devlet, tahılın tohum olarak tarlaya atılmasından hasadına, pazarlanmasına, öğütülmesine ve ekmekhaline getirilip fırınlardan halka arzına kadargeçen bütün süreci kontrol altında tutmuştur. Hububatın bu derece önemli olması nedeniyle gerek ihracı gerekse ülke içerisinde nakli ve satımı hükümetin icazet vermesine bağlı olmuştur.¹⁵²

Osmanlı başkenti İstanbul'un gıda ihtiyacının karşılanmasında en önemli ürünlerden biri olan hububat üretim bölgelerinden temin edilirken öncelikle o bölgelerin doygunluğuna bakılmıştır. Bu noktada hububat üretimi yapan bölgenin doygunluğa ulaşması sonucu artankısmının yakınlardaki vilayetin veya kazanınıhtiyacı için sevk edilmesi hedeflenmiştir. Bu bölgelerin de ihtiyacı sağlandığı halde yine artı ürün mevcutsa İstanbul'a sevkine müsaade edilmiştir. Anlaşılacağı üzere devlet sadece İstanbul değil taşradaki halkın iaşesinin de yeterli olup olmadığına bakmıştır. Tebaanın iaşesi temin edildikten sonra kalan artı ürünün ihracatına izin verilmiştir.

153

İstanbul'un İaşesinde devlet belirli eyaletlerden alacağı ürünleri belirlerdi. Örneğin hububatı, Eflak, Rumeli ve Trakya bölgesinden alırdı. Buralara ellerinde izin belgesi olan gemiler göndererek zahirenin İstanbul'a gelmesini sağlamıştır. İzin belgesi olmayan gemilere hububat verilmesi kesinlikle yasaklanmıştır. Dolayısıyla hububatın devlet kontrolü dışında dışarıya çıkışı ya da ülke içinde dolaşımı engellenmek istenmiştir. Hububatın İstanbul'a gelmesinde Tekirdağ limanı oldukça önemli bir yere sahiptir. Ayrıca şehrin hububat ihtiyacının çok büyük bir bölümünün de Karadeniz'den karşılandığı bilinmektedir.¹⁵⁴

Defter kayıtlarındaki “harb-i kefare’ye, darü’l harbe, küffarı haksar’a ya da deryaya tereke verilmemesi” kelimeleri genellikle ihracat yasaklarına işaret etmektedir. Mühimme defterleri incelendiğinde hububat ihracı yasağına ilişkin hükümlerin çoğunun büyük şehirlerin özellikle İstanbul'un iaşesinin sağlanmasına yönelik gerçekleştirildiği görülmektedir.

¹⁵² Lütfi Göçer, “XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dâhilinde Hububat Ticaretinin Tabi Olduğu Kayıtlar”, İİFM, XIII/1-4 (1951-1952), (İstanbul 1953): s. 79.

¹⁵³ Figen Taşkın, “Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hububat Ürünün İhracatını Yasaklaması”, *Studies of Ottoman Domain*, C. 3, S. 4, (Şubat 2013) : s. 20.

¹⁵⁴ Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Dönemi'nde İstanbul'un İaşesi”, *Osmanlı İstanbulu II: II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri* (2014) : s. 106-112. (editörler: Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan)

Karesi beyine ve Edremid kadısına gönderilen bir hükümde; Edremit kazâsından deryaya ve küffâr-ı hâksâra tereke verenlerin yakalanarak hapsedilmesinin istenmesi ihracat yasağına doğrudan kanıt oluşturmaktadır. İlgili hükümde,

Hâlâ kasaba-i mezbûre halkı Dergâh-ı Muallâm'a âdem gönderip; "Âmillerden ve zü'amâ vü sipâhîden ve gayriden ba'zı kimesneler at ve deve ve katır ve merkeb ile deryâya ve küffâr-ı hâksâra tereke virdükleri ecilden vilâyet zahîre bâbında muzâyaka üzredür." diye bildirdikleri ecilden buyurdum ki: Varıcak, bu bâbda biz-zât mukayyed olup min-ba'd kasaba-i mezbûrede ve etrâfta olan nevâhî vü kurâda tenbîh ü nidâ etdiresin ki, bir ferd emrime muhâlif ol vechile davarlarla yalılara tereke indirip deryâya ve küffâr-ı hâksâra bir habbe tereke vermeyeler. Şöyle ki; ba'de't-tenbîh emrime muhâlif deryâya ve küffâra tereke verenler her kim ise ele getirip muhkem habs edip arz eylesin ki, hilâf-ı emr iş edenlerün gereği gibi haklarından geline. Ammâ; bu bahâne ile ba'zı kimselere yapışp celb-i mâl olmaktan ziyade ictinab oluna.¹⁵⁵

2 Kasım 1565 tarihli Balçık, Varna ve Ahyolu kadılarına yazılan hükümde buğdayın günlük narh üzerinden bu yerlerden temin ederek gemilere yükletilmesi ve İstanbul'a gönderilmesinin istenmesine bakılarak İstanbul'un iaşesinin sağlanmak istendiğini görebiliriz.¹⁵⁶

7 Nisan 1566 tarihli Cezâyir beylerbeyine yazılan bir hükümde, Mirali adasındaki Hızırilyas köyünün reislerinden bir kısmının başkent için aldıkları buğdayı İstanbul'un dışında sattıkları yolunda İstanbul muhtesibinin şikâyetçi olduğundan bahisle söz konusu reislerin yakalanarak Südde-i Saâdet'e gönderilmesi istenmektedir.¹⁵⁷İlgili belgede görüldüğü üzere devlet İstanbul'un ihtiyacını karşılayacak olan buğdayın İstanbul dışında satılmasını istememektedir.

27 Kasım 1565 tarihli İstanbul'dan Ağrıboz'a kadar olan yerlerdeki kazaların kadılarına yazılan bir hükümde; "İstanbul'da zahîre sıkıntısı çekildiği, madrabazların zahiredenihtiyaçları kadarını kendilerine ayırdıktan sonra kalanının İstanbul'a gönderilmesi" istenmektedir.¹⁵⁸Madrabazları bazı durumlarda ellerindeki zahireyi stoklayarak ülkede sunni kıtlık yarattıkları ve daha yüksek fiyatlarla malları yabancı tüccarlara ya da deryaya sattıklarına dair defter hükümleri de bulunmaktadır. Bu durumda onların ihracat yasaklarına uymayarak kar amaçlı kaygılarla ürünlerin ülke dışına çıkmasında etkili olduklarını göstermektedir.

¹⁵⁵6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 88/125 (6 Safer 972/13 Eylül 1564).

¹⁵⁶5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 82/456 (8 Rebiülahir 973/2 Kasım 1565).

¹⁵⁷5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 221/1402 (17 Ramazan 973/7 Nisan 1566).

¹⁵⁸5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 104/596 (4 Cemaziyelevvel 973/ 27 Kasım 1565).

2 Kasım 1565 tarihli Tekfurdağı kadısına yazılan hükümde; un ve buğday yüküyle iskelelere yanaşan gemilere emin olunan kişiler “Hisar eri” yerleştirerek İstanbul’a gönderilmesi¹⁵⁹ istenmektedir. Güvenilir kimselerin yerleştirilmesindeki amacın gemilerdeki hububatın dışarıya çıkmasını önleme kaygısından da kaynaklandığı söylenebilir.

19 Eylül 1567 tarihli hükümde, bazı gemilerin zahireyialarak dışarı çıkarttıklarının bildirilmesi üzerine Mısır’a, İstanbul zahiresi dışında gelen gemilere zahire verilmemesi istenmektedir. İlgili kayıt şu şekildedir:

Hâliyâ ba’zı gemiler mahrûse-i Mısır’a varup zahîre alup hârice alup gitdikleri arz olunmağın buyurdum ki: Vusûl buldukda, İstanbul zahîresiyçün varan gemilere pirinç ve gayri her ne ise narh-ı cârî üzre akçalarıyla virüp Selanik’den ve gayri yirden varan gemilere min-ba’d zahîre virmeyüp hârice alup gitmeğe virdürmeyesin. Husûs-ı mezbûr mühimdür; bu bâbda gereği gibi mukayyed olasın¹⁶⁰

Bu hükümde dedevletin, İstanbul zahiresi için gelen gemilerin dışında dışarıya zahire satışını istemediğini açıkça görmekteyiz.

20 Ekim 1567 tarihli hükümde; İstanbul için gelengemilere muhafız konularak yüklenen zahire, balmumu vs. metânın deryaya, daru’l harbe, harice götürülmesine izin verilmemesi istenmektedir. İlgili kayıt şu şekildedir:

...Anabolı ve Arhoz İskeleleri’nde tahmîl olunan dört kıt’a ağırbar ve tokuz pâre karamürsel gemilerine bir ferd hısâr-eri konılmayup bile gönderilmemişdür. Zikrolunan gemiler ne cânibe gitdikleri ma’lûm olmayup; "Bu makûle gemiler vâkı’ olursa ahz olunup Südde-i Sa’âdetüm’e arzidesin." diyü bu bendelerine fermân olunmuş idi. Lâkin bu husûs için müstekıl hükm-i şerîf olmamağın kuzât mâni’ olup dahlitdurmeyüp şöyle ki; anun gibi gemi gelüp tereke tahmîl idüp içlerinde hısâr-eri olmayup mahrûse-i İstanbul’a gitmeyüp hılâf yire ve küffâra gitmek fehmolunan gemiler tutulup arz olunmak için müstekıl hükm-i şerîf virilürse ve ba’zı zamânda Venedik’den tüccâr ile barçalar gelüp gitmelü oldukda bu diyârdan bal mûmı ve iskarmıye (?) üzümü ve mübâlağa sünger ve bu makûle metâ’ dâru’l-harbe gitmek memnû’ ise hükm-i şerîf virile." diyü arzitdüğün ecilden buyurdum ki: Vusûl buldukda, gereği gibi mukayyed olasın ki, vech-i meşrûh üzre eger tereke ve eger bal mûmı ve gayridür; aslâ bilâ-emr deryâya ve hâric-i vilâyete iletdürmeyesin. Ammâ; bu bahâne ile emr-i şerîfüm ile tereke alup içinde hısâr-eri olan gemilerden mücerred ahz ü celb için avk u rencide olunmakdan hazer eylesin.”¹⁶¹

¹⁵⁹ 5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 82/455 (8 Rebiülahir 973/2 Kasım 1565).

¹⁶⁰ 7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 1, s. 122/231 (15 Rebi’u’l-evvel 975 /19 Eylül 1567).

¹⁶¹ 7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 1, s. 185/350 (16 Rebi’u’l-âhır 975/20 Ekim 1567).

Bu hükümdede “daru’l harb” ve “memnu” ifadelerinin geçmesi savaş olunan devletlere ihracat yasağının çok kesin çizgilerle uyguladığını net bir şekilde göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Yabancı gemilere yasak olduğu halde zahire veren bir kişi hakkındaki hükümde ise; “Menvaşya Kalesi Dizdarı Mehmed’in küffar gemilerine tereke ve zahire yüklediği, Girid Kalesi kâfirlerine top ve darbzen verdiği, zulmünden kale halkının perakende olmak üzere olduğu bildirildiğinden, teftiş olunarak neticenin bildirilmesi.”¹⁶² istenmektedir. Bu hükümün 6 Mart 1568 tarihinde yazılmış olması bu tarihte Girit adasının daha alınamadığı kuşatma altında olduğu düşünülürse Girit’e mal satmak hem Osmanlı toprağı olmaması nedeniyle harice mal vermek anlamına gelmekte hem de Girit ile o sırada harb-i kefare olunması nedeniyle ihraç yasağına uyulmadığını göstermesi açısından önemlidir. Osmanlı Devleti’nin ilgili kişinin “Girid Kalesi kâfirlerine” mal verip vermediğinin araştırılmasını istenmesi Girit ile ihracatı yasakladığını göstermektedir.

Bütün bu örneklerden hareketle daha öncede bahsedildiği üzere 16. yüzyılda devletin temel hedefinin, iâşe sistemi içerisinde mümkün olduğu kadar az masrafla ve nakliye kolaylığının olduğu bölgelerden büyük şehirlere devamlı olarak buğday akışını sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Bu hedefleri yerine getirebilmek ve İstanbul’daki halkın ihtiyaçlarına cevap verebilmek amacıyla bazı esaslar göz önünde bulundurulmuştur. Buna göre bir bölgeden tüccarın hububat satın alması için öncelikli şart olarak padişah tarafından izin verilmiş olması gerekmektedir. Çünkü izinli olmayan tüccarın zaman zaman kıyıda kasabalara gelerek buralardan buğday satın aldığı ve başka yerlere götürdüğü bilinmektedir. Kaza esaslı bir yapılanma içerisinde olan Osmanlı Devleti’nde üretim ve tüketim ilişkisinde en önemli mesele kazaların kendi kendilerine yetmelerini temin etmektir. Bu noktada her kazanın öncelikli olarak kendi insanının ihtiyaçlarını karşılaması prensibi temel alınmıştır.

Hububat ihracatının yasaklanma nedenlerinden biri de kıtlık nedeniyle o yılki mahsulün imparatorluk için yetersiz olmasıdır. Osmanlı devletinde dönem dönem şehirlerde bu tür kıtlıkların yaşandığına kanıt olarak Zeki Arıkan’ın Manisa’ya ait

¹⁶²7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 1, s. 486/970 (7 Ramazân 975/6 Mart 1568).

şeriye sicilleri üzerinde yapmış olduğu çalışmasında 1558/1559'da¹⁶³ ve Orhan Kılıç'ın Osmanlı Devleti'deki kıtlıklar ile ilgili yaptığı çalışmada 1580 tarihinde Manisa'da hububat kıtlığı olduğu bilinmektedir.¹⁶⁴ Bu noktada Manisa kadısına iletilen bir hükümde öncelikle Manisa şehrinin ihtiyacının karşılanması ve şehrin ihtiyacını karşılamadan başka yerlere hububat satışı yapılmaması tenbih edilmiştir.¹⁶⁵

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin hububat ihracatını yasaklanmasındaki etkenlerden biri kıtlık yaşayan İtalyan şehir devletlerinin Osmanlı ülkesindeki hububatı yüksek fiyatlarla satın olarak ülke dışına çıkarmaları olmuştur. Bu durum İstanbul gibi büyük şehirlerde hububat kıtlığı yaşanmasına sebebiyet vermiştir.¹⁶⁶

9 Aralık 1564 tarihli hükümde; Mısır'da yaşanan kıtlık hadisesi nedeniyle mîrî ambarlarda yer alan buğdayların kontrol altında bulundurularak bedelinin altında satılmasının engellenmesi ve önceki yıllardaki buğday fiyatları ile içinde bulunulan yılın buğday fiyatları arasındaki farkın belirlenmesi ayrıca önceki senelerden kalan buğdayın şayet ihtiyaç fazlası ise ihtiyacı olan yerlere satışı istenmektedir.¹⁶⁷ Bu belge Osmanlı Devleti'nin yaşanan kıtlıklara bölgeler arası transferler yapılmasını sağlayarak bazı çözüm yolları ürettiğini göstermesi açısından da önemlidir.

Rodos'ta yaşanan kıtlık nedeniyle harice yani "küffâr-ı hâksâra tereke virilmeğe" tabiriyle anlatılmak istenen zahire ihracatının yasağı ve uymayanların yakalanıp hapsedilmesine ilişkin hüküm şu şekildedir:

Dergâh-ı Mu'allâm'a mektûb gönderüp; "ba'zı gemiler buğday ile tahmîl olunup kefereye satılmak ile vilâyet kaht olup ve vilâyet halkı zahîreye muzâyaka üze oldukların ve anun gibi kefereye buğday virenler hakkında emr-i şerîfüm virilmesin" bildürmüşsin. İmdi; hâric-i vilâyete ve küffâr-ı hâksâra tereke virilmeğe aslâ rızâ-yı şerîfüm yokdur. Buyurdum ki: Varıcak, ellerinde emr olmayup hılâf-ı emr hâric-i vilâyete ve küffâr-ı hâksâra tereke virenleri tutup habseyleyüp arzeyelesin.¹⁶⁸

¹⁶³ Zeki Arıkan, "Manisa'nın 1 Numaralı Şer'iyye Sicilindeki Osmanlı Tarihi", *Osmanlı Araştırmaları*, C. X, (İstanbul 1990): s. 129

¹⁶⁴ Orhan Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtlıklar", *Türkler*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara (2002): s.720.

¹⁶⁵ Lütfi Güçer, "XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dâhilinde Hububat Ticaretinin Tabi Olduğu Kayıtlar", *İÜİFM*, C. 13, No. 1-4 (Ekim 1951-Temmuz 1952): s. 79-80.

¹⁶⁶ Serdar Genç, "Karesi Sancağı'nda Hububat Kaçakçılığı", *U.Ü.Fen Edebiyet Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.2, (2004) : s. 50.

¹⁶⁷ 6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 279/485 (5 Cemaziyelevvel 972/9 Aralık 1564).

¹⁶⁸ 7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 1, s. 114/213 (23 Rebî'u'l-âhır 975/27 Ekim 1567)

Bu hükümde de “küffâr-ı hâksâra tereke virenleri tutup habseyleyüp arzeyeleyesin” ifadesi de kıtlık nedeniyle ihracat yasağına dair güzel bir örnek teşkil etmektedir. Küffâr-ı hâksâr tabirinin Osmanlı Devleti’nin kuruluş evresinde de geçtiğine kanıt olarak; Ertuğrul Gâzi’nin, Anadolu’ya geldiğinde Selçuklu Sultanına gönderdiği elçisinin Sultan’a; “Küffâr-ı hâksâra gaza niyetine bu diyara geldik.” sözünü söylemesini istemesi örnek olarak gösterilebilir.¹⁶⁹ Bu cümledende anlaşılacağı üzere “ Küffâr-ı hâksâr” tabirinin İslamiyeti yaymak amacıyla yapılan gaza hareketlerine konu olması Osmanlı sınırları dışındaki İslam olmayan devletlere da coğrafyalar anlamını da taşıdığını göstermektedir. Çalışmamızdaki hükümlerde de bu tabirin geçtiği kayıtlar ihracat yasağı kapsamı içinde alınacaktır.

15 Ocak 1566 tarihli Mısır beylerbeyi ve defterdarına yazılan bir hükümde de, içinde bulunulan sene içerisinde Nil’in yeter düzeyde suya sahip olmaması ve bentlerinin de çok yıpranmış durumda olması nedeniyle fiyatların yükseldiğinden bahsedilmiş, mahallelerdeki bentlerin ne ölçüde kullanılabilir durumda olduğu, bu bentlerin tamiratlarını eskiden kimlerin yaptığı ve bu hale gelme nedenleri ile ambarlardaki hububatların miktarlarının belirlenip cinsi mukabilinde fiyatının arz edilmesi istenmektedir.¹⁷⁰ Bu belgede kıtlığa neden olan hususların çözüme kavuşturularak ambarlarda mevcut hububatın devlet tarafından takip edildiğini göstermektedir.

Bu konuya ilişkin bir diğer örnek ise çalışmamızın zaman kapsamının dışında olsa da aynı uygulamaların bir devlet geleneği olarak sonraki yüzyıllarda da uygulandığını net bir şekilde göstermesi hasebiyle, 18. yüzyıla ait bir kayıt ihracat yasağı gerekçesinin yine kıtlık olduğunu kanıtlamaktadır. Mart 1795’te İstanbul’da hububat sıkıntısı çekildiği dönemde Merkezin hububat ambarı olarak görülen Yenişehir, Siroz, Selanik, Karaağaç, Eğriboz ve Tekfurdağı şehirlerinde yaşanan kıtlık nedeniyle sevkiyat olmayınca, hububatın Yafa iskelesinden alınması kararlaştırılır. Ayrıca İstanbul’dan gönderilen emirde bilhassa Yafa’dan gelen yabancı gemilere buğday satışının yapılmaması istenir. Şayet satılırsa gemi reislerinin tutuklanacakları

¹⁶⁹ Ahmet Şimşirgil, <http://ahmetsimsirgil.com/islam-dunyasinin-yeni-lideri-ertugrul-gazi/> Web Erişim: 25.05.2021

¹⁷⁰ 5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 138/813 (23 Cemaziyelahir 973/15 Ocak 1566).

belirtilir.¹⁷¹Bu hükümlerde de görüleceği üzere mahsulün imparatorluk için yetersiz olması ve kıtlık gerekçesiyle hububat ihracının yasaklandığı anlaşılmaktadır.

16. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nde, hububat ihracının yasaklamasının bir diğer nedeni de hububat hususunda kıtlıkla mücadele eden İtalyan devletleri ve tüccarının izledikleri tutumlardır. Bu bağlamda ürün darlığı sıkıntısı içinde olan İtalyan devletleri ödemeleri yüksek tutarak hububat ihtiyaçlarını Osmanlı topraklarından gidermekte ve bunun neticesinde Avrupalı tüccara hububat satışının yapıldığı şehirlerde dönem dönem kıtlıklar yaşanmaktaydı.¹⁷² Bu durum, hububat ihracatına yönelik yine sıkı tedbirler alınmasına neden olmuştur.

Yine bu örneklerden hareketle denetimsiz ve bilinçsiz yapılan zahire ticareti nedeniyle ortaya çıkan zahire kıtlığını arttıran faaliyetlerin devlet eliyle uygulanan zahire ihracı gibi tedbirlerle önlenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede şehir merkezlerindeki kapan ve pazarlarda yeterince zahire bulundurulmaya çalışılmıştır. Vilayet dışına zahire sevkiyatı yasaklanmıştır. Rusya ve İran'dan düşük fiyatlı zahire getirtilerek pazarlara sürülmüştür. Bu tedbirlerle birlikte Bayezit'ten, Karahisar-ı Şarki kazasına kadar zahire ticaretine yönelik gümrükte ve vergide muafiyet tanınmıştır. Halkın kendi geçimini sağlamasına yetecek miktarın üzerinde zahire stoku men edilmiştir.

Kuraklık ve ona bağlı kıtlık nedeniyle zahire ihracının sonraki yüzyıllarda da yasaklandığına kanıt olarak 1887 tarihli belgede,“ Erzurum Vilayeti'nden başka bölgelere kuraklıktan dolayı zahire ihracı yasaklanmıştır. Bu sebepten vilayetlerdeki askeri zümrenin bu konuda tahkikat yapması lüzumu görülmüştür.”¹⁷³Bu belgeden hareketle Erzurum Vilayeti'nden dışarıya zahire ihracına ilişkin yasağın kuraklık nedeniyle alındığını görmekteyiz. Dolayısıyla 16. yüzyıldaki ihracat yasağı gerekçelerinin sonraki yüzyıllarda da aynı gerekçelerle sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.

1564 yılında Edremit kazasında da üretilen hububatın büyük bir kısmının yabancı tüccara satıldığı bilinmektedir. Hatta bu satışın boyutlarının çok miktarda olması kazada buğday darlığı yaşanmasına sebep olmuştur. Edremit ahalisi de durumu

¹⁷¹Taşkın, agm, s. 20-21.

¹⁷² Mücteba İlgürel, “Hububat Kaçakçılığı”, *CIEPO XIV. Sempozyumu Bildirileri*, (Ankara 2004): s. 361-369.

¹⁷³ Abdulkadir Gül, “Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892-1893 ve 1906-1908 Yılları)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol. 2/9, Fall (2009): s. 155.

merkeze bildirerek kazadaki hububat ihracatının kontrol altına alınmasını istemişlerdir.¹⁷⁴Buna ilişkin 17 Ocak 1565 tarihli hüküm şu şekildedir:

...Mukaddemâ Kavala İskelesi'ne küffâr-ı hâksârdan azîm gemiler gelüp buğdayun kîlesi on beş akça iken zikr olunan gemilerle gelen küffâr yigirmi beşe ve otuza almağla matrabâzlar buğdayı cem' idüp ziyâde bahâ ile kâfire bey' itmeğin kasaba-i mezbûrede buğday gelmeyüp husûsâ Sidrekapsi ve Kürecik Ma'âdini'ne ve Kavala'ya tereke Drama'dan alınugelmişdür. Hâliyâ deryâya virilmekle ziyâde muzâyaka çekilür idi.” Deryaya tereke virilmek emr-i şerifümle mesdud olup defe'atle ahkam-ı şerife gönderilmişken emr-i şerifüme muhalif vaz' olunmağa sebeb nedür? Buyurdum ki: Vusul buldukda, fi'l-vakı' emr-i şerifüme muhalif deryâya tereke beya itmiş bulunursa anun gibileri gereği gibi tetebbu'u tefahhus idüp ol asıl emr-i şerifüme mugayir tereke bey' idenler her kimlerise ele getürüp tutup habsidüp ahvallerin vuku'ı üzere yazup arzidesin”.¹⁷⁵

Söz konusu kayıтта Drama halkının Kavala iskelesine gelen kâfir tüccarların yüksek fiyat vermeleri nedeniyle deryaya ve küffâr-ı haksardan gelen gemilere satış yapmamaları istenmiştir. Burada deryaya tereke vermenin yasak olmasının daha öncelerde de birçok kez söylenmiş olmasına rağmen emirlere karşı gelenlerin bildirilmesinin istenmesi ifadesi de harice mal çıkışının istenmediği yönünde düşünülebilir.

16 Şubat 1565 tarihli benzer bir hüküm şı şekildedir: “...Gelibolu'dan akça ile kifâyet kadar tereke virüp Lâpseki'ye geçüresin. Anda cem' olan askere ve müslimânlara muzâyaka virdürmeyesin. Ammâ; gereği gibi mukayyed olup bu bahâne ile emrûme muhâlif deryâya tereke gitmesinden ihtiyât idesin.”¹⁷⁶ İlgili hükümden hareketle, Gelibolu'dan ücreti mukabilinde tereke alınıp Lâpseki kazasına ve askere gerekli olan terekeninteminine izin verildiği ve dışarıya çıkmaması emrine uyulmasının istendiği belirtilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde hububat stratejik bir ürün olarak görülmüştür. Buğday üretimi devlet eliyle bizzat desteklenmiş vesıkı bir şekilde denetlenmiştir. Osmanlı iktidarı tüm kazaların tahıl açısından kendisine yetmesini önemsemiştir.¹⁷⁷

¹⁷⁴Öntüğ, *agt*, s. 257.

¹⁷⁵6 Numaralı Mühimme Defteri, s.352/621 (14 Cemaziyelahir 972/17 Ocak 1565).

¹⁷⁶ 6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 412/731 (15 Recep 972/1564-1565)

¹⁷⁷ Lütü Güçer, “Osmanlı İmparatorluğu Dâhilinde Hububat Ticaretinin Tâbi Olduğu Kayıtlar”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XIII/1-4 (1952) : s. 79-98.

Devletin Keşan' a bağlı İbrice iskelesi yoluyla hububat kaçakçılığını önlemek ve ihrac yasağına uyulmasını sağlamak için sert tedbirler aldığına örnek olarak yazılan hüküm şu şekildedir:

Keşan kâdisına hüküm ki: Taht-ı kazâna tâbi' İbrice İskelesi demekle ma'rûf iskeleye yine kazâ-i mezbûre etrâfında olan eger sipâhî ve eger za'îm ve eger gayri bârgîrleri ve arabalarıyla kazâ-i mezbûreye tâbi' Çeltükci ve Köseevhadlu ve Samedlü ve Karadepe ve Fakîhvîrânı ve Dânişmendlü ve Ereğli ve Yayla nâm kurânun orta yirlerinden geçüp zikrolunan iskeleye buğday getirüp emr-i şerîfûme muhâlif gemilere tahmîl idüp hılâf-ı emr-i şerîf iş itdükleri arz olunmağın buyurdum ki: Vusûl buldukda, kurâ halkına gereği gibi tenbîh ü te'kîd eylesin ki, iskele-i mezbûreye atları ve arabalarıyla buğday iletüp tahmîl iden eger Dergâh-ı Mu'allâm kulları ve eger sipâhî ve yeniçeri tâyifesi ve re'âyâdan bi'l-cümle her kimse bir ferde yol virmeyüp sana haber vireler. Sen dahı emr-i şerîfûme muhâlif iş idenleri ele getürmek istedikde mu'âvenet ü muzâheret eyleyeler. Eslemeyüp emr-i şerîfûme muhâlif iş idenlerin terekelerin girift idüp sipâhî tâyifesinden olanı isimleri ve resimleri ile yazup bidüresin ve re'âyâ tâyifesinden olanı habsidüp arz eylesin.¹⁷⁸

Bu hükümde yeniçerilerin ve sipahilerin de gemi reisleri ile işbirliği yaparak kıymetli emtianın dışarı çıkmasını sağladıkları görülmektedir. Bu hükümde ayrıca "buğdayların ihrac itdürmüşler." ifadesinde ihrac kelimesi resmen kullanılmıştır.

1564 tarihli bir hükümde, Maydos köyündeki ahalinin emirlere aykırı bir şekilde buğdayı fûruht etmeleri yani satmalarının engellenmesi talep edilmektedir. İlgili hüküm şu şekildedir:

Boğaz Hisarları'nun Rumili yakasında olan Kilidü'l-bahr Kalesi'ne iki mil karib olan Maydos nam kafir köyünde kadimden bir iki üç sandal olup halen otuz kırk kıt'a sandalları ve gemileri olup daimâ Rumili'nden Anadolu'ya ve Anadolu'dan Rumili'ne geçüp Gelibolı İskelesi'ne uğramayup Tekfurdağı'nda ve Ereğli'de ve Silivri'de buldukları yirlerde muttasıl tereke tahmil idüp hufyeten kimi gice ile ve kimi gündüz Anadolu canibinden geçüp aldıkları buğdayı fûruht iderler. Ol caniblerde... "ba'zı kimesneler ademlerimüzi dahl itdürmeyüp buğdayların ihrac itdürmüşler. Haber olup bi-nefsihi üzerlerine varup re'islerin getirüp Gelibolı kadısı öninde yarar kefillere virilüp buğday getürdüklerine dahı i'tiraf eylediler." "Senün elünde olan emr-i şerîf Anadolu cânibinde satılan terekeydür." diyü şirret ü şekavet iderler. Bundan gayri penç-yek ve gümrük mukâta'alarına dahı enva'-ı zararları olup ve niçe haram-zâde dahı geçürürler. Her gûşeyi iskele itmışlerdür." diyü arzitmeğın buyurdum ki: Hüküm-i şerîfüm varıcak, te'hîr ü terahî itmeyüp emrûme muhalif buğday tahmil iden altı kıt'a sandalları buğdayları ile girift idüp ve sandalda ne mikdar

¹⁷⁸6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 68/934 (26 Şaban 972/29 Mart 1565).

buğday bulunur ise yazup Bâb-ı Sa‘adet-me‘abuma arz eylesiz ve sahiblerin mukayyed ü mahbus Südde-i Sa‘adetüm’e gönderesiz¹⁷⁹

21 Mart 1565 tarihli bir hükümde ise, Meğri kazasında fesad ehlini etraflarında toplayarak fukaraya zulmedip “küffâr-ı hâksârün gemilerine” tereke verdiği belirtilen Memi adlı kişinin yakalanıp İstanbul’a gönderilmesi talep edilmektedir. İlgili hüküm şu şekildedir:

Meğri kadısına hüküm ki: Mektub ve suret-i sicil gönderip, “Memioğlu demekle ma‘rûf olan Memi nâm kimse gammâzdan ve şühûd-ı zûrdan bir nice müfsidler cem‘ edip bu diyâr fukarâsının emlakinden murâd edindiği ednâ bahâne ile şühûd-ı zûr ikâmet etmekle alup ve dâru'l-harbde olan küffâr-ı hâksârün gemilerine buğday verdiği fukarâ râ‘ıyen cemî‘an şekvâ ettiklerin” bildirdiğin ecilden buyurdum ki: Göresin; kaziye arz olunduğu gibi ise hüsn-i tedbir ile mezkurı ele getirüp sabit olan [mevaddın] suret-i sicilleri ile mukayyed ü mahbus Südde-i Saadetüm’e gönderesin ki küreğe konula. Amma; gönderdiğin adamlere muhkem tenbih ü te’kid idesin ki, yolda ve izde gaybet ettirmekten hazer eylesin.¹⁸⁰

Bir diğer hükümde ise “Dâru'l-harbe, küffâr-ı hâksârün gemilerine” buğday satışı yaptığı iddiasıyla Antalya Limanındaki görevinden alınan Hoca Ivaz’ın kendisi hakkında öne sürülenlerin araştırılmasını istediğinden söz konusu iddiaya dair gerçeklerin ortaya çıkarılması istenmektedir. İlgili hüküm şu şekildedir:

Tekeili Beği Gülabî Südde-i Sa‘adetüm’e mektup gönderip; “Antâliyye’de Liman Re’îsi olan Hâce Ivaz nâm kimse Mısır’a gitmek tarikiyle ba‘zı eskâl tahmîl itdüğü gemisine haylî un u buğday koyup kâfire virdüğün” arz itmeğin re’islik sabıkâ re’is olan Muhammed’e verilip ol babda hükm-i şerîfüm dahı verilmiş idi. Ammâ; mezbur Hâce Ivaz nam kimse Südde-i Sa‘adetüm’e arz-ı hal idüp; “Müşârün-ileyh sancakbeği için; “Liman Re’isliği hususunda bana garaz edip hatta bir-iki defa; “Gel, ferâgat eyle.” didi. Ben feragat eylemediğim için; “Dâru'l-harbe buğday satdı.” diye bana isnad etdi. Bu husûsta asla günâhım yokdur.” diyü i‘lam etmeğin ahvali şer‘le teftiş olup görülmesin emredüp buyurdum ki: Küffâra buğday sattığı yolunda Tekeili Beyi Gülabî’nin şikâyetine binaen Antalya’daki Liman Reisliği görevinden azl edilen Hoca Ivaz, kendisi hakkındaki iddîaların iftirâ olduğunu bildirdiğinden, sözkonusu iddîanın aslının olup olmadığının ortaya çıkarılması. Vardıkda, bu hususu bizzât kemal-i dikkat ü ihtimam ile ona vechile hakk üzre teftiş ü tefahhus edip göresiz; fi’l-vâkı‘ mezbur re’ise isnad olunan husus vâkı‘ midir, yoksa garaz ile olup gayr-i vâkı‘ midir, gemisinde tereke bulunmuş mudur, bulunduğu takdirce sahih küffâra satmak için mi tahmil eylemiştir, yoksa vech-i ma‘îşeti için mi tahmil itmiştir ve gemisinde bulunan tereke ne mikdardur ve kimden almışdır; ve’l-hâsıl bu babda hiç bir canibe meyl ü muhabâ etmeyüp tamam hakk üzere olup ahvalin tamam künhi ve hakika[t]i ile ma‘lum edinip dahi sıhhati üzere

¹⁷⁹6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 255/441 (7 Cemaziyelevvel 972/11 Aralık 1564).

¹⁸⁰6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 48/893 (18 Şabân 972/21 Mart 1565).

mufassal yazıp Südde-i Sa'adetüm'e arzeyelesiz. Ammâ; kimesneye garaz olunup hılaf-ı vakı' nesne arz olunmaktan hazer eyleyesiz.¹⁸¹

Dâru'l-harb savaş yapılan ülke olduğundan buğday gibi stratejik ürünlerin ihracının çok kesin çizgilerle yasak olduğu ve görevden alınma ile neticeleneceği bu hükümde net bir şekilde görülmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin talep edildiği takdirde kişi haklarını korumak amacıyla iddiaların araştırılmasını ve merkeze bir an önce bildirilmesini istemesi adalet mef'umuna verilen önemi de göstermektedir.

Bir diğer hükümde ise ihraç yasağına uymayarak gemisine buğday yükleyip giderken Boğaz'da yakalanan reisle ilgili delil ve senedin muhafazası istenmektedir. Hüküm şu şekildedir:

Gelibolu Emîni Halil'e hüküm ki: Rencber reîslerden Memi nâm kimesne gemisine emre muhâlif buğday tahmîl idüp giderken Boğaz Hısârları'nda tutulup girift olmağın mezkûr reîsi gemisi ve içinde olan buğday ile mahrûse-i İstanbul'a gönderüp mahmiyye-i mezbûre muhtesibine teslim olunduğuna mühürlü temessük virmeğın buyurdum ki: Hükûm-i şerîfüm varıcak, mezkûrun temessûkin alup hıfzedesin.¹⁸²

Tekfurdağı kadısına gönderilen bir hükümde ise, "Üsküdar'da bulunan imâret için satın alınıp ambara konulmuş olan tahıl gemilerle getirmek üzere oraya gelen vakıf görevlisine zorluk çıkarılmaması, ancak bu bahâne ile başkalarının hârice tahıl çıkarmasına da izin verilmemesi"¹⁸³ belirtilmiştir.

İzmir'de madrabazların¹⁸⁴ zahireyi dışarı sattığının haber alınması üzerine, zahirenin İstanbul için gelen gemilere verdirilmesine ilişkin hüküm şu şekildedir: "Taht-ı kazânda vâkı' olan terekeyi ba'zı matrabâzlar alup der-anbâr idüp hâric-i vilâyete gitdükleri i'lâm olundu. İmdi; mahrûse-i İstanbul zahîresi mühimmât dandır; hâric-i vilâyete kimesne tereke alup gitmek câyiz değildir."¹⁸⁵İlgili hüküm gereğince de zahirenin ihraç edilmesinin istenmediği görülmektedir.

16. yüzyılın ortalarında, söz konusu yasaklamalara rağmen Gönen, Aydıncık (Edincik), Manyas ve Mihaliç kazalarındaki hububat, birtakım kişilerce develere yüklenerek kıyılara nakledilmiş ve buralardan da yabancı tüccarlara satılmıştır. Aslında bölgedeki hububat devlet görevlileri tarafından İstanbul'un ihtiyacını

¹⁸¹ 7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 1, s. 51/93 (19 Safer 975/25 Ağustos 1567).

¹⁸² 6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 266/458. (29 Rebîulâhîr 972/4 Aralık 1564)

¹⁸³ 5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 107/615. (4 Cemaziyelevvel 973 /27 Kasım 1565).

¹⁸⁴ Madrabaz; Mehmet Zeki Pakalın 'ın Tarih Deyimleri ve terimleri sözlüğünde, "mecaz yoluyla hilekâr, ucuz alıp pahalıya satan, muhtekir yerine kullanılan bir tabir" olarak açıklanmıştır.

¹⁸⁵ 7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 1, s.167/314. (2 Rebî'u'l-âhîr 975).

karşılama üzere satın alınmak istenmesine rağmen kazalardaki hububat üreticileri bu kişilere satış yapmamıştır. Mihaliç, Aydıncık, Gönen ve Manyas kadılarına gelen H.972/M.1564-1565 tarihli fermanla yasaklara uyularak hariç yere hububat satılmasının önüne geçilmesi istenmektedir.¹⁸⁶

Maydos köyündeki tebaanın emirlere uymayarak sandallara gizlice yükledikleri buğdayı küffara satmalarının yasak olduğu, budurumun engellenmesive sandallara el konulmasına yönelik ilgili hüküm şu şekildedir:

Kazâ-i Prepolya halkı âdem gönderüp; "nefs-i Taşlu'da Kratin(?) nâm zimmî tereke ve bal ve yağ ve balmumı ve gön ve keçi derisi ve at alup zimmî satup bunlara muzâyaka virüp te'addî eyledüğün" bildürdiler. İmdi; küffâra tereke satılmak memnû'dur. Buyurdum ki: Hükûm-i şerîfüm varıcak, mezkûr zimmîyi ihzâr idüp ve kirâcılarını dahı getürdüp kirâcılarından ve gayriden onat vechile tefîş idüp göresiz; kazıyye arzolunduğı gibi mezkûr zimmî küffâra tereke ve bal ve yağ ve deri ve at satduğı sâbit ü zâhir olursa mezbûr zimmîyi habsidüp vukû'ı üzre yazup arzidesiz.¹⁸⁷

Zimmî kavramı; Osmanlı Devleti'nde antlaşma yoluyla İslam ülkesinde kalmasına izin verilen kişiler için kullanılmaktadır. Zımmi ile küffar kelimesinin hükümde aynı cümle içinde kullanılması küffar kelimesinin anlam olarak Osmanlı Devleti'nde ikamet etmeyen yabancı kişiler olabileceği kuvvetle muhtemel dışardan mal almak için gelen tüccarlar olduğu çıkarımına varmamızda etkili olabilir. İlgili hükümde zimmî kişinin küffara yasak olmasına rağmen bazı ürünleri satmasının cezalandırılacağına belirtilmesidevletin bahsi geçen metaalarda ihracat yasağı uyguladığına ve buğday kaçakçılığının önüne geçmeye çalıştığına kanıt niteliği taşıması açısından önem teşkil etmektedir.

Karadeniz'deki kadıların, İstanbul'un zahire ihtiyacı için gelen gemilerin reislerine terekenin miktarını belirten tezkire verilip yanlarına güvenilir adam verilerek bu zahirelerin başka yerlere satılmamasına dairönlem alınmasına yönelik ilgili hükümde;

Karadeniz yalılarında vâkı' olan kâdılara hüküm ki: Hâliyâ mahrûse-i İstanbul muhtesibi Südde-i Sa'âdetüm'e şöyle arzeyledi ki: Mahrûse-i mezbûre zahîresiyçün re'îsler taht-ı kazânuzda vâkı' olan iskelelere yanaşup zahîre tahmîl itmek istediklerinde ba'zı kimesneler mâni' olurlarımıış. Buyurdum ki: Anun gibi gemi ile re'îsler taht-ı kazânuzda vâkı' olan iskelelere yanaşup rızâlarıyla bey' idenlerden akçalarıyla mahrûse-i mezbûre için zahîre tahmîl itmek istediklerinde kimesneyi dahlitdurmeyüp ve her gemici ne mikdâr tereke

¹⁸⁶ 6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 47/43 (16 Muharremi'l-harâm 972 /24 Ağustos 1564).

¹⁸⁷ 6 Numaralı Mühimme Defteri, , s. 62/71 (6 Rebiulâhir 972/11 Kasım 1564).

tahmîl iderse ellerine mühürlü tezkire virüp içine yarar âdem koyasız ki, varup âhar yirlerde bey' itmek ihtimâli olmaya ¹⁸⁸denilmektedir.

17 Kasım 1567 tarihli, Dukagin Beyi Kâsım'ın Küffâr-ı hâksâra tereke verdiği yönündeki iddaların araştırılmasına dair hüküm şu şekildedir:

Bundan akdem ba'zı kimesneler Südde-i Sa'âdetüm'e arz-ı hâl sunup "bi'l-fi'l Dukagin Beği olan Kâsım dâme izzühü için; "Küffâr-ı hâksârdan Ankona'ya on bin altunluk tereke virdi." diyü i'lâm olunmağın hakikat-i hâl ma'lûm olup ve size dahı i'timâdum olmağın buyurdum ki: "Bâlî Çavuş vardukda, bu husûsı onat vechile hakk üzre tettebbu' eyleyüp müşârun-ileyh anda varaldan berü emre mugâyir eger Ankona keferesine ve eger sâyir kefereye tereke virmiş midür ve ne mikdâr tereke virmişdür ve ne zamânda virüp ne iskeleden virilmişdür, yohsa bu husûs isnâd olup gayr-i vâkı' mıdur, nicedür; tamâm hakikat-i hâle vâkıf olup dahı her bir husûsda mübhem nesne komayup ahvâlin hakk üzre yazup bildüresiz. Ammâ; himâyet olunmakdan dahı hazer idesiz; tamâm ilminüz irişdüğü ve yanınızda sübût ü zuhûr bulan mevâddı yazasız ¹⁸⁹

İlgili hükümde " Küffâr-ı hâksâra" tereke verilip verilmediğinin araştırılması ihracatı yasak olan malların ülkede tutulmak istendiğine kanıt niteliği taşımaktadır.

3 Mart 1568 tarihli MonavasyâKalesi'nin Dizdarı 'nın küffar gemilerine zahire verdiğine ilişkin hüküm şu şekildedir:

Üç bin altı yüz akçalık tîmâr ile Kal'a-i MonavasyâDizdârı olan Mehmed küffâr gemilerine tereke tahmîl idüp bir sefine[ye] zahîre tahmîl idüp ol cânibe gönderdükden sonra ba'zı nesne tahmîl itmek murâd idinüp haber olunmak için akabince top atdurıldukda pârelenüp ve Girid nâm kal'a kâfirlerine kal'adan top u darbzen virüp ve kal'ada sâkin olan zulminden perâkende olmak üzre olup ve kal'adan hâric üç günlük yirlerde ticâretinde ve kendü kolayında gezüp hıfzında ihmâl ü noksânı olup teftîşi lâzım olmışdur." diyü bildürmeğın buyurdum ki: Bu husûsı onat vechile hakk üzre teftîş idüp göresin; kazıyye arzolunduğı gibi olup küffâra tereke virüp ol vechile zulmi olduğı sâbit olursa vukû'ı üzre yazup sûret-i sicilliyle ma'an arzeyelesin. Ammâ; hakk üzre olup hılâf-ı vâkı' kazıyye arzolunmakdan ihtiyât eyleyesin. ¹⁹⁰

7 numaralı mühimme defterinde yeralan; küffâr-ı hâksâra zahire verilmemesine dair hüküm şu şekildedir:

Varıcak, bu husûsı onat vechile göresin; zikrolunan dükkânlar emr-i şerîf ile mi ihdâs olunmuşdur, yohsa mezkûrlar fuzûlî kendülerinden mi binâ itmişlerdür; tamâm ehl-i vukûfdan sıhhati üzre haber alup ve andan mâ'adâ küffâr-ı hâksâra hılâf-ı emr-i şerîf tereke ve sâyir zahîre virdükleri dahı vâkı' mıdur, nicedür; tamâm zâhir ü ma'lûm oldukdan sonra deryaya tereke virenleri ism ü resmi ile yazup defter idüp kayd [ü] bend ile Südde-i Sa'âdetüm'e irsâl eyleyesin.

¹⁸⁸ 7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 1, s. 35/70 (9 Saferi'l-muzaffer 975/29 Ağustos 1567).

¹⁸⁹ 7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 1, s. 441/229 (15 Cumâde'l-ülâ 975/17 Aralık 1567).

¹⁹⁰ 7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 1, s. 486/970 (4 Ramazân 975/3 Mart 1568).

Ammâ; hakk üzre olup her husûsı aslı ve ha[k]îkati üzre ma'lûm idinüp kimesneye zulm ü te'addîsi olmayup hılâf-ı vâkı' kazıyye arz olunmakdan ihtiyât üzre olasin.¹⁹¹

28 Eylül 1568 tarihlideryaya ve küffarküffâr-ı hâksâra tereke verilmesinin yasak olduğuna ilişkin yani ihracat yasağına kanıt oluşturabilecek bir diğer hüküm ise şu şekildedir:

...Hasan Lika demekle ma'rûf kimesne ol etrâfda mübâlağa tereke cem' idüp deryâya ve küffâr-ı hâksâra tereke virilmek memnû' iken emre mugâyir deryâya ve küffâr gemilerine tereke bey' eyledüğün*" bildürmişsin. İmdi; mezbûr kimesne ne makûle kimesnedür ve ne mikdâr tereke cem' idüp ve ne asıl gemilere bey' eylemişdür ve bilâ-emr gemilere tahmîl olunup deryâya tereke virdürmeğe ruhsat virilmeğe sebep ü bâ'ıs ne olmuştur? ¹⁹²

Birçok hükümde görmüş olduğumuz küffar gemilerine tereke verilmesinin istenmemesinin sebebi bu gemilerin Osmanlı ülkesindeki ihracı yasak emtiayı deniz yoluyla bir nevi kaçakçılık suretiyle dışarıya çıkarmalarından kaynaklanmaktadır. Mühimme defterlerindeki bu duruma ilişkin hükümlerde deryadan gelen ya da deryaya giden gemilerin kontrol edilmesi de bu kaçakçılığı önlemeye yönelik bir takım tedbirlerin alındığına kanıt oluşturmaktadır.

Osmanlı Devleti, hububat ile ilgili yasakları yürürlüğe geçirebilmek için bir takım tedbirler almıştır. Bu tedbirlerden ilki, gemilere yüklenen hububatın cinsi ve miktarı ile gemi reislerinin isminin kaydedilmesidir. Bu tedbirlerin akabinde söz konusu kayıtlar İstanbul'a gönderilerek gelen gemi reisinin elindeki belgeyle karşılaştırılıp kontrol edilmiş ve reislerin hububatı başka yerlere götürmesi engellenmeye çalışılmıştır. Ayrıca hububat almak için iskelelere gelen gemilere izin hükmü sorulmak suretiyle denetim yapılmıştır.¹⁹³ İzinsizgemilere hububat vermemeleri için bölgede görev yapan idari amirler de bilgilendirilmiştir.¹⁹⁴

Diğer taraftan kaçakçılığın önlenmesi için iskelelere çavuşlar görevlendirilerek, çavuşların bulundukları iskelelerde sürekli olarak ikamet etmeleri sağlanmıştır. Hâlbuki daha önce hububat alımı için gelen görevliler yalnızca satış süresince iskelelerde bulunmaktaydılar. Oysa kaçakçılar ve muhtekirler görevlilerin

¹⁹¹7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 2,s. 154/1489 (2 Zi'l-hicce 975/29 Mayıs 1568).

¹⁹²7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 3,s. 99/2165(6 Rebî'u'l-âhır 976/28 Eylül 1568).

¹⁹³Salih Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001), s.48

¹⁹⁴ Emecen, "XVI. Asrın İkinci Yarısında İstanbul ve Sarayın İaşesi İçin Batı Anadolu'dan Yapılan Sevkiyat", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, (İstanbul 1989): s. 201.

iskelelerden ayrıldıkları kış mevsiminde daha rahat hareket edebilmekteydiler. Böylelikle çavuşlar, sürekli olarak iskelelerde ikamet etmekle olası kaçakçılık hadiselerini ve bölgedeki üretim durumunu kontrol edebileceklerdi. Bu konu için ayrıca iskelelerde istihbarat elemanları ve gemiler de görevlendirilmiştir. Özellikle Boğazlardaki trafiği kontrol edebilmek amacıyla buralarda güvenlik noktaları oluşturulmuştur.¹⁹⁵

Örneklerde de görüleceği üzere 16. asırdan sonra Osmanlı Devleti'nde hububat ürünlerinin ihracının pek çok gerekçeyle yasaklandığı anlaşılmaktadır. Yasaklanan maddeler arasında özellikle buğday önemli bir yer teşkil etmektedir. Fakat bütün yasaklamalar ve alınan tedbirlere rağmen 19. asrın ortalarına kadar hububat kaçakçılığının devam ettiği bilinmektedir.

Hububatta ihraç yasaklarının yürürlüğe girmesinde, hububatın sefere çıkan ordunun temel gıda maddesi olması, kaçakçılık, devletin büyük kentlerin iâşesinde giderek zorlanmasından kaynaklanan kaygı, iklim faktörleri ve ortaya çıkması muhtemel kıtlıkların etkisi söz konusudur. Savaşların ve şehirlerin iâşesinin sağlanmasında meydana gelen sorunlar nedeniyle devlet, 16. yüzyıldan itibaren hububat ürünlerinin dışarıya çıkışından hissedilir biçimde etkilenmiş ve yasakları uygulamaya başlamıştır.¹⁹⁶

Gündelik yaşamda ayrı bir öneme sahip olan buğday ve arpaya ordunun sefere çıktığı zamanlarda çok daha fazla ihtiyaç duyulması kaçınılmazdı. Devlet, özellikle buğdayın yabancı tüccarlara satılmaması için elinden geleni yapmış ve hemen her dönem buğdayı ihracı yasak mallar arasına almıştır.¹⁹⁷ Zahirinin ihracının yasak olmasınınaharp zamanlarında daha fazla dikkat edildiğine dair 5 numaralı mühimme defterinden bir örnek olarakBasra beylerbeyine gönderilenhüküm şu şekildedir:

Dârülharbe harp âletleri, at, demir, kurşun, zahîre ve yiyecek maddeleri verilmesi yasak olduğu halde Basra'da bu yasağa uyulmadığı duyulduğundan, bundan böyle sınırların bu yasağın uygulanacağı şekilde korunması ve bu maddelerin vilâyet dışına çıkışına engel olunması; emre uymayanların

¹⁹⁵ Ahmet Refik, *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı(1553- 1591)*,(İstanbul: Devlet Basımevi, 1935), s. 106.

¹⁹⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I: 1300-1600, çev. Halil Berktaş, (İstanbul: Eren Yayınları, 2000), s. 231.

¹⁹⁷ Zeki Arıkan, “Osmanlı İmparatorluğunda İhracı Yasak Mallar (Memnu Mallar)”, s. 304-306.

yakalanıp hapsedilmesi¹⁹⁸ hükmünden hareketle savaşılan ülkeye kesinlikle zahire ihracı yapılmamasının istendiği net olarak görülmektedir.

Kaynaklarda zahire olarak zikredilen hububat; un, arpa, buğday ve alef¹⁹⁹ gibi tahıl ürünlerini içermektedir. Sefer hazırlığı yapan ordunun temel gıdası olan hububat; nüzul, sürsat ve iştira yoluyla temin edilirdi. Nüzul, sürsat ve iştira yoluyla harplerin finansmanı noktasında hazine yükü büyük oranda ortadan kaldırılırdı. Nüzul; savaş zamanlarında halktan buğday, un vs. gibi ordunun ihtiyaç duyduğu ürünlerin aynı olarak alınmasıdır. Sürsat; halkın merkezi idarenin belirlediği fiyatlar üzerinden sefer öncesi ve sırasında ordunun ihtiyacı olan her türlü ürün, hayvan vs. gibi emtianın belirlenen yerlere getirilmesi ve teminin bu şekilde sağlanmasıdır. Sürsat mükellefiyetlerine tabi olan kazaların büyük kısmı, zahireyi kendilerine önceden bildirilen yere ordunun ulaşımından evvel yığarak, buraya gelen ordunun yiyecek ve yem ihtiyacını sağlamaktaydı.²⁰⁰ İştira ise piyasa değeri üzerinden ordunun ihtiyacı olan malların satın alınarak miri anbarlarda devlet kontrolü altında stoklanmasıdır. Hububat vergileri, hazinenin tasarruf etmesine ek olarak harekât sırasında iaşe teşkilatının temeli olarak da ordunun emrinde oluyordu. Böylelikle ordular hareket kabiliyetlerini zorlaştıran ağırlıktan kurtuluyordu.²⁰¹ Bu nedenle sefer güzergâhında veya Anadolu'nun farklı yerlerinde üretilen hububat ürünlerinin ihracı yasaklanıyordu.

İran seferleri sırasında da bu yasaklamalar uygulanmıştır. Boğazhisar'dan Sığla'ya kadar olan bölgede zahire fazla miktarda bulunmasına rağmen buradaki âyân ve muhtekirden bazı kişiler reayanın elindeki zahireyi alıp yabancı tüccarlara satmaktaydılar. Bu gibi örnekler karşısında özellikle sahil boylarındaki kaza ve kasabalardan yabancı tüccarlara zahire satılmaması için buralardaki kadılara emir gönderilmiştir. Çünkü Osmanlı ordusu üç koldan Safevi topraklarına girmiş ve

¹⁹⁸5 Numaralı Mühimme Defteri, s.13/67 (11 Muharrem 973 /8 Ağustos 1565)

¹⁹⁹ Alef; hayvan yemi manasına gelmektedir. Hububat kıtlığının olduğu durumlarda hayvan yemi sıkıntısı da olabilmektedir.

²⁰⁰ Tahir Sevinç, 1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik, Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, (İstanbul: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2010) s. 215-216.

²⁰¹ Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar: Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2004), s. 244

ordunun fazla miktarda zahireye ihtiyacı olmasına rağmen sahildeki yerleşim birimlerinden yabancı tüccara zahire satılmaya devam edilmiştir.²⁰²

Devlet maliyesi ve dolayısıyla harp finansmanında ordunun gücünde önemli bir yeri olan hububatın, Osmanlı Devleti'nin siyasetinde de rol oynaması doğaldır. Nitekim Osmanlı Devleti harp kararlarını çoğu kez bolluk yıllarında vermiş, büyük ihtimalle düşmanlar da Osmanlı topraklarındaki buğday ve arpadurumunu yakından takip etmişlerdir. Bolluk dönemlerinde yapılan savaşlarda nüzul, sürsat ve işтира normal olarak işlemiş ve ordu iaşesinde sıkıntılar görülmemiştir. Savaş stratejisi ve hazırlıkları da bu çerçevede şekillenmiştir.²⁰³

Ordunun ihtiyaçlarının eksiksiz bir şekilde karşılanması da şüphesiz savaşın sonucuna etki eden bir etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. İhraç yapılması düşünülen ülkenin belgelerdeki ifadesiyle, “harbi kefare veya daru’l-harb” olması durumu, savaş hali devam eden ülkelerin güç kazanması istenmediği için onlara da ihracat yasağı getirilmiştir. Yasağa aykırı hareket edenler en ağır şekilde cezalandırılmıştır. Bu durumda alımı ya da satışı yapanın hapsedilmesi, geminin İstanbul’a gönderilmesi ve içindeki malların da devlet ambarında yani Anbar-ı Âmire’de zaptedilmesi ile gemiye de devletin el koyması cezası uygulanmıştır.²⁰⁴

Savaş sırasında ordunun iaşesine verilen önemi gösteren, Rumeli beylerbeyinin sefer sırasında askerin ihtiyacı olan zahirenin Paşa sancağının sağ tarafındaki kazalardan temin ederek orduya erzak sıkıntısı çektilirilmemesine dair hüküm şu şekildedir:

...Eyle olsa; müşârun-ileyh tarafından mektûb ile Rûmili çavuşları vardukda, her birinüzün kazâsından ne mikdâr zahîre ta’yîn iderse etmekden ve arpadan ve yağ ve peynirden bulunan yirlerden ve sâyir havâyicden adâlet üzre tedârük idüp her ne mikdâr zahîre ihrâc idersen yazup defter idüp yarar âdemlerin ve nâyiblerin koşup sâhibleri ile müşârun-ileyhün ordusına gönderüp muzâyaka çekdürmeyesin ki, sâhiblerine ticâret ve asker halkına si’at ü ma’îşet hâsıl ola. Bu husûs ehemm-i mühimmât dandır; sâyir umûra kıyâs eylemeyeler. Şöyle ki; müşârun-ileyh tarafından ihmâlinüz arzoluna, özrinüz makbûl olmaz. Ana göre dikkat ü ihtimâm da dakîka fevtitmeyesiz.”²⁰⁵

²⁰² Serdar Genç, *Osmanlı-Safevi Savaşlarında Sefer Organizasyonu ve Lojistik 1722–1725*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2012), s. 81.

²⁰³ Lütü Güçer, *XVI. ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1964): s. 142–143

²⁰⁴ Figen Taşkın, “Kırım Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Hububat Ürünün İhracatını Yasaklaması”, *Studies of the Ottoman Domain*, C. 3, S. 4, (2013) : s. 21.

²⁰⁵ 6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 243/1479 (8 Ramazan 972/9 Nisan 1565)

Hasköy ve Zağra kadılarına yazılan ; “Ordunun konaklayacağı yere vardığında eksik kalmaması için tedbirlerin alınması ve gereken zahîrenin Güllük konağına getirilmesi”²⁰⁶ hükmü ile “Edirne'den Sofya'ya kadar olan kadılara sefer güzergâhında zahîre darlığı yaşanmaması için konaklanan mevkilerde koyun, odun, ekmek, peynir, yağ, bal ve arpa hazırlanması”²⁰⁷ hükmü de aynı şekilde sefer öncesi ve sırasında ordunun iaşesi ile ilgili hiçbir sıkıntının çıkmaması için azami bir gayret gösterildiğine kanıt oluşturmaktadır. Tabi bu şekilde hassasiyet gösterilen bir konuda bu yaşamsal öneme sahip ürünlerin ihracına izin verilmediği de kuvvetle muhtemeldir.

17 Aralık 1564 tarihli deryaya ve harice tereke verilmesinin ihtimali olmamasına dair hüküm şu şekildedir:

Dergâh-ı Mu'allâm yeniçerileri bölükbaşlarından Mustafâ nâm kulum vardukda, bu husûsa bi'z-zât mukayyed olup kasaba-i mezbûrede der-mahzen ne mikdâr tereke var ise eger sipâhînündür ve gayründür her kimün olursa olsun sâhiblerine aslâ te'allül ü nizâ' itdürmeyüp mahrûse-i İstanbul zahîresiyçün varan gemilere narh-ı rûzî üzre bey' itdürüp mahmiyye-i mezbûre zahîresiyçün irsâl eylesiz ve ne mikdâr tereke bey' olunduğın ve kankı re'îsün gemisine tahmîl olunup gönderildüğün yazup defter idüp kurudan Südde-i Sa'âdetüm'e gönderesiz ki, gelen gemilerden defter mûcebince taleb olunup ol bahâne ile deryâya ve hârice hılâf-ı emr tereke virilmek ihtimâlî olmaya ve min-ba'd gereği gibi tenbîh ü te'kîd eylesiz ki, eger sipâh tâyifesidür ve gayridür, hâricden kasaba-i mezbûreye gelen terekeyi der-mahzen itmek için aldurmayup İstanbul mühimmi için varan gemilere narh-ı rûzî üzre aldurup hılâf-ı emr kimesneye iş itdürmeyesiz. Eslemeyenler her kim ise isimleri ile yazup arzyleyesiz ki, emrûme muhâlif vaz' idenlerin haklarından geline; şöyle bilesiz.²⁰⁸

Daha önceki yıllarda da deryaya ve küffâr-ı hâksâra tereke verilmesinin yasak olduğunu kanıtlayan 24 Eylül 1559 tarihli 3 numaralı mühimme defterindeki bir hüküm şu şekildedir:

Deryâya ve küffâr-ı hâksâra tereke virilmek memnû' olup niçe def'a tenbîh ü te'kîd olunmuşdur. Eyle olsa ba'zı gemiciler emre mugâyir yalılardan tereke alup dahı küffâra bey' itdükleri istimâ' olunup buyurdum ki: Vusûl buldukda, deryâda gezdüğün yirlerde bu bâbda gereği gibi mukayyed olup anun gibi tereke ile emr-i hümâyûnuma mugâyir gemi[ye] râst gelürsen mecâl virmeyüp

²⁰⁶5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 241/1536 (/15 Şevval 973 /5 Mayıs 1566)

²⁰⁷5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 242/1546 (15 Şevval 973 /5 Mayıs 1566)

²⁰⁸6 Numaralı Mühimme Defteri s.303/531 (13 Cumâde'l-ûlâ 972/17 Aralık 1564)

giriŖt eyleyüp gemi içinde harbî kâfir bulunur ise katunaya urup geminün içine yarar âdemler koyup terekesiyle mahrûse-i İstanbul'a gönderesin.²⁰⁹

Osmanlı'nın savaŖ ilan ettiği devletlere yönelik ihracat yasağı politikası uyguladığı ilerleyen yüzyıllarda da görölmektedir. Örneğin 18. yüzyıl başlarında Osmanlı ile İran arasında meydana gelen savaŖlar öncesinde buğday ihracının yasaklandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin, sefer öncesinde, Safevi ülkesinden pirinç ithal ettiği ancak seferberlikle birlikte Osmanlı'nın buğday ithalatını yasaklamasına karŖın Safeviler'in de pirinç ithalatını yasakladığına dair eldeki bazı bilgiler Osmanlı ülkesinde tarımsal üretim içerisinde pirincin yerinin buğdaya kıyasla çok daha az olduğunu ve Anadolu'dan niçin pirinç satın alınamadığını göstermektedir.²¹⁰

5 numaralı mühimme defterinde yer alan ; “Akdeniz sahilinde olan kadılara İmralı adasında sâkin bazı reislerin İstanbul'a zahîre getirmek için görevli oldukları halde zahîreyi ülke dışına sattıkları duyulduğundan yakalanarak sicilleriyle birlikte Dergâh-ı muallâ'ya gönderilmeleri”²¹¹ hükmünde zahirenin dışarıya çıkmasının istenmediğine kanıt olarak gösterilebilir. 7 numaralı mühimme defterindeki 26 Eylül 1568 tarihli hükümde yer alan “küffâr-ı hâksâra bir habbe tereke virdürmeyüp hemân mahrûse-i İstanbul zahîresiyçün emr-i Ŗerîfümle varan gemilere tahmîl itdürüp ve sen ki Kavala kâdisısın, her gemiye kifâyet mikdârı hısâr-eri koyup mahrûse-i İstanbul'a gönderesin”²¹² ibaresi yine ihracat yasağına kanıt teşkil etmesi bakımından mühimdir.

3.1.2. Yağ

Osmanlı coğrafyasında zeytinyağı ve susam yağı gibi yağlar havayic-i zaruriyyeden olup çok çeŖitli alanlarda fazlaca tüketiliyordu. Zeytin ve zeytinyağının üretim merkezleri Batı Anadolu, Akdeniz, Suriye ve Ege adaları olmakla beraber susam yağı da Manisa'da üretilmekteydi. Osmanlı Devleti'nde zeytinyağının kullanım alanının geniŖliđi nedeniyle önemli bir yeri vardı. Yemekler ve aydınlatmanın dışında at ve deve gibi hayvanların yağlanması dolayısı ile hasa ahırlarında ihtiyaç duyulan malzemeler arasında yer alıyordu. Merkezden kadılara gönderilen fermanlarda halkın revgan-ı zeytin ihtiyacının karŖılanması ve başkente gönderiminin sağlanması

²⁰⁹ 3 Numaralı Mühimme Defteri, s.303/349 (21 Zî'l-hicce 966 /24 Eylül 1559)

²¹⁰ Hrand D. Andreasyan, *Osmanlı-İran-Rus İliŖkilerine Ait İki Kaynak*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1974), s. 34.

²¹¹ 5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 163/1005 (19 Receb 973 /9 Şubat 1566)

²¹² 7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 3, s. 71/2210 (4 Rebî'u'l-âhır 976/26 Eylül 1568)

hususunda görevliler mütemadiyen uyarılıyordu. Osmanlı Devleti dış talebi yüksek olan zeytinyağ kaçakçılığını önlemek için narh üzerinden satın alma önceliğini esnafa tanımıştır. Fakat yine de yüksek fiyatlar veren Avrupalı tüccarlara ihracatı yasak olmasına rağmen satılmasına engel olamamıştır. Devlet İstanbul'un ihtiyacı için getirilecek yağdan vergi almadığından tüccarlar yağı İstanbul'a götüreceklerini söyleyerek gemilere yüklüyor fakat Avrupalı tüccarlara satıyorlardı.²¹³

16. yüzyılda zaman zaman zeytin ve zeytinyağının da “memnu meta” kapsamına alındığı anlaşılmaktadır. Bu tür uygulamalarda tıpkı hububatta olduğu gibi doğal afetler, kıtlık, üretim düşüklüğü gibi faktörler de belirleyici rol oynamıştır. Bu durum Osmanlı tarafından uygulanan provizyonizm ilkesi ile de örtüşmektedir. Çünkü bu ilke gereği daha öncede belirtildiği üzere öncelikle iç pazarın doyurularak ihracatın sınırlandırılması söz konusudur. Söz konusu öncelikler çözülmesi gereken sorunların başında gelmektedir. Nitekim Zeki Arıkan da “Midilli-İstanbul Arasında Zeytinyağı Ticareti” üzerine kaleme aldığı makalesinde Midilli'den dışarıya, bal, yağ ve benzer ürünlerin çıkışını kadıların engellemesinin istendiğine dair bir hükmü bu duruma örnek olarak göstermiştir.²¹⁴

Bir diğer hükümde ise, “...İstanbul'a zahire için gelmesi gereken keresteyi, Boğaz'dan dışarı çıkarmayıp İstanbul'a lâzım olan havayicden bal ve yağ ve pirinç ve nohud ve mercimek ve kuru üzüm ve incir ve badem ve sair hubûbattan tahmil olunup Boğaz'dan dışarı gitmesinden hazer eylesin.”²¹⁵ ibaresinden bal, pirinç, nohut, mercimek, üzüm, incir, badem ve diğer hububat ürünleriyle birlikte yağın da ihracatının yasaklandığı görülmektedir.

Osmanlı coğrafyasında zeytinyağının da kıtlık nedeniyle kısıtlandığına dair İskenderiye yöneticilerine yazılan bir hükümde; “bazı kimselerin yağ, bal vs. mahsulleri düşük fiyattan alıp başka yerlere satmalarından dolayı halkın darlık çektiği, İstanbul zahîresi için mal almak isteyenlerin dışında bu malları dışarı çıkarmak isteyenlere engel olunması”²¹⁶ istenmektedir.

²¹³ Faruk Doğan, “Osmanlı Devleti'nde Zeytinyağı (1800-1920)”, Doktora Tezi, (2007) : s. 64-67

²¹⁴ Zeki Arıkan, “Midilli-İstanbul Arasında Zeytinyağı Ticareti”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.25, S.40 (2006): s. 13-14.

²¹⁵ 6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 245/1267 (13 Zilkade, 972/12 Haziran 1565).

²¹⁶ 5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 126/730 (9 Cemaziyelahir 973 /1 Ocak 1566)

Zeytinyağının aydınlatma amacıyla kullanıldığına arşiv kaynaklarında rastlanmaktadır. Buna dair 1565-1566 tarihli bir hükümde; Mescid-i Haramın birçok kandilinin zeytinyağı kalmadığı için yakılamadığı bu yüzden Osmanlı hükümdarı Kanuni Sultan Süleyman'dan zeytinyağı talep edildiği görülmektedir.²¹⁷

Osmanlı Devleti'nde yağların mutfak dışında dönemin şartlarına bağlı olarak aydınlatma, sabun yapımı vs.alanlarda da kullanılması ülke içindeki ihtiyacı oldukça artırmış olabileceğinden ihracatı yasaklanan ürünler arasında yer alabileceği de mümkündür.

Zeytinyağının harice kaçırılmasının engellemesi için Hersek beyine ve Prepolya ve Vişegrad kâdılarına gönderilen bir hükümde, memnu olmasına rağmen küffara başka ürünlerle birlikte yağ sattığı haberi gelen Kratin adlı zimminin kontrol edilmesi istenmektedir. İlgili hüküm şu şekildedir:

Kazâ-i Prepolya halkı âdem gönderüp; "nefs-i Taşlu'da Kratin(?) nâm zimmî tereke ve bal ve yağ ve balmumu ve gön ve keçi derisi ve at alup küffâra satup bunlara muzâyaka virüp te'addî eyledüğün" bildürdiler. İmdi; küffâra tereke satılmak memnû'dur. Buyurdum ki: Hüküm-i şerîfüm varıcak, mezkûr zimmîyi ihzâr idüp ve kirâcılarını dahı getürdüp kirâcılarından ve gayriden onat vechile tefîş idüp göresiz; kazıyye arzolunduğı gibi mezkûr zimmî küffâra tereke ve bal ve yağ ve deri ve at satduğı sâbit ü zâhir olursa mezbûr zimmîyi habsidüp vukû'ı üzre yazup arzidesiz.²¹⁸ Hükümünde yağ satışının memnu yani yasak olduğu açıkça belirtilmiştir.

5 Ocak 1565 tarihli Modon kâdisına gönderilen yazıda da, kazâda yalılarda vâki' olan iskelelerden kâfire zeytinyağı satışının durdurulması istenmektedir. İlgili hüküm şu şekildedir: "...emr-i hümayûnuma muhâlif kâfire zeytyağı virilür ise men' u def' idüp min-ba'd tenbîh eyleyesin ki, kâfire zeytyağı virilmeye. Şöyle ki; ba'de't-tenbîh emr-i şerîfüme mugâyir kâfire zeytyağı virildüğü istimâ' oluna, azl ile konılmayup envâ'-ı itâbla mu'âteb olursın."²¹⁹Daha öncede mühimme defterlerindeki hükümlerden kanıtlar gösterilerek anlatılmış olduğu üzere yabancı tüccarların Osmanlı ülkesinden bu ürünleri bedelinden fazla ödeyerek kendi ülkelerine götürdükleri ve bu tüccarlara yağ verilmesinin istenmeme sebebinin de onların yağı ülke dışına çıkarmasına engel olmak olduğu düşünülebilir.İlgili hüküme bakıldığında

²¹⁷ Suraiya Faroqi,"Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Zeytin ve Zeytinyağı Tüketimi",*Zeytinin Akdeniz'deki Yolculuğu IV*, (İzmir: Akdeniz Akademisi Yayınları, 2016), s.114.

²¹⁸6 Numaralı Mühimme Defteri,s. 62/71 (6 Rebûlâhir 972/11 Kasım 1564).

²¹⁹6 Numaralı Mühimme Defteri,s. 331/581 (2 Cemaziyelahir 972/5 Ocak 1565)

zeytinyağınınülke dışına verilmesinin istenmediği kuvvetle muhtemel görünmektedir.

Zeytinyağı hususunda Serez kadısına yazılan bir diğer hüküm ise Serez’de bazı tacirlerin piyasayı yükselterek fiyat arttırma ve karaborsacılık yapma girişimlerinin engellenmesine yöneliktir. Nitekim Serez’de zeytinyağı hep altı akçeden satılırken zeytinyağını toplayarak başka yerlere onar akçeye satan bir takım tacirlerinülkede sunî kıtlık oluşturarak fiyatların artmasına sebep olduklarından sorumlularıçin gereken önlemlerin alınması ve halkın ihtiyacı olan zeytiyağının dışarıya satışınınönlenmesi istenmektedir.²²⁰

Harp zamanı ordunun ihtiyacının karşılanmasına yönelikGüllük,Çakırağa,Hasköyve Pınarbaşı isimli mevzilerin etrafındaki kadılara yazılan hükümde; “...Adı geçen yerler konak tayin olunduğundan, buralarda ordunun ihtiyacı olan ekmek, odun, arpa, bal, yağ, peynir ve diğer ihtiyaç maddelerini sağlamakla görevli olan toprak kadılarına her türlü yardımın yapılması; aksi takdirde hiçbir mazaretin kabul edilmeyerek sorumlularına ağır cezalar verileceği”²²¹sözlerine bakılarak harp zamanı devletin çok hassas davrandığı ve önceliği ordunun ihtiyaçlarının giderilmesine verdiği görülmektedir. Hatta giderilmemesi durumunda uygulanacak ağır cezalar net bir şekilde belirtilmiştir. Devlet zaten harp zamanı ihracat yasağı uyguladığından emirlere uymayanların ya da ordu için gerekli malzemeyi ihracı yasak olmasına rağmen dışarıya çıkaranların da cezalandırılacağı ilgili hükümden hareketle düşünülebilir.

Osmanlı Devletin’de susam yağının ihraç yasağına ilişkin 5 numaralı mühimme defterinde geçen Siroz kadısına yazılan bir hükümde; bazı tüccarların daha fazla kar elde etme düşüncesi ile susam yağını daha fazla fiyata sattıkları ve bunun neticesinde ülkede susam yağı kıtlığı baş gösterdiği haber verildiğinden durum arz edildiği gibi ise ülkenin ihtiyacı varken harice susam yağı satışının yapılmaması istenmektedir.²²²

3.1.3. Üzüm, İncir ve Kuru Meyve

16. asırda Anadolu’da bakliyat vehububat dışında önemli ölçüde meyve ve sebzeile bağ, bostanziraati yapıldığı da bilinmektedir. Üzüm üretiminin 16. asrın başlarında

²²⁰ 5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 205/1297(3 Ramazan 973/24 Mart 1566).

²²¹ 5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 246/1570(19 Şevval 973 /9 Mayıs 1566).

²²² 5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 214/1353(4 Ramazan 973/25 Mart 1566).

Menemen, İçel, Muğla Ayasuluğ (Aydın), ve Malatya’da, yüzyılın ortalarına doğru, Adıyaman, Antep, Çemişgezek Bitlis ve İçel yüzyılın sonlarına doğru ise Antep, Gelibolu, Harputve Malatya’da yapıldığı bilinmektedir. ²²³

Anadolu’da üzüm üretimine bağcılık bir hayli önemlidir. Bağcılık bazı bölgeler dışında oldukça yaygındır. Tahrir defterlerinde “öşr-i bağat, mukataa-i bağat, hububat, resm-i bağat, bağ-ı kürüm, resm-i kürüm, öşr-i bağ, harac-ı kürüm” adı altında bu üründen alınan vergilere yer vermiştir. Temettuat defterleri ise genellikle asma kürüm, bağ ve üzüm başlığı altında kaydetmiştir. Venedik gemilerine kuru meyve verilmemesine ilişkin bir hükümde;“İzmir’den Venedik gemilerine tereke ve kuru meyve verildiği haber alındığından, İstanbul zahiresi dışında Venedik ve diğer gemilere tereke ve kuru meyve verilmemesi ve emre aykırı iş yaptırılmaması”²²⁴ ifadelerinden de görüleceği üzere kuru meyvenin dışarıya çıkarılmasının istenmediği yani ihracat yasağı kesin olarak anlaşılmaktadır.

İznikmid kadısına gönderilen; “Kara üzüm yüklü birkaç geminin İznikmid tarafına gittiği haber alındığından, gerek bu gemilerdeki üzümlerin ve gerekse daha sonra İstanbul zahîresi için gelecek diğer kuru meyvelerin orada sattırılmayıp İstanbul’a gönderilmesi.”²²⁵ hükmüde daha önce bahsetmiş olduğumuz şehirlerin iaşesi gereği uygulanan ihracat yasağı başlığında İstanbul’un iaşesine verilen önemi göstermesi açısından da örnek gösterilebilir.

Osmanlı Devleti’nde bazen tüccarların birçok metada olduğu gibi daha fazla kar elde etme kaygısı ile içerisinde üzüm, incir de bulunan ürünleri stokladıkları bilinmektedir. Bu ürünleri değerinin çok üstünde fiyatlarla yabancı devletlerin tüccarlarına satarak ülke içinde kıtlıkların yaşanmasına neden oldukları daha önce de belirtilmişti. Devlet bu duruma engel olmak için bazı önlemler almak zorunda kalıyordu. Bu durumu kanıtlayan 6 Numaralı Mühimme Defteri’nde de İznik, İzmir ve ülkenin diğer yerlerinde üzüm ve zahire gibi halka lazım olan ürünleri stoklayanların ürünlerine el konulup narh uygulanmasına ilişkin hükümler yer almaktadır. ²²⁶

²²³İbrahim Solak, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu’da Meyve ve Sebze Üretimi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 24, (2008) : s. 221-222.

²²⁴ 7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 1, s.186/352 (16 Rebî’u’l-âhır 975/20 Ekim 1567).

²²⁵ 5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 87/490 (17 Rebiülahir 973 /11 Kasım 1565).

²²⁶ 6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 245/1267 (13 Zilkade, 972/12 Haziran 1565).

Bu konuda yine 1565 tarihli hükme göre, İstanbul'un gıda ihtiyacı için Rumeli'den ve İzmir'den gelen gemilere üzüm, buğday ve incir yükleyip İstanbul yerine Kite iskelelerine götüren reislerin gemilerine el konulup hapsedilmeleri istenmektedir.

İlgili hüküm şu şekildedir:

...Bazı re'isler Rûmili yakasından tereke ve bazıları dahı İzmir'den üzüm ve incir alup gemilerine tahmîl idüp mahrûse-i İstanbul'a getürmeyüp taht-ı kazânuzda vâkı' olan iskelelerde yanaşup bey' itdükleri istimâ' olunmağın buyurdum ki: Çavuşum Ahmed varıcak, varan kimesneler Rûmili yakasından ve âhar yirden tereke ve sâyir zahîre alup gemilerine tahmîl idüp emre mugâyir taht-ı kazânuza iletüp bey' iderlerse anun gibilere mecâl virmeyüp gemilerin girift idüp ve kendülerin kayd u bend ile müşârun-ileyh çavuşuma teslîm eyleyüp Südde-i Sa'âdetüm'e gönderesiz ve der-anbâr olmuş terekeleri gemilerinde bulunan zahîreleriyle cümlesin mühürleyüp kazıyyelerin yazup defter idüp Dergâh-ı Mu'allâm'a gönderesiz. Sonra gemileri ve zahîreleri husûsında emrüm ne vechile olursa mûcebi ile amel eyleyesiz.²²⁷

Tekfurdağı kadısına gönderilen bir diğer hükümde ise İzmir'den gelen üzümün Rodosçuk İskelesi'nde sattırılmayarak İstanbul'a gönderilmesi istenmektedir.

Konuya ilişkin hüküm şöyledir:

Hâliyâ İzmir İskelesi'nden ve etrâfından ba'zı kimesneler gemiler ile üzüm getürüp Rodosçuk İskelesi'ne çıkarup Rûmili câniblerine perâkende itdükleri istimâ' olundu. İmdi; mahrûse-i İstanbul zahîresiyçün olan nesneler hılâf-ı emr âhar yirde çıkmak câyiz değildir. Buyurdum ki: Hüküm-i şerîfüm vardukda, bu bâbda mukayyed olup min-ba'd zikrolunan iskeleye üzüm gemisin yanaşdurmayup anun gibi üzüm ile gelen gemileri toğrı mahrûse-i mezbûreye gönderesin. Bu husûs için mukaddemâ dahı hüküm-i şerîfüm gönderilmişdür. Şöyle ki; ba'de'l-yevm zikrolunan iskeleye gemi ile üzüm çıkduğı mesmû' ola, özrün makbûl olmaz. Ana göre ihtimâm idüp hılâf-ı emr iş olmakdan ziyâde sakınasın.²²⁸

Osmanlı Devleti'nde bazı iskelelerde kaçakçılık faaliyetlerinin arttığına dayanarak üzüm, incir ve kuru meyve gibi ürünlerin bu iskelelerde satılmasının yasaklamasının altında ürünlerin dışarıya çıkışını engellemek amaç olduğunu görmekteyiz. Bu ürünleri zaman zaman ülke içinde şehirlerin iâşesinin sağlanması veya şehirlerde yaşanabilecek bir kıtlık durumuna engel olmak amacıyla yasakladığını düşünmek de mümkündür.

²²⁷6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 373/658 (27 Cemaziyelahir 972/30 Ocak 1565).

²²⁸6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 183/299 (24 Rebîulevvel 972/30 Ekim 1564).

31 Ağustos 1564 tarihli kayıta ise İstanbul'da olası bir üzüm kıtlığı yaşanmaması için, Yalakâbad, Kite ve Erikli kazâlarındaki bağcıların küffaraşarap yapımı için üzüm satmalarına müsaade edilmemesi istenmektedir. İlgili hükümde şu şekildedir:

Kite kazâsına tabi' Erikli nam karyeden ve Yalak-âbâd'a tabi' Gonca nam karyeden kadimden mahruse-i İstanbul zahiresi için bazı gemiler üzüm satın alıgelüp mahmiyye-i mezbureye getirip bey' edegelmışler iken hâlâ zıkr olunan karyelerde vâki' olan bâğ sâhibleri bağlarının üzümünü götürüp bazı kefereye bey' eyleyip şıra eylemek ile İstanbul'a getirmek için varan gemilere üzüm vermeyip ol sebepten İstanbul'da üzüm babında muzayaka olmağın buyurdum ki: Hükm-i şerîf-i vâcibü'l-ittibâ'um varıcak, min-ba'd kefereye hamr eylemek için üzüm bey' ettirmeyip taht-ı kazânızda vâki' olan bağların üzümünü satmalu oldukta sâhiblerine İstanbul zahiresi için varan gemilere bey' ettirip emr-i şerîfime muhâlif kimseye iş ettirmeyesiz. Şöyle ki; emr-i şerîfime muhalif kefereye üzüm satılıp şıra eyledikleri istimâ' oluna, öZRünüz makbûl olmak ihtimâli yoktur. Mu'âteb olmanız mukarrerdir; bilmiş olasız.²²⁹

İzmir Kadısına yazılan harice üzüm satılmaması hususundaki hüküm şu şekildedir:

...İstanbul zahîresiyçün olan kurı kara ve kızıl üzümü anda der-mahzen idüp ziyâde bahâ ile kendü murâdları olan kimesnelere virüp gemiler ile ve emr-i şerîfle varan tüccâr tâyifesine vormemekle mahrûse-i mezbûrede ol bâbda ziyâde muzâyaka olmağın buyurdum ki: Hükm-i şerîfüm varıcak, ol asıl matrabâzların ne mikdâr der-mahzen olmuş kara ve kızıl üzüm bulunur ise te'hîr itdürmeyüp mahrûse-i mezbûre zahîresiyçün varan gemilere narh-ı rûzî üzre tahmîl itdürüp ve her gemiye ne mikdâr üzüm virilür ise sicill idüp sûret-i sicilli ile gönderesin ki, bunda geldükde ana göre yoklanup ma'lûm ola ve emr-i şerîfime muhâlif hârice üzüm bey' idenleri kimler ise ele getirüp habsidüp arzeyleyesin.²³⁰

7 numaralı mühimme defterinde deryâya ve küffâr-ı hâksâra üzüm, incir ve zahire verilmesinin yasak olduğuna dair hüküm şu şekildedir:

...Min-ba'd her kankınızın taht-ı kazâsından memnû' olunan nesnelerden küffâra ve deryâya nesne virildüğü istimâ' oluna, envâ'-ı itâba ve ikâba müstehakk olursız. Ana göre mukayyed olup emr-i şerîfime muhâlif aslâ deryâya ve küffâr-ı hâksâra zehâyirden nesne virdürmeyesiz. Husûs-ı mezbûr mühimdür; ihmâlden hazer eyleyesiz.²³¹

Bu hükümlerden anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti başta İstanbul olmak üzere diğer büyük şehirlerin iaşesini karşılamak amacıyla üzüm, incir ve kuru meyvenin dışarıya çıkışını engellemek için ihracatını yasaklamıştır. Bununla ülke içinde oluşabilecek kıtlıkların önüne geçmeye çalıştığı da söylenebilir.

²²⁹6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 46/41 (23 Muharrem 972/31 Ağustos 1564).

²³⁰6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 324/568(25 Cumâde'l-evvel 972 /29 Aralık 1564).

²³¹7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 3, s. 359/1868 (17 Safer 976 /11 Ağustos 1568).

3.1.4. Mercimek, Nohut, Pirinç

16. yüzyıl Osmanlısında ihracı yasak ürünler arasında bakliyat ürünleri de gelmektedir. Özellikle İstanbul'un iaşesinin karşılanması için başka gemilere pirinç, mercimek ve nohut satılmaması yönünde mühimme defterlerinde hükümler yer almaktadır. Buna ilişkin 6 numaralı mühimme defterindeki 4 Kasım 1564 bir kayıta, İstanbul'un bakliyat ihtiyacı dururken Dimyat ve İskenderiye iskelelerine yanaşan gemilere nohut mercimek vepirinç verilmemesi bu konuda gerekli titizliğin gösterilmesi istenmektedir.²³² 23 Mart 1566 tarihli kayıta, gemilere yüklenen pirinç, incir, buğday ve üzüm gibi gıda ürünlerinin İstanbul'a getirilmediği ve gereken önlemlerin alınması istenmektedir.²³³

Bir diğer hükümde ise, İstanbul'a diğer yıllara oranla Mısır'dan daha az miktarda pirinç geldiğinin anlaşılması nedeniyle, nohut, pirinç, mercimek gibi ürünlerin Frengistan'a giden gemilere verilmeyerek İstanbul'un iaşesi için gelen gemilere verilmesi istenmektedir. İlgili hüküme bakıldığında "Vusûl buldukda, bu bâbda mukayyed olup muhkem tenbîh ü te'kîd eyleyesin ki, min-ba'd mahmiyye-i Mısır iskelelerinden pirinç ü mercüme ü nohud ve sâyir zehâyiri mahrûse-i İstanbul'a giden gemilere virilüp Selanik'e ve Frengistân'a ve bi'l-cümle hâric-i vilâyete giden gemilere virdürmeyesin."²³⁴ ifadelerinden nohud, pirinç ve mercimeğin diğer ülkelere verilmemesinin istendiği ihracının yasak olduğu açıkça görülmektedir.

Osmanlı yönetiminin bakliyat ürünlerinin ihracına yönelik girişimlerin engellenmesine dair 12 Haziran 1565 tarihli bir diğer hükümde, İstanbul zahiresini getirmek için Rodosçuk taraflarına sevk edilen İskender Çavuş'un, İstanbul'un ihtiyacı olan bakliyatı tedarik etmesi istenmektedir. İlgili hüküm şöyledir: "...İstanbul'a lâzım olan havâyicden pirinç ve nohud ve mercüme ve kurı üzüm ve incir ve bâdâm ve sâyir hubûbâtдан tahmîl olup Boğaz'dan taşra gitmesinden hazer eyleyesin. Ol bâbda emr-i sâbıkum üzre kemâl-i basîret üzre olasın."²³⁵

Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılda tarım düzeninin bozulması, eşkıyaların köylülerin mallarını gasp ederek küffara satmaları neticesinde köylerden yapılan göçler üretim darlığına neden olmuştur. Neticede tebaa kıtlıkla karşı karşıya kalmıştır. Bu

²³²6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 246/425(29 Rebiülevvel 972/4 Kasım 1564).

²³³5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 204/1282(2 Ramazan 973/23 Mart 1566).

²³⁴7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 1, s. 434/863(13 Şaban 975/12 Şubat 1568).

²³⁵6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 245/1267(13 Zilkade 972/12 Haziran 1565).

zamanlarda kaçakçılık ve karaborsacılığın oldukça fazlaştığı görülmektedir. Çekirge istilas, aşırı soğuklar nedeniyle ürünlerin donması gibi doğal sebeplerin dışında ulaşımın gelişmemiş ve pahalı yapılması da eyalet, sancak ve kazalarda kıtlıkların yaşanmasına neden olmuştur. Bazen bu durumu önlemek için devletin görevlendirdiği ehl-i örf ve ehl-i şer memurlarının da rüşvet alarak bu yolsuzluğa alet olmaları devletin bu husustaki mücadelesinin başarısız olmasında etkili olmuştur. Bu nedenlerle merkezi yönetim stratejik öneme sahip bakliyat ürünlerinin ihracatını yasaklamıştır. Özellikle gemi reisleri kaçakçılık yaparak ülke içinde arz talep dengesinin bozulmasında ve ürün kıtlığı yaşanmasında etkili olmuşlardır.²³⁶ Bu duruma ilişkin Sığacık beyine gönderilen bir hükümde, “İstanbul’a pirinç getirmek için giden reislerden birinin, aldıklarını Sakız’a götürüp sattığı iddiaların araştırılması ve sonucun arz edilmesi” istenmiştir.²³⁷

16. yüzyılın ikinci yarısında arzın azalmasına talebin artmasına bağlı olarak stokçuluğun ve karaborsacılığın da artması sonucunda bölgesel kıtlıkların yaşanması durumuna örnek olarak Tekfurdağ kadısına gönderilen bir hükümde; bazı hilekârların stokladıkları kuru meyve ve pirincin gemilere yüklenip İstanbul’a gönderilmesi emr olunmasına rağmen sevkiyatının yapılmadığı ve hala hilekârların pirinç stokçuluğu yaptıkları haber verildiğinden, bunların stokladıkları kuru meyve, buğday ve pirincin gemilerle İstanbul’a nakledilmesi ve gemilere yüklenen malların bilgisinin verilmesi istenmektedir.²³⁸ Bu örnekte de görüleceği üzere tıpkı hububat ürünlerinde olduğu gibi bakliyat ürünlerinde de karaborsacılık yapılmaya çalışıldığı ve devletin bu durumu engellemeye gayret ettiği görülmektedir.

Osmanlı Devleti’nde mercimek, nohut ve pirinç gibi bakliyatların kaçakçılık sebebiyle dışarıya çıkmamasına ilişkin 26 Kasım 1564 tarihli hükümde, İstanbul zahiresinin harice çıkarılmasını ve zayi olmasını önlemek amacıyla Mısır’a pirinç, nohut ve mercimek alarakdönen gemilerin Rodos’ta yakalanmaları ve İstanbul’a gönderilmesi istenmektedir.²³⁹

²³⁶ Savaş Yılmaz, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Karaborsacılık ve Kaçakçılık”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.30, S. 2, (2020): s. 519-534

²³⁷ 5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 156/948(19 Receb 973/9 Şubat 1566).

²³⁸ 5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 86/483(11 Rebiülahir 973/5 Kasım 1565).

²³⁹ 6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 243/419(21 Rebiulahir 972/26 Kasım 1564).

Bu duruma ilişkin bir diğer hükümde; İstanbul'un zahîresi için Rodosçuk şehrine gelen gemilere mani olan İskender Çavuş'un, İstanbul'un ihtiyacı olan zahireyi temin etmesi ve Boğaz'dan başka yerlere gitmesine müsaade etmemesi istenmektedir. İlgili hüküm şu şekildedir:

...İstanbul'a zahîre için gelmesi lâzım olan keresteyi görüp gözedüp Boğaz'dan taşra çıkarmayup İstanbul'a lâzım olan havâyicden bal ve yağ ve pirinç ve nohud ve mercümek ve kuru üzüm ve incir ve sâyir hubûbâtдан tahmîl olunup Boğaz'dan taşra gitmesinden hazer eylesin.²⁴⁰

İhraç yasağına neden olan pirincin diğer ürünlerde olduğu üzere bu yasak çerçevesine alınmasının temel nedenlerinden biri arasında da sefer hazırlığı gelmektedir. Buna ilişkin Mısır beylerbeyine gönderilen bir yazıda, İstanbul'da yaşanan pirinçdarlığından ötürü, ihtiyaç olunan pirincin sefer öncesindepayitahta gönderilmesi istenmektedir.²⁴¹Yine Edirne kadısından da sefer güzergâhında asker için yeterince pirinç, arpa, saman,bal, yağ, ve ot hazırlanıp muhafaza edilmesi ve ordunun iaşesi için gereken önlemlerin alınması istenmektedir.²⁴²Bu durum daha önce de belirtildiği üzere ihraç yasağının konulmasında etkili olan sefer hazırlığı gerekçesinin bir örneğini teşkil etmektedir.

3.2. İhracat Yasağına Konu Olan Hayvanlar ve Hayvansal Ürünler

Osmanlı toplumunda hububat, sebze-meyve ve maden ürünleri dışında bazı hayvanların ve hayvan mamullerinin de ihraç yasağına konu olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar arasında at, koyun gibi hayvanlar yer almakta olup deri ve yün gibi hayvan ürünlerine de ihraç yasağı uygulandığına dair kayıtlar bulunmaktadır. Atın orduda ve ulaşım alanında kullanılması önemini artırmış ve ihracat yasağına tabi tutulmasında önemli bir etken olmuştur. Koyun ise büyük şehirlerin iaşesinin sağlanmasında ve sefere çıkan ordunun besin ihtiyacının karşılanmasında önemli bir yere sahip olduğu için ihracat yasağı kapsamına alınmıştır. Gön, sahtiyan ve yapağının da aynı nedenlerle ihracat yasağına tabi tutulduğu görülmektedir. Mühimme defterlerinde ipek ihracatına yönelik bir hüküm bulunmasa da çıkarılan kanunnamelerde Osmalı ekonomisinde ipeğin çok önemli bir yeri olduğuna dair birçok kanıt bulunmaktadır.14. yüzyıl sonlarında sınırların genişlemesi, hazine gelirlerini ve halkın refahını da artırmıştır. Osmanlı toplumunda ipekli kumaşlara olan talebin artması

²⁴⁰ 6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 245/1267 (13 Zilkade 972/12 Haziran 1565).

²⁴¹ 5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 131/765(9 Cemaziyelahir 973/1 Ocak 1566).

²⁴² 5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 176/1100 (4 Şaban 973/24 Şubat 1566).

sonucu ipek oldukça önem kazanmıştır. Bununla birlikte ülke içinde ipekli kumaş üretiminde Bursa, Amasya İstanbul ve Edirne gibi şehirler öne çıkmıştır. Aynı şekilde Avrupa’da da özellikle Coğrafi Keşifler sonrasında oluşan merkantilist anlayış sayesinde artan altın ve gümüş miktarına doğru orantılı olarak toplumsal refahın da artması sonucunda lüks emtiaya olan düşkünlük gelişme göstermiştir. Bu durum Osmanlı ve Avrupa için ipekli dokumaların önemini de artırmıştır.

Osmanlı Devleti, 14. yüzyıldan itibaren İran’dan gelen ham ipeği başta Bursa, Amasya, Diyarbakır ve İstanbul’da kurmuş olduğu imalathanelerinde işleyerek Avrupa’ya ihraç etmiş böylece gümüş stoklamıştır. Bu dönemde Bursa adeta Batı ile Doğu arasında köprü görevi üstlenen bir pazar durumunda olmuştur. Başka bir uluslararası ticaret merkezi olan Tebriz’den başlayan Konya’ya ve oradanda İskenderun körfezi aracılığıyla Antalya’ya uzanan yol sayesinde Batılı tüccarlar ipeği ve Asya’dan gelen diğer malları Avrupa’ya ulaştırabilmişlerdir. Özellikle Venedikliler Bursa’da ipek ticaretinde bulunmuşlardır. Bursa ipeğinin önemli bir kısmı İtalya’ya ihraç edilmiştir. İpek çoğu zaman devlet kontrolü dışında da ülke dışına kaçırılmıştır. Hatta Fatih Sultan Mehmet bu kaçakçılığı önlemek için Tokat’ta yeni bir gümrük kontrol merkezi oluşturmuştur.²⁴³

16. asırda İran ve Osmanlı arasında yaşanan mücadeleler ipek ticaretini sekteye uğratarak her iki devlete de ekonomik açıdan zarar vermiştir. I. Selim’in İran Şahı’nı zayıflatmak için mallarına ambargo uygulaması istenen sonucu vermemiştir. Zira tüccarlar Bursa yerine Halep ve İskenderun’a yönelerek ambargoyu aşmışlardır. Bunun üzerine hükümdar, daha sert önlemlere başvurarak İran malı taşıyan bütün kervanların müsâdere edilmesi emrini vermiştir. Bursa’da da bütün İran mallarına miktarı ve sahibi kayıt altına alınarak el konulmuş, İran ipeğinin ticaretine yasak getirilmiştir. Fakat Kanûnî Sultan Süleyman tahta geçtiğinde yasakları kaldırmış ve el konulan malları sahiplerine iade etmiştir. Ancak İran ipeği ithalatına yönelik yasak bir süre daha devam etmiştir.²⁴⁴

²⁴³ Afşin Şahin, Sibel Cengiz, “16’ncı Yüzyıl Fiyat Devrimi ve Osmanlı İran Savaşlarının Osmanlı İpekçilik Endüstrisi Üzerine Etkileri” *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, (2010): s.71-72

²⁴⁴ Ahmet Tabakoğlu, “İpek Yolu ve Selçuklu-Osmanlı Ekonomileri“, *Toplu Makaleler I: İktisat Tarihi*, (İstanbul 2005): s.289

Görüldüğü üzere bu savaşlar İran'dan ipek alımını zorlaştırmış ve Bursa'daki loncalara büyük zararlar vermiştir. Hatta birçok lonca borçlarını ödeyemeyerek ticaretten çekilmiştir.16. yüzyılın sonlarında Avrupalı tüccarlar yüksek fiyatlarla aldıkları ipeği kıyı bölgelerden dışarı çıkarmaya başlayınca Osmanlı loncaları işleyecek hammadde bulamadı. Bu durum ipek üretiminin azalmasına ve bu alandaki işsizliğin artmasına da sebep olmuştur.

Osmanlı'da ihraç yasağına uğrayan ürünler arasında ipek de yer almaktadır. İpeğin pahalı ve güç dokunan bir kumaş türü olması münasebetiyle devlet ipek dokumacılığını yakından takip etmiştir. Kanunnâmelerde bu konuya ilişkin farklı dönemlere ait hükümler yer almaktadır. Kanuni Sultan Süleyman'ın Umumi Kanunnâmesi'ndeki “Ve çukacılar ve kemhacılar ve valeciler ve takyeciler ve atlasıcılar ve bürümcekçiler eninde ve tavında ola ve nakıs ve kem ve kötü işlemeye. Ve altunlu kadifenin kallabdanı seyrek ve kem olmaya. Alel-umum gözlene, âdetinden eksük verülmeye; beş arşın ola”ifadesiyle devletin dokuma standardına olan hassasiyeti belirtilmektedir.

Devletin ipek dokumacılığını denetim altına alarak, dokuma esnasında yapılan usulsüzlükleri tespit edip gerekli muameleyi gösterdiği de kanunnâmelerde dile getirilmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Umumi Kanunnâmesi'nde “Bezzazlar gözlene, kem ibrişimi eyüsine halt edüb satmayalar, arşunları eksük olmaya. Eksük arşun dutarlarsa, hakkından gelüb ağaç başına bir akçe cürm alına” ifadesiyle bu durum üzerinde durulmaktadır.5,6 ve 7 numaralı mühimme defterlerinde incelediğimiz döneme ait doğrudan ipek ihraç yasağına ilişkin herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

İncelediğimiz mühimme defterlerinde ihracatının yasak olduğuna dair herhangi bir hükme rastlanmasa daönemli bir yeresahip olan bir başka hayvan da devedir. Sıcak ve kurak mevsimin hâkim olduğu yerlerde yaşayan deve, uzak mesafelerde taşımacılığa uygun yapısıyla çöllerde yaşayan göçebe Araplar için hayati bir öneme sahipti. Ancak Araplar kadar yaygın olmamakla birlikte Türkler tarafından da deve yetiştirilmiş ve bilhassa taşımacılıkta çift hörgüçlü develerden faydalanılmıştır. Bilhassa Ortaçağda İpekyolu üzerinde bulunan Türk ülkeleri, deve kervanlarının devamlı geçtiği yerler haline dönüşmüştür.²⁴⁵

²⁴⁵ Sevinç, *agt*, s. 160.

Selçuklu ve Osmanlı askeri teşkilatında da devenin önemli bir yeri bulunmaktaydı. Marsigli'ye göre çöllerden ve sıcak ülkelerden getirilen develer, Türkler tarafından kullanıldığı sürece iyi bakılmaktaydı. Develer maya, kök ve hecin diye üçe ayrılarak, bunlardan en değerlisi hecin idi. Osmanlılar, deve için Farsça'dan alınmış şütür/üştür kavramını kullanmış ve yeniçeri ocağındaki devecilere şütürbân adı verilmiştir. Sarayın develerine bakan görevliye de sarbân veya sarvân denilmiştir.²⁴⁶

Develerin Osmanlı Devletinde taşıma aracı olarak kullanıldığına yönelik Mihalıç ve Aydıncık ve Gönen ve Manyas kadılarına gönderilen bir hükümde, yalılara develerle getirilen terekenin, İstanbul zahîresi için gelen gemilerin dışındaki gemilere ve küffâra satılmasına müsaade edilmemesi istenmektedir. İlgili hüküm şöyledir:

“Bazı kimseler develeriyle tereke tahmîl edip ol câniplerde olan yalılara iletip deryâyâ ve küffâra bey‘ ettikleri istimâ‘ olundu. İmdi; bu husûs için niçe defa ahkâm-ı şerîfe gönderilip "Zikrolunan kâdîliklar deryâ kenârında olup her bâr terekeleri İstanbul zahîresiyçün alınugelmişdür; gayri vilâyete virilmeye. Husûsâ, deryâyâ tereke virilmek hod emr-i şerîfümle mesdûddur." diye tenbîh ve te’kîd olunmuşdur. Buyurdum ki: Hüküm-i şerîfim bu def’a dahi vardıkda, bu husûsda her biriniz bizzât mukayyed olup taht-ı kazânızdan İstanbul zahîresi için emr ile varanlardan mâ-adâ deryaya ve küffara bir habbe tereke verdirmeyip ol asıl develerine tereke tahmîl edip ol câniblerde yalılarda küffâra ve deryâyâ tereke bey‘ edenleri ona vechile hufyeten ve alâniyyeten tettebbu’u tecessüs ettirip emrûme muhâlif iş edenleri ele getirip habs edip ahvâllerin arz edesiz. Sonra onlar hakkında emrim ne vechile olur ise mücebi ile amel edesiz.”²⁴⁷

Burada görüldüğü üzere develerin, taşıma aracı olarak kullanıldıkları ve ihraç yasağına ilişkin hükümlerdedoğrudan değil de bu yönleriyle geçtikleri anlaşılmaktadır.

3.2.1. At

Atın, Osmanlı Devleti’nde haberleşme ve taşımacılık alanında ana vasıta olarak kullanılmasının yanında orduda da süvari askerler tarafından kullanılması stratejik önemini artırmıştır. Günlük işlerde düz alanlarda deve, engelebeli bölgelerde ise katır ön plana çıkmıştır. Savaş organizasyonunda sefer mühimmatını ile top arabalarını

²⁴⁶ Ahmet Önal-Nebi Bozkurt, “Deve”, *DİA*, IX, (İstanbul 1994), s. 222-225.

²⁴⁷ 6 Numaralı *Mühimme Defteri*, s. 47/43(25 Muharrem 972 /2 Eylül 1564); 6 Numaralı *Mühimme Defteri*, s. 70/87(23 Muharrem 972 /31 Ağustos 1564).

çekmede atlardan yararlanılmış ve bunlara top-keşan bargir adı verilmiştir. İhtiyaç olduğunda atsatın alınarak ya da kiralanarak temin edilmiştir.²⁴⁸

Atın ilk dönemlerde ithal edilmesinemüsaade edilirken ihracı kesinlikle men edilmiştir.Bu duruma kanıt olarak 10 Ağustos 1565 tarihli bir hükümde; “İstanbul’dan Budin’e kadar bulunan kazalardaki kadılara Beç elçisi Mikel’in adamlarına, bedelini ödemeleri şartıyla yem, yemek ve kılavuz ihtiyaçlarının karşılanması, can ve mal güvenliklerinin sağlanması; ancak küffâr ülkesine işe yarar at vermek yasaklandığı için binek olarak kendilerine bargir temin edilmesi”²⁴⁹ istenmiştir.

29 Ağustos 1565 tarihli hükümde; Tırhala ahalisinden Cemşit adlı kişininkâfirlere at sattığının teftiş edilmesi ve at verdiği ispat olunursa ona göre muamelede bulunulması istenmiştir.²⁵⁰

İskenderiye beyine yazılan bir hüküm şu şekildedir:

İskenderiye Kalesi müstahfızlarından bazılarının emre itaat etmeyip fesad çıkardıkları, Müslümanlardan at satın alarak besleyip düşman kalelerinde kâfirlere para karşılığı sattıkları, ehl-i fesâdı himaye ettikleri ve ortalığı karıştırdıkları bildirildiğinden, emre itaat etmeyenlerin dirliklerinin başkalarına tevcih edilmesi; düşmana at ve yasak eşya sattığı sâbit olanların da haklarından gelinmek üzere, sicil sûretleri ile birlikte Südde-i saâdet'e gönderilmesi.²⁵¹ İstenmektedir.

İlgili hüküme bakılarak düşmana yasak olmasına rağmen at satanların cezalandırılacağı açıkça görülmektedir.

10 Ağustos 1565 tarihli bir başka hükümde ise; “...İstanbul’dan Kütahya’ya, oradan da ülkesine gidecek olan Leh elçisine ve adamlarına bedeli mukabilinde yem, yemek ve kılavuz tedârikinde yardım edilmesi, can ve mal güvenliklerinin sağlanması; ancak küffâr ülkesine işe yarar at vermek yasaklandığından binek olarak onlara da bargir verilmesi”²⁵² istenmektedir.Bu durumat ihracınıyasak olduğunu göstermektedir.

7 numaralı mühimme defterindeküffâra at satılmaması gerektiği ve satanların hapsedileceğini bildiren bir hüküm şu şekildedir:

²⁴⁸Yusuf Halaçoğlu, “At”, *DİA*, IV, (İstanbul 1991): s. 29-30.

²⁴⁹5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 14/72 (13 Muharrem 973/10 Ağustos 1565).

²⁵⁰5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 33/18 (2 Safer 973/29 Ağustos 1565).

²⁵¹5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 177/1106 (4 Şaban 973 /24 Şubat 1566).

²⁵²5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 15/73 (13 Muharrem 973/10 Ağustos 1565).

...İçil sancağında Kızılbaş adına dahı ba‘zı kimesneler var imiş; ol asıl kimesneleri dahı harâmî adına elegetürüp Kızılbaşlıkları sâbit olduktan sonra habs ü arz eyleyüp emr-i şerîfüm vardukda salbidesin ve livâ-i mezbûrda ba‘zı kimesneler iskeleler dutup kâfirlere at satarlar imiş. İmdi; Memâlik-i Mahrûsem'den küffâra at virilmeğe aslâ rızâ-yı şerîfüm yokdur. Bu bâbda dahı gereği gibi mukayyed olup min-ba‘d küffâra nesne virdürmeyesin; emrûme mugâyir vaz‘ idenleri habsidüp vukû‘ı üzre yazup bildüresin.²⁵³

İlgili hükümde de görüldüğü üzere at satılması kesinlikle istenmemektedir.

6 Mayıs 1568 tarihli Silistre beyine yazılanve “küffâr-ı hâksâr cânibine ve hârice”at satılmamasına dairbir hüküm şu şekildedir:

Hâliyâ Dobruca câniblerinden ba‘zı kimesneler hergele tavarların iskelelerden geçürüp küffâr cânibine bey‘ itdükleri istimâ‘ olundu. İmdi; "Memâlik-i Mahrûsem'den küffâr-ı hâksâr cânibine ve hârice eger at ve eger sığırdur; fûrûht olunmaya." diyü nice def‘a ahkâm-ı şerîfe virilmişdür. Ol emr-i şerîf kemâ-kân mukarrerdür...²⁵⁴

Hükümde geçen “küffâr-ı hâksâr cânibine ve harice” kelimelerinin açıkça belirtilmesi at ihracatının yasaklandığını göstermektedir.

3.2.2. Koyun

İstanbul’un et ihtiyacının sağlanmasına yönelik mühimme defterlerindeki hükümlerden ülkedeki koyunların ihracının çoğunlukla yasak olduğuna ilişkin bir hükümde; Yenice-i Kızılağaç Zağraeskisi ve Kırkkilise kadıkları dışına koyun vermemeleri, İstanbul’a göndermeleri ve bu iş için vazifelendirilen Bâlî Çavuş’un yardım talep etmesi durumunda yanına asker verilmesi istenmektedir.²⁵⁵

Osmanlı ülkesinde bazen kasapların canlı hayvanları saklayarak karaborsaya yönelmemeleri için devletin izlediği denetim politikası göze çarpmaktadır. Her konudan haberdar olan devletin kasapların kendi çıkarlarına yönelik çalışma biçimlerini engelleyerek kesim için en ideal yolun izlenmesi amaçlanmaktadır. Fatih Devri İstanbul Kapan Yasaknâmesi’nde yer alan “Ve dahı kangı kassab almasında ve satmasında ve boğazlanmasında koyun saklayub sonra bulunacak olursa, gereği gibi hakkından geeler. Ve diri koyun alan kassablar amil ademisi olmayınca varub kendü kolaylarınca satmayalar”²⁵⁶ hükmü de bu duruma örnek gösterilebilir.

²⁵³7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 2, s. 255/1687(9 Muharrem 976/4 Temmuz 1568).

²⁵⁴7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 2, s. 88/1354 (9 Zîl-ka‘de 975/6 Mayıs 1568).

²⁵⁵6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 99/998(8 Ramazân 972/9 Nisan 1565).

²⁵⁶Durmaz, agt, s. 27.

Kırkkilise beyine ve kadısına gönderilen hükümde, Kırkkilise sipâhîlerinin İstanbul zahiresi için alıkoydukları belirlenen bin beş yüz koyunu acilen İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.²⁵⁷

20 Kasım 1567 tarihli ihracat yasağına ışık tutması hasebiyle örnek verilecek olan “Frenk'den gelerek iskele âmilleri vasıtasıyla deryâya ve küffara koyunve tereke veren zimmînin yakalanarak hapsedilmesi”ne ilişkin hüküm şu şekildedir:

Kazâ-i mezbûra tâbi‘ Premorye nâhiyesinde Makarska İskeleyi'nde sâkin olan (——) nâm zimmî nice fesâdı zâhir olmağın Frenk'den kovulup mezbûr iskele âmilleri yanına varup anların elleriyle deryâya ve küffâra tereke vü koyun u sığır ve gayr[i] metâ‘ virüp ve dâru'l-harbden kalb akça vü gurus getürüp memlekete yayup ve ehl-i İslâm'ı döğüp ve şetmeyleyüp; "Ehl-i fesâddur." diyü bildürmişsin. Buyurdum ki: Mezbûrı tefîş idüp göresiz; fi'l-vâkı‘ mezkûr deryâya ve küffâra [tereke] ve sâyir memnû‘ olan metâ‘ virüp ve memlekete kalb akça vü gurus yayup ehl-i İslâm'a ol vechile ihânet eyledüğü sâbit olursa habsidüp üzerine sâbit olan fesâdı mufassal yazup bildüresiz.²⁵⁸

Foça kadısına yazılan bir hükümde; “ Bazı Frenklerin Dubrovnîkliler için koyun ve zahire götördüklerini söylemesi nedeniyle elinde padişahın hükmü olmadan kâfirlere koyun ve zahire verilmemesi”²⁵⁹ hükmüne bakılarak harice koyun verilmemesinin de istenmediği görülmektedir.

3.2.3. Hayvan Derisi (Gön) ve Sahtiyan (İşlenmiş Deri)

İhracı yasaklanan ürünler arasında kayıtlarda gönve sahtiyan olarak geçen hayvan derisi de bulunmaktadır. Osmanlı döneminde derinin savaş malzemesi olarak kabul edilmesi nedeniyle devletin izni olmaksızın ihracı men edilmiştir. Bu sebeple debbağlar tarafından işlenen deriler, öncelikle tophane, tersane ve cebehane gibi askeri kurumların ihtiyacını karşılamak için debbağların yıl içinde işlemiş oldukları belirlenen miktardaki sahtiyanı piyasa fiyatından daha düşüğe devlete satma zorunlulukları getirilmiştir. Bu nedenle debbağlar ellerindeki derileri işledikten sonra resmî esnafa satmışlar, fakat devlete karşı vermeyi taahhüt ettiklerinin dışında kalan derileri piyasaya sürebilmişlerdir.²⁶⁰

²⁵⁷6 Numaralı M ühimme Defteri, s. 112/165 (17 Safer 972/24 Eylül 1564).

²⁵⁸7 Numaralı M ühimme Defteri, Cilt 1, s. 236/456 (18 Cumâde'l-evvel 975/20 Kasım 1567)

²⁵⁹5 Numaralı M ühimme Defteri, s.95/533 (27 Rebiülâhîr 973 /21 Kasım 1565).

²⁶⁰Zeki Tekin, *Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı İstanbulu'nda Dericilik*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1992), s. 116.

Bu yasağa ilişkin bir hükümde, İstanbul için gereken gön ve sahtiyanın, tüccar taifesince Tekfurdağı, Gelibolu ve Silivri iskelelerinden küffara satıldığı bu duruma karşı önlem alınması istenmektedir. İlgili hüküm şu şekildedir:

...Tüccâr tâyifesi kadîmden mahrûse-i mezbûreye getürüp rüsûm-ı ihtisâbiyyesi mîrîyçün alınugelen yapağı vü gön ü sahtiyânı İstanbul'a getürmeyüp taht-ı kazânuzda olan iskelelerde Frengistân'dan gelen kâfir gemilerine virüp* hâric-i vilâyete gitmekle mahrûse-i mezbûrede muzâyaka çekildüğinden mâ'adâ ihtisâb mahsûline zarar u noksân müterettib olur...²⁶¹

Togana ve Dobrakadılarına yazılan bir hükümde;“Bu bölgelerden dâr'ül harbe gizlice sahtiyan, çizme ve papuç ile silah gönderilmesinden dolayı bu malların dışarıya gitmesine müsaade edilmemesi”istenmektedir.²⁶²

Benzer bir diğer hükümde ise, Budun Beylerbeyiliği'nde düşmana ihracı yasak olmasına rağmen dâr'ülharbe sahtiyan, at vs. gibi malların gönderilmesi nedeniyle sancakbeylerinin ve kadıların bu faaliyetleri engellemesi istenmektedir.²⁶³

3.2.4. Yapağı (Yün)

Osmanlı Devleti'nde yün giyimi için önemli bir hammadde olduğu ve hatta ordu da kullanıldığı için Osmanlı Devleti yapağının dışarıya çıkarılmasına sıcak bakmamıştır. Bazen tüccarlar yapağıyı ülke dışına kaçak yollarla satarak sunni kılıklara sebep olmuşlardır. Bu duruma örnek olarak 21 Nisan 1566 tarihli Gümölcine, Filibe ve Üsküp kadılarına yazılan bir hükümde bazı tâcirlerin satın aldıkları yapağıyı gemileriyle Frengistan'a götürmelerinin ülke içinde sıkıntı yarattığı için Yeniçeri çukası imalinde kullanılan yapağı(yün) ihracının yasaklandığı bildirilmiştir.²⁶⁴

Yine 1568 tarihli Tekfurdağı Gelibolu ve Silivri kadılarına gönderilen bir diğer hükümde de tüccarların yapağı ve sahtiyanı Silivri, Gelibolu ve Tekfurdağı iskelelerinde küffara sattığı, bu nedenlesıkıntısı çekildiği için gerekli önlemlerin alınması istenmiştir. İlgili hüküm şöyledir:

...Tüccâr tâyifesi kadîmden mahrûse-i mezbûreye getürüp rüsûm-ı ihtisâbiyyesi mîrîyçün alınugelen yapağı vü gön ü sahtiyânı İstanbul'a getürmeyüp taht-ı kazânuzda olan iskelelerde Frengistân'dan gelen kâfir

²⁶¹ 7 Numaralı M ühimme Defteri, Cilt 1, s.433/861 (13 Şa'bân 975/12 Şubat 1568).

²⁶² 5 Numaralı M ühimme Defteri, s. 120/688 (1 Cemaziyelahir 973/24 Aralık 1565).

²⁶³ 5 Numaralı M ühimme Defteri, s. 181/1130 (4 Şaban 973/24 Şubat 1566).

²⁶⁴ 5 Numaralı M ühimme Defteri, s. 233/1480 (1 Şevval 973/21 Nisan 1566).

gemilerine virüp hâric-i vilâyete gitmekle mahrûse-i mezbûrede muzâyaka çekildiğinden mâ'adâ ihtisâb mahsûline zarar u noksân müterettib olur." diye mahrûse-i mezbûre muhtesibi i'lâm ettiğin" bildirdi. İmdi;...; Selanik'e ve Frengistân'a ve bi'l-cümle hâric-i vilâyete giden gemilere verdirmeyesiz..."²⁶⁵

3.2.5. Balmumu

Osmanlı Devleti'nde Balmumu; Osmanlı sarayının, Mekke, Medine, Mescid-i Aksa, Mescid-i Nebevi gibi ibadethanelerin ve kutsal mekânların aydınlatılmasında çok önemli bir yeresahiptir. Ayrıca 7 numaralı mühimme defterindeki bir hükümde de; "...Vusûl buldukda, tedârük ü arz itdüğün üzre itmâm-ı maslahat eylesin. Ammâ; tabl-hâne olmaya ve yolda günde toksan re's koyun gidermiş; şehir-emînine tenbîh idesin ki, geldükleri gün iki yüz baş şeker ve iki yüz bal mûmı viresin" emrinden de balmumun elçilerin ihtiyaçları için de kullanıldığı görülmektedir.²⁶⁶

Osmanlı devletinde ihracı yasaklanan ürünlerden biri de balmumudur. Mühimme defterlerinde bu yasağa ilişkin bazı hükümler yer almaktadır. İlgili bir kayıta, bazı kişilerin İzmir'de balmumu, çadır bezi ve yelken için gerekli iplikleri Frenk tüccarlarına satmaları nedeniyle sıkıntı çekildiğinden, harice balmumu, yelken ve çadır bezi satışının engellenmesi ne yönelik hüküm şu şekildedir:

Akhısâr kazâsında sâkin olan bezzâzlardan Südde-i Sa'âdetüm'e gelüp; "bunlara mîrî için biz ü bal mûmı emrolunup lâzım olan yelken ü çadır bezi bEzleri cem' olunmak üzre iken Hâcî Muhammed ve Mustafâ nâm kimesnelerile Bâlî-oğlu demekle ma'rûf kimesne ve oğulları ve Toğan nâm kimesneler mîrî nâmına emr çıkarup vâkı' olan ipliği kendüler cem' idüp gice ile yükledüp İzmir İskelesi'nden Frengistân'dan gelen frenk bâzergânlarına virüp hâliyâ memleketde iplik bulunmaz olup mîrî için yelken ü çadır bizi taleb olundukda tahsîli mümkün olmayup ve aslâ bal mûmı dahı bulunmaz olup küllî muzâyaka virdüklerin" bildürmeğin buyurdum ki: Bu husûsda vârid olan emr-i şerîf muktezâsınca eger çadır u yelken bizidür ve eger bal mûmidur; mîrî için cem' itdürüp hârice ve kâfire virdürmeyesiz; memnû' olmazlarsaismü resmleriyle yazup arzeyleyesiz"²⁶⁷denilmektedir.

Konuya ilişkin Anadolu Kapudânı'na gönderilen 20 Ekim 1567 tarihli hükümde; İstanbul için gelengemilere muhafız konularak yüklenen zahire, balmumu vs. metânın da harice götürülmesine izin verilmemesi istenmektedir. İlgili belge şu şekildedir:

²⁶⁵ 7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 1, s. 302/861 (13 Şubat 975/12 Şubat 1568).

²⁶⁶ 7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 1, s. 372/733 (16 Receb 975/16 Ocak 1568).

²⁶⁷ 7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 1, s. 36/72 (9 Saferi'l-muzaffer 975/15 Ağustos 1567).

Kal'a-i Anabolı ve Arhoz ve K rd s ve Atina ve ana tâbi' iskelelerde ahkâm-ı şerife ile mahmiyye-i İstanbul i  n yigirmi p re sefine arpa ve kimi sayir me'k l t y klen p zikrolunan gemiler n her biri üçer-dörder yüz m d ve ba'zı a rıbarlara beşer yüz m d arpa tahmîl olunmuşdur. Zikrolunan gemiler n re'üslerine virilen ahkâm-ı şerifede; "Tahmîl olunan gemilere yarar h s r-erenleri koşup gönderesiz." diyü fermân olup Anabolı ve Arhoz  skeleleri'nde tahmîl olunan dört kıt'a a rıbar ve tokuz p re karamürsel gemilerine bir ferd h s r-eri konılmayup bile g nderilmemişdir. Zikrolunan gemiler ne cânibe gitd kleri ma'l m olmayup; "Bu mak le gemiler vâki' olursa ahz olunup Südde-i Sa' det m'e arzidesin." diyü bu bendelerine fermân olunmuş idi. Lâkin bu husûs i  n m stek l hükm-i şerif olmama ın kuzât mâni' olup dahlitd rmey p şöyle ki; anun gibi gemi gelüp tereke tahmîl idüp i lerinde h s r-eri olmayup mahrûse-i İstanbul'a gitmey p h laf yire ve küffâra gitmek fehmolunan gemiler tutulup arz olunmak i  n m stek l hükm-i şerif viril rse ve ba'zı zamânda Venedik'den tüccâr ile bar alar gelüp gitmeli oldukda bu diy ardan bal m mı ve iskarmiyeye (?)  z m  ve m b la a sünger ve bu mak le metâ' dâru'l-harbe gitmek memnû' ise hükm-i şerif virile." diyü arzitd   n ecilden buyurdum ki: Vusûl buldukda, gereği gibi mukayyed olasın ki, vech-i meşrûh üzre eger tereke ve eger bal m mı ve gayridür; asl  bilâ-emr deryâya ve hâric-i vilâyete ilet d rmeyesin. Ammâ; bu bahâne ile emr-i şerif m ile tereke alup içinde h s r-eri olan gemilerden mücerred ahz   celb i  n avk u renc de olunmakdan hazer eylesesin.²⁶⁸

Bu hükümde de savaş olunan devletlere ihracat yasağının çok kesin çizgilerle uyguladığı net bir şekilde görülmektedir.

3.3.  hra  Yasa ına Konu Olan Madenler

Osmanlı Devleti'nde madencilik sektörü, ülke topraklarının çok geniş sahaya yayılmış olmasına karşın, genellikle Anadolu ve Balkanlarda gelişme imk n  bulabilmişti. Bu iki bölgede gümüş, kurşun, altın, demir, bakır, şap, kükürt ve güherçile gibi cevher açısından çok çeşitlilik söz konusuydu. Bu durum devletin madenlere dayalı askeri, mali, mimari gibi her türlü tedarikini kendi arazisinden temin etmede büyük bir kolaylık sağlamıştır.²⁶⁹

I.Murat döneminden itibaren Balkanlardaki altın ve gümüş madenlerinin ele geçirilmesine yönelik politikalar izlenmiştir. Aynı politikalar Fatih Sultan Mehmet döneminde de devam ettirilmiştir. Bu madenlerden sağlanacak nakitin imparatorluğun gelişmesi i  n elzem olduğu d ş n lm ştir. Bosna'nın fethedilmesiyle devlet büyük gelir getirecek olan gümüş ve kurşun madenlerine de

²⁶⁸7 Numaralı *M  himme Defteri*, Cilt 1, s. 185/350 (16 Rebî'u'l- h r 975/20 Ekim 1567).

²⁶⁹Mustafa Altunbay, *Osmanlı Döneminde Bir Maden  şletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi,(İstanbul 2010), s. 11.

sahip olmuştur.²⁷⁰ Anlaşılabacağı üzere Osmanlı Devleti'nin fetih politikasında madenlerin ele geçirilmesi de önemli bir yer edinmiştir.

Osmanlı Devleti'nde madenlerin muhafazası ve nakliyatı esnasında yaşanabilecek eşkıyalık vakaları karşısında sıkı güvenlik tedbirleri de alınmaya çalışılmıştı. Bundan dolayı, merkezden maden eminlerine ve cevher katarının geçeceği yol üzerindeki kazalara gönderilen hükümlerde, madenin muhafazası için gereken tedbirlerin alınması özellikle emredilmekteydi. Bununla birlikte maden eminince tutulan defterde ne kadar miktarda cevher gönderildiği kaydedilerek mühürlenir, bu evrakın bir örneği de nakliye sırasında merkeze gönderilirdi. Merkezde yeniden kontrol edilerek tartılan cevherde şayet bir eksiklik tespit edilirse herhangi bir yolsuzluk ve hırsızlığa sebebiyet vermemek adına gereken cezaî işlemlere başvurulurdu.²⁷¹

Daha öncede belirtildiği gibi söz konusu yolsuzluk ve hırsızlık vakalarına karşı alınan tedbirlerin yanı sıra Osmanlı Devleti, uyguladığı kararlı iktisadî politikalarla her dönemde sınırları içerisinde üretilen madenlerin ve madenî ürünlerindışıarıya çıkarılmasını engellemeye çalışmıştır. Bunun en önemli sebebi mali, askeri iktisadi ihtiyaçların giderilmesinde, memlekette çıkabilecek ürün darlığının bertaraf edilmesidir. Maden ihracı yasağına ilişkin kayıtlarda, bilhassa sınır boyları, maden bölgeleri ve gümrüklerde cevher ya da mamul haldeki madenin ihracatının yasaklandığı belirtilerek yetkililer tarafından buna izin verilmediği görülmüştür. Ayrıca tüccarların sıkı bir kontrol altında denetlenmesinin önemle üzerinde durulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde madenlerin işletilmesi ve atıl vaziyette kalmaması için alınan ağır tedbirler dikkat çekmektedir. 1454'te Serebrinic Maden Yasaknamesi'nde, belgede "Varup cem'î madenleri ve mecmû mahsûlâtı göre gözete ve çarhları ve kuyuları işlede. Ve emrüm üzre amel etmeyen âvâreleri ve kuyucuları dutup iş işlede, işlemeyenleri sekidüp haklarından gele"²⁷² ifadeleri doğrudan maden işçileri üzerindeki yaptırımları ifade etmektedir.

²⁷⁰Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600*, Çev: Halil Berktaş, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), s.67-69.

²⁷¹Mustafa Altunbay, 15-18. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Devleti'nde Madenler ve Madencilik, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1998, s. 21-22.

²⁷²Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. 1, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1990) s. 482.

Konuya ilişkin bir diğer yaptırım ise 26 Nisan 1494 tarihli Nova Berde Kanunnamesi'nde maden sahiplerine yönelik olup“Ve dahı şol kuyu ki, ölçülmüş ve cevher ola, ol yeni kuyu bir yıl ve altı hafta battâl olsa, her kim ihya ederse onun ola”²⁷³ şeklinde geçmektedir. İfadelerde kuyudan çıkartılan cevherin oldukça değerli olduğu ve üretim organizasyonunda değerlendirilmesinin gerektiği vurgulanmaktadır.

Memnû‘ metâ olarak adlandırılan ihracı yasak ürünler arasında sayılan madenlere ilişkin ise, “... Madenden hâsıl olan gümüş ve altın Darbhane-i Amireye mahsus olup gayrı mahalle satılmadığı ve kimse anınla ticaret edemediği gibi bakır ve temur ve kurşun madenleri dahi Cebthane, Tophane ve Tersane'ye mahsus olup lüzumundan ziyadesi Devlet-i ‘Aliyye dilediği gibi tasarruf eylemesi...”²⁷⁴ şeklinde devlete ait olduğu ifade edilen altın, gümüş ve kurşun madenlerinin alım satımı ile ilgili yasaklar belirtilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ekonomik anlamda oldukça değerli bir ürün olan altın, Kratova, Koçana, Bereketli Nova Berde Gümüşhane, Srebrenica, Sidrekapsi, Espiye, Filibe, Ergani ve Bozkır ocaklarından temin edilmekteydi.²⁷⁵

Emaneten işletildiği dönemlerde üretilen gümüş ve altın cevherinin tamamı hesaplanarak, muhafızlar eşliğinde İstanbul darphanesine gönderilirdi. Gümüş ve altının darphane dışında her hangi bir yere satılması yasaklanmıştı.²⁷⁶ İstanbul ve Edirne Altın Yasaknâmesi'nde ise,

Ve dahı kuyumcu ve altuncı ve sarraf ki, mezkûr amilden uğurlayup altını satacak olursa ki, kulum bula, dutub gereği gibi hakkından gele ve altun firengi ayarı ise, amile cerime için her miskalina kırk akçe verüb ayruk altunculuk ve sarraflık işletmeyeler; meğer kendü destur vere²⁷⁷

İfadeleri yer almaktadır. Hükümde kuyumculardan bahsedilerek kuyumcuların altınları devletin belirlediği standartların dışında satmaları halinde gerekli işlemlerin yapılması talep edilmektedir.

²⁷³ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. 2, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1990) s. 547.

²⁷⁴ Yunus İnce, Karaman Eyaletinde Güherçile Üretimi ve Nizamı (18. ve 19. Yüzyıllar), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya(2005): s. 82-83

²⁷⁵ Altunbay, agm, s. 56.

²⁷⁶ Mustafa Altunbay, Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, (2010): s. 94.

²⁷⁷ Akgündüz, *age*, s. 442.

Nitekim bu yasak çerçevesinde 9 Nisan 1565 tarihli bir hükümde, Niğbolu ve Vidin sancakları kadılıkalarında bulunan kalp altın kesen şahısların yakalanması için Hezargrad kadısının müfettiş tayin edildiği, hilekârların sicil suretleriyle birlikte İstanbul'a gönderilmelerinin istendiği anlaşılmaktadır.²⁷⁸

Mühimme defterlerindeki kayıtlardan hareketle ihraç yasaklarının sürekli sınır problemleri, mezhep anlaşmazlıkları yaşanan İran ve Balkanlarda etkili olmak isteyen Avusturya'ya karşı daha sık uygulandığı görülmektedir. Belgelerde daha ziyade, “Öte Yaka” “Yukarı Canib” veya “Diyar-ı Acem” olarak zikredilen ve sürekli savaş halinde olunan İran'a uygulanan yasaklar bir tür ambargo özelliği de taşımaktadır. Bilhassa stratejik ve mali değeri olan güherçile demir, bakır, gümüş gibi cevherlerin ve bu madenlerden üretilen silah niteliğindeki malzemelerin İran'a sevki yasaklanmıştır.²⁷⁹ İran'a ihracat yapılmaması durumuna ilişkin bir hüküm şu şekildedir:

Şam Beylerbeyine Haleb'den bazı tüccarların harp âletlerini kâfir memleketlerine ve İran'a gönderdiklerinin haber alınması üzerine bunun önüne geçilmesi için Haleb beylerbeyine emir gönderildiği; kendisinin de bu konuda titiz davranarak ülke dışına çıkarılması yasak olan silah vs. maddelerin, kâfir ülkesine veya İran'a götürülmemesi hususunda gerekli tedbirleri alması.²⁸⁰

Bu bağlamda maden üretimi yapılan bölgelerin zarara uğramasını engellemek amacıyla çeşitli önlemler alınmıştır. Osmanlı kanunnamelerine göre, maden ocağı işletilen yere kervan ve yolcu kabileleri uğrayamaz, silahlı kimseler gelemeydi.²⁸¹

Devlet kontrolünde üretimin sürdürülmesine imkân tanıyan maden kanunnameleri sayesinde bölgede faal olan sektör yine devletin desteğiyle canlılık kazanmıştır. Tamamen cevherin çıkarılma, arıtılma ve çeşitli kurumlara gönderilmesi gibi aşama ve esaslara dayanan kanunlar, neredeyse 18. yüzyılın sonlarına kadar yürürlükte kalmıştır.²⁸²

²⁷⁸ 6 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 1, s. 96/993 (8 Ramazan 972/9 Nisan 1565)

²⁷⁹ Mustafa Altunbay, “Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik”, Türkler, C.10, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), s.793.

²⁸⁰ 5 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 1, s. 40/217 (12 Safer 973 /8 Eylül 1565)

²⁸¹ Fahrettin Kırzioğlu, “Osmanlı “Tapu-Tahrir” ve “Mühimme” Defterlerinde Gümüşhane Bölgesi Türk Boy/Oymak Hatıraları ve Madenler Üzerine “Hükümler” den Örnekler”, Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu (1990): Ankara 1991, s. 72.

²⁸² Altunbay, Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, (2010): s. 10.

16. asır başta olmak üzere farklı dönemlerde Irak ve Doğu Anadolu'daki gümrük memurlarına, kadılara ve emirlere iletilen fermanlarda bu madenlerin memleket dışına çıkmasında etkili olanların yakalandıkları zaman mallarına el konulması emredilmektedir. Bu duruma bir örnek olarak, 1568 tarihli bir hükümde, İran'a kaçırılmak istenen 82 yük ve 8 külçe bakırın yakalanması ile yerel kazancılara satışının yapılarak elde edilen gelirin devlet hazinesine devrildiği görülmektedir. Tüm yasaklara rağmen devletin maden ve madenî ürünlerin ihracatını tamamen engelleyemediği yasal olmayan yollardan madenlerin sıklıkla İran'a gönderilmesinin söz konusu olduğu görülmektedir. Kaçakçılığı engileyebilmek amacıyla madenlerde cevher alan tüccar ve imalatla iştigal eden esnafı içeren yeni bir uygulamanın yürürlüğe konduğu bilinmektedir. 16. Asırda başlayan bu uygulama çerçevesinde, özellikle Küre Madeni'ndeki bakırın dışarıya çıkarılmaması ve düzenli biçimde sarf edilmesi için madenden bakır satın almak isteyenlerin ilgili bölge kadısından ve madenin yetkilisinden birer tahvil almaları şart koşulmuştur. Bu tahvil ya da senette kişilerin ihtiyacı olan bakır miktarı ve kendisine ne kadar verildiği de belirtilecektir. Bu uygulama bakır cevheri sıkıntısı çeken esnafın sorunlarının ortadan kaldırılmasına ve tüccarların bakır stoklayarak yüksek fiyatlarla İranlı tüccarlara satmalarının engellenmesine yöneliktir.²⁸³

16. asır ortalarında Hint Okyanusu'nda etkin olan Portekizlilere yönelik benzer bir ambargo uygulamasına gidildiği de belgelerle sabittir. Diğer taraftan aynı dönemlerde Rumeli, Anadolu ve Suriyelimanlarından Akdeniz Avrupa'sına; Eflak-Boğdan'dan Lehistan, Kırım'dan Rusya, Macaristan üzerinden Orta Avrupa, Bosna ve Dubrovnik'ten İtalya yönüne doğru canlı ticari bağlar kurulmuştur. Çıkarılan kanunnamelerde de denetimin gerekliliği dönem dönem zikredilmiştir. Bu sebeple gümrüklerde ve sınırlarda giriş çıkışlar denetim altına alınmaya çalışılmıştır. Bu denetimlere önceki dönemlerden bir örnek verilecek olursa; 1475 tarihli Kratova Madeni Yasaknamesi ve Gümrük Yasağı'nın yedinci hükmü çerçevesinde, Dubrovnik'e giden yolcuların kontrol edilmesi, gümüş bulunanların kadı ya da saçak beylerince yakalanarak tutuklanması ve yakalanan gümüşün de darphaneye gönderilmesi karara bağlanmıştır.²⁸⁴ Kratova Maden Yasaknamesi'nin 3.

²⁸³Altunbay, agm, s. 794.

²⁸⁴Robert Anhegger; Halil İnalçık, Kanunname-i Sultanî ber Muceb-i Örfi Osmanî, (Ankara: TTK Yayınları, 1956), s. 15-16.

Hükmündede“Ve madenlere ve yamaklarına amillerimden gayri kimesne karışmaya, karışanı kulum seğirdüp hakkından gele.”²⁸⁵ibaresiyleizah edilmiştir.

Maden ve madenden mamul ürünlerin ihracına yönelik yasakların özellikle daru'l-harble savaş halinde olunan dönemlerde sıkılaştırıldığı bilinmektedir. Bu maksatla sınır boylarında giriş çıkışlar kontrol altında tutulmakta ve alışveriş için limanlara gelen tüccarlar sıkı takibe alınmaktaydı. 1565 yılında Kıbrıs'tan Haleb'e ticaret amacıyla gelen Fransis adlı zimmînin yüklü miktarda silah satın alarak daru'l-harbe ihraç ettiği tespit edilmiş ve adı geçen kişi yakalanarak kürek cezasına çarptırılmıştır.²⁸⁶

3.3.1. Gümüş

Osmanlı Devleti, 15 ve 16. asırlarda Avrupa coğrafyasında önemli gümüş rezervlerini elinde bulundurarakbu ocaklarıözenle işleterek değerlendirmeye çalışmıştır. Balkanlar ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeyer alan gümüş madenleri devletin ekonomi politikalarını doğrudan etkilemekteydi. Bu nedenle gümüş madenleri sıkı bir şekilde kontrol edilerek işlenmiş olarak veyakülçe halinde dışarıyaihracı yasaklanmıştır.²⁸⁷

15-16. asırlarda devletin iktisadî politikasında doğrudan etkili olan gümüşAnadolu'da; Espiye, Gümüşhacıköy, Üsküfçü Keban ve Ergani başta olmak üzere, Gerger, Gümüşhane, İnegöl, Balya, Bozkır, Bereketli, Nif veAkdağ bölgelerindeçıkarılmıştır. Balkanlar'da ise Kratova Srebrenice, Nova Berde, Zaplana ve Sidrekapsibaşta olmak üzere; Üsküp, Morevik, Sas, Berkofça, Taşözü, Trepçe, Birin veKoçana'da çıkarılarakişlenmiştir.²⁸⁸

Fatih Devri Gümüş ve Eski Akça Yasaknamesi'nde yer alan;

...Ve emrim bu üzeredir ki, avadanlık işleyen kuyumcı ve sırmacı kişiye iki yüz dirhemine varınca gümüş satıla anın bahanesi ile ziyâde gümüş alub satmayalar ve işledükleri gümüş avadanlığına kalay ve kurşun ve bakır katmayalar, saf gümüşten işlemeyüb kalb işlerse, yasağın yerine götürüb hakkından gele, kimesne mani“ olmaya.²⁸⁹

²⁸⁵ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. I, (İstanbul: 1990), s. 459.

²⁸⁶ Mustafa Altunbay, “15-18. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Devleti'nde Madenler ve Madencilik”, s. 73.

²⁸⁷ Altunbay, agm, s. 794-795.

²⁸⁸ Altunbay, age, s. 11.

²⁸⁹ Akgündüz, age, s. 571.

İfadeleri devletin gümüşe duyduğu ihtiyaç ve gösterdiği önem dile getirmektedir. Ayrıca gümüş madeninin kullanıldığı yerlerde mutlaka belirtilen miktarlarda kullanılması ve bu hususa özen gösterilmesi gerektiği de ifade edilmektedir.

Konuya ilişkin Fatih Devri Gümüş ve Eski Akça Yasaknamesi'nde "ve her kimde gümüş sezerse, alub darbhaneme ilede ve yolcuların yükselini ve bezzazistan sanduklarını ve karbansaray hücrelerini araya. Her kimde ve eski akçe bulunursa, alub darbhaneme götürüb teslim ede, dirhemine ikişer akçe hesabı üzere akçesin vere"²⁹⁰ şeklinde bir hüküm yer almaktadır. Burada da görüleceği üzere gümüşün saklanması veya ülke dışına çıkarılması bir suç unsuru olarak görülmekte ve gümüş madeninin değerli olması nedeniyle herkesin sahip olacağından fazlasına sahip olmamaları hususuna dikkat edilmesi gerektiği belirtilmektedir.

Mühimme defterlerinde de özellikle İran'a gümüş ihracının engellenmesine yönelik olarak yöneticilerin dikkatli olmaları istenmektedir. 12 Ekim 1564 tarihli hükümde, İran'a giden tüccarların yasak olmasına rağmen at ve gümüş taşıdığı kontrol etmeyerek haksız mal kazandığı konusunda hakkında ihbarda bulunan Pasin Sancakbeyi'nin araştırılması ve sonucun bildirilmesi istenmektedir. İlgili hüküm şöyledir:

Erzurum beylerbeyisine hüküm ki, Erzincan kadısı mektup gönderip; "Mizan-ı Harir Gümrüğü emîni gelip; "Diyâr-ı şarka giden tüccâr tâifesi bi'l-fiil Pasin Sancağı Beği olan Haydar dame izzuhû; "Hilâf-ı emr-i şerîf yarar at ve gümüş ve nühâsınız vardır." diye yoklamaktan hâlî olmayıp gümüş ve nühâs ve at dahi bulundukta girift etmeyip celb-i mâl için bir bahâne bulup her kârbândan üçer-dörder yüz altın almağla tüccâr tâifesi diyâr-ı şarktan ol kadar gelip gitmez oldukları bâ'isden mâl-i mîrîye küllî zarar olmuştur... İmdi; Yukarı Cânib'e yarar at ve gümüş ve nühâs ve sâir memnû' olan nesneler gitmek kemâ-kân emr-i şerîfimle mesdûddur. Kat'â ol husûslarda tüccârâ ruhsat câiz değildir. Buyurdum ki: Varıcak göresin; müşârun-ileyh tüccârdan girift etdiği at ve gümüş ve nühâsdan şimdiye değin nesne teslîm itmiş midir, yoğ ise ele getürdğin kendi mi eklider, ol husûsda emânet ü istikâmeti var mıdır; gereği gibi tettebbu' edesin. Şöyle ki; ele getürdğin emânet ü istikâmet üzere zabtedip mîrîye teslîm itmiş ola, ne mikdâr nesne teslîm eylemiş ise defterin gönderesin ve illâ bel'ıyyât u ketmiyyâtı var ise sıhhati üzre arzeyleyesin."²⁹¹

Burada da görüleceği üzere İran tarafına at ve gümüş gibi şeylerin yasak olmasına rağmen haksız kazanç elde ederek bu ürünleri geçirdiği düşünülen Pasin Sancağı Beyi'nin tahkikat altında olduğu anlaşılmaktadır.

²⁹⁰ Akgündüz, *age*, s. 571.

²⁹¹ 6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 149/233(6 Rebiulevvel 972/12 Ekim 1564).

Erzurum beylerbeyine yazılan bir diğer hükümde ise, daha önce yasak konulduğu halde bazı tüccarların İran coğrafyasına bakır, gümüş ve benzeri değerli madenler götürdükleri bildirildiğinden, gerekli önlemlerin alınması ve yasağın ihlal edilmesine müsaade edilmemesi istenmektedir.²⁹²San'a beylerbeyine gönderilen bir diğer hükümde ise San'a'dan Hindistan 'a gümüş âletler satan reayanın uyarılması ve bu durumun engellenerek emre itaat etmeyenlerin haklarından gelinmesi istenmektedir.²⁹³

Yeni keşfedilen yerlerden Avrupa'ya akan bol miktardaki altın ve gümüş sayesinde değerli madenlerin fiyatları düşünce Avrupa'daki madenlerin kapanmasına rağmen Osmanlı Devleti'ndeki madenler bir süre daha direnebilmişlerdir. Fakat 17. Yüzyıla gelindiğinde darphaneler işleyecek maden bulamamış ve kapanmıştır. Böylece Osmanlı pazarlarına yabancı paralar hâkim olmaya başlamıştır.

3.3.2. Demir

Osmanlı Devleti'nde İnegöl, Gümüşhane, Ergani, Kiğı, Bilecik, Keban ve Espiye'de yer alan demir madeni, genelde savaş araç-gereçleri(gemi, top, tüfek, gülle, mermi gibi)nin dışında mimari, ziraî alanlara yönelik belli başlı aletlerin hammaddesini oluşturmaktadır. Osmanlı arşiv kayıtlarında “ahen-i ham” olarak zikredilen ve oldukça kıymetli olan demir madeniyle üretilen silah ve benzeri aletlerin ihracı devlet tarafından yasaklanmıştır.²⁹⁴

Dolayısıyla ordunun donanımını sağlamak için askeri imalatın yoğun biçimde yürütüldüğü İstanbul'daki Tersane-i Âmire ve Tophane-i Âmire'ye bağlı tesislerin ihtiyaç duyduğu demir, yukarıda zikredilen sahalardan temin edilmekteydi. Çeşitli türlerde top, yuvarlak denilen top mermisi, humbara ve tüfek mermisi denilen fındık gibi silahlar ordu donanımına yön vermektedir. Bu nedenle stratejik özellik arz eden bu tür metallerin ülke dışına çıkarılması kanunen yasaktı. Özellikle Anadolu'daki Ergani, Gümüşhane, Espiye, Bereketli ve Bozkır sahalarından bakır ve kurşun; Rumeli'deki Samakov, Samakovcuk, Kuçayna, Kamengrad, Sidrekapsi, Kratova ve

²⁹²5 Numaralı M ühimme Defteri, s. 206/1303(3 Ramazan 973/24 Mart 1566).

²⁹³5 Numaralı M ühimme Defteri, s. 276/1755(12 Zilkâde 973/31 Mayıs 1566).

²⁹⁴Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi 1453-1559*, C. 2, (İstanbul: 1995), s. 148.

Rudnik sahalarından da demir, kurşun ve bakır tedariki yapılarak İstanbul'daki imalat tesislerine ulaştırılmaktaydı.²⁹⁵

Mühimme defterlerinde demir yasağına ilişkin pek çok hükme rastlanmaktadır. Nitekim Basra beylerbeyine yazılan bir hükümde, Ulyanoğlu(Basra) topraklarına demir, tüfek ve kurşun, gibi ihracı yasaklanan malların ihraç edilmemesi için gerekli önlemlerin alınması istenmektedir.²⁹⁶ Basra beylerbeyine gönderilen benzer bir hükümde de, Dârülharbe demir, kurşun, at ve zahîre verilmesi yasaklandığı halde ilgili yerde yasağa uyulmadığı haber alındığından, sınırların yasağın uygulanacağı şekilde muhafaza edilmesi adı geçen madenlerin dışarıya çıkışının önlenmesi, itaat etmeyenlerin yakalanarak hapsedilmesi istenmektedir.²⁹⁷

3.3.3. Güherçile

Güherçile potasyum nitrattan oluşan hayvansal atıkların toprakta kristalleşmesi neticesinde oluşan bir maden olup barutun en önemli bileşenidir.²⁹⁸ Renksiz ya da beyaz renkte, granüle ya da kristalize durumda, kokusuz, acı-tuzlu tatta olan bu madde havada bozulmayan billurlar veya beyaz billursu bir tozdan meydana gelmektedir.²⁹⁹ Güherçilenin yanıcı ve patlayıcı özelliğini tespit eden Çinliler onu, odun kömürü ve kükürt ile karıştırarak barut elde etmişlerdir.³⁰⁰

İlk kez Çinliler tarafından bulunup bütün Asya ve Avrupa kıtasına yayıldığı düşünülen barutun savaş malzemesi haline gelmesi değerinin artmasına ve aranılan bir madde olmasına yol açmıştır. Güherçile konusu duyulan ihtiyaç, stratejik önemigereği Osmanlı Devletince üzerinde durulan en önemlihususlardan biri olmuştur. Osmanlıegemenliğindeki Ortadoğu, Afrika, RumeliveAnadolubölgelerinin birçok noktasında güherçile işlemek üzere karhaneler oluşturulmuştur.³⁰¹

Güherçile sefer zamanında oldukça önem arz etmektedir. Bu duruma ilişkin Mora beyine yazılan bir kayıta; güherçile ustalarının işlediği güherçilenin saklanması, işlenmeye devam edilmesi ve işlenen güherçilenin baruta

²⁹⁵Altunbay, *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi*, s. 12.

²⁹⁶5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 140/831(23 Cemaziyelahir 973/15 Ocak 1566)

²⁹⁷5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 14/67 (11 Muharrem 973/8 Ağustos 1565).

²⁹⁸Zeki Tez, "Güherçileden Karabaruta", *Bilim Tarihi*, 17 (1993): , s. 8.

²⁹⁹Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo- Kültürel ve İktisâdî Yapısı*,(Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), s. 418.

³⁰⁰Zeki Tez, *Kimya Tarihi*, (Ankara: V Yayınları, 1986), s. 132.

³⁰¹M. Metin Hülagu, "Osmanlı Devletinde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 11, Y.(2001): s. 73.

dönüştürülmesinin³⁰² istenmesi hükmüne bakılarak devletin güherçile işlenmesine verdiği önemi ve saklanması istemesinden de devlet dışında başka mecralara verilmemesini gözettiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı merkezi yönetimi bir yandan meyve ağaçlarının odun ihtiyacını karşılamak maksadıyla kesimini yasaklarken, diğer yandan güherçile madenlerinin işletilebilmesi için gereksinim duyulan odunu temin etmenin yollarını aramıştır. Selanik kadısına gönderilen 985/1578 tarihli hüküm şu şekildedir:

... mektûb gönderüp Dergâh-ı Mu‘allâm çavuşlarından köherçile emini olan Ahmet nefs-i Selanik“te olan köherçile karhanesin korutmak istedikde Selanik kazası ayanı gelüb Selanik bir ceride gibi yerdir odun bulunmadığından gayri her husûsa kemâl-i mertebe muzayaka üzere yüz kazan geldikde asude olduğu bu küşe-i ihtibar eyledük olan oduna küllî muzayakamız vardır şöyleki köherçile karhanesi ihdas oluna asla odun kalmayub ahvâlimiz muhtelib? olur deyu ref“ olunması reca ittiklerin bildirmişsin imdi köherçile husûsu mühimdir işlemekte anlar ve muhalefet edenler Kıbrıs“a sürülmek mukarrerdir buyurdum ki vardukda bu bâbda kimesneye muhalefet ittirmeyüb kahvehanelerde ve bozahanelerde yakılan odunla köherçileyi işlettiresün şöyle bulasın.³⁰³

Hükümden güherçile madenlerinde oduna ne denli ihtiyaç duyulduğu ve odunun yetersiz kaldığı durumlarda kahvehanelerde, bozahanelerde yakılacak odunun dahi toplatılmasının talep edildiği anlaşılmaktadır.

Güherçile ile ustalarının elde ettiği güherçilelerin devlet imalathanelerine alınmaması, parasının ödenmesinin aksatılması gibi gelişmeler veya esnafının fabrikaya verdiği güherçilelerin iyi cinsten olmaması gibi gerekçeler ileri sürülerek güherçilenin fiyatının düşürülmeye çalışılması Rumeli ve Anadolu’nun çoğu yerlerinde barut yapımı ve satışının üzerinde durulmasına sebep olmuştur. Bunun yanı sıra çıkarılan bir ferman ile Osmanlı şehirlerine yabancı ülkelerden barut ve yanıcı madde ihracat ve ithalatının yasak, üretiminin ise devlet tekeline olması kararı alınmıştır. Bu yasaklama da kaçakçılığın baş göstermesine neden olmuştur. Çünkü Rumeli ve Anadolu’nun pek çok yerinde çoğu kimse bu güherçileleri devlete satmayarak başka yerlere satmaya başlamış, resmi olmayan bir takım güherçile fabrikaları kurulmuş ve barut üretimine geçilmiştir. Barutun dışardan alımı yasak olduğundan bazı kimseler satın aldıkları bu güherçilelerden barut imal ederek bunları

³⁰²5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 168/1044 (27 Receb 973 /17 Şubat 1566)

³⁰³ Yüksel Durmaz, *Klasik Dönem Osmanlı Ülkesi’nde Endüstriyel Üretim Organizasyonu (Osmanlı Kanunnameleri ve Mühimme Kayıtlarına Göre)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), ss. 16-17.

devlet aleyhinde yürüttükleri faaliyetlerde kullanmışlardır. Bu durumun devam etmesinin Baruthane-i Âmireleri işlevsiz hale getireceği, kaçakçılığı teşvik edeceği savaş için en mühim maddenin ihracına sebep olacağı gibi bazı sakıncaları göz önüne alan devlet resmi olmayan bu imalathanelerin kapatılarak barut üretiminin eski sistemde sürdürülmesi için ilgililere emirler vermiştir. Güherçilelerin başkalarına satılmasına ve kaçakçılığa engel olmak üzere eldeki barutların yakınlardaki kalelere teslim edilmesi ve kayıt altına alınması kararlaştırılıp memurların bu konuda bilgilendirilmesi uygun görülmüştür.³⁰⁴

Bu husus Osmanlı Devleti'nde "ehemm-i umûr(önemli işlerden)³⁰⁵" olarak görülmüş ve Zamantu'da işlenen güherçile için sipahiler gönderilmiştir. Güherçile kuyularının korunmasına yönelik Lazkiye ve Gököyük kadılarına yazılan bir hükümde, bu bölgelerdeki yörüklerin güherçile madenlerinde kışlamasının madenlere zarar vermesi nedeniyle güherçile kuyularının kapatılması ve başlarına güvenilir kişiler verilerek zararın önlenmesi istenmiştir.³⁰⁶

Bağdad beylerbeyine gönderilen bir hüküm şu şekildedir:

Kendisine daha önce de emredildiği üzere bol miktarda güherçile işletip hazır olanları Basra'dan gönderilenlerle birlikte Haleb'e göndermesi, bugüne dek ne kadar güherçile işlenip gönderildiğini ve daha ne kadar işleneceğini yazıp bildirmesi; bu hususta Basra beylerbeyine yazılan ve kendisine gönderilen hükmü de Basra'ya ulaştırması; ayrıca İran'a, ihracı yasaklanmış olan yiyecek, silah vs. gönderildiği haber alındığından, bunun önlenmesi için de gerekli tedbirleri alması³⁰⁷

Bu hükme göre satılması yasaklanan silahların İran'a ihraç edilmesine karşı önlem alınmasının istenmesi güherçilenin de dışarıya çıkarılmasının istenmediği yönünde bir fikir oluşturmaya açısından önemlidir.

Bu bilgilerden hareketle Osmanlı Devleti'nin, bu stratejik madenin ihracatını yasakladığı ve üretimini kontrol altına almaya çalıştığı görülmektedir. Mühimme defterlerinde de güherçile madenlerinin işletilmesi, ihtiyaçlarının karşılanması, baruta dönüştürülmesine ilişkin farklı hükümlere rastlanmaktadır. Ayrıca güherçile madenlerine dışarıdan gelebilecek saldırılar ve zararlar karşısında da bazı tedbirler alındığı da görülmektedir.

³⁰⁴ Hülagu, agm, s. 88.

³⁰⁵ 7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 2, s. 505-506/1016(8 Ramazan 975/7 Mart 1568).

³⁰⁶ 7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 1, s. 133/248(17 Rebîulevvel 975/21 Eylül 1567).

³⁰⁷ 5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 105/598 (4 Cemaziyelevvel 973 /27 Kasım 1565)

3.3.4. Kurşun

Kurşun, Osmanlı maden üretiminde genel olarak gümüş üretilen maden ocaklarından elde edilen bir diğer cevher olarak çıkmaktadır. Osmanlı’da bilhassa top dökümünde ve çatı kaplamasında kullanılan kurşun madeni³⁰⁸ savaş malzemelerinin en önemlilerinden biri olması nedeniyle, devlet hem kendi ihtiyacını karşılamak hem de düşmanın eline geçmesini engellemek amacıyla ihracını yasaklamıştır.

Kurşun, cephanede silahlar ve tüfek ile birlikte kullanılan önemli bir mühimattır. Sefere katılan askere, silahlarına uygulanabilecek ölçülerde kurşun kalıpları verildiği gibi, ocaklarda işlenen mermiler de gönderilmiştir. İçinde gümüş barındırması nedeniyle yumuşak bir özelliğe sahip olan kurşun yapımı için Bosna’da ve Sırbistan’da gümüş çıkarılmıştır. Anadolu’da da Ergani, Gümüşhane, Keban’ danelde edildiği gibi diğer ülkelerin tüccarlardan da kurşun satın alınmıştır.³⁰⁹

Kurşun Anadolu’da büyük oranda Hakkâri’den ve Erzurumda’ki Çanice madeninden çıkarılmıştır. Erzurum Beğlerbeyi’ne gönderilen 1574 tarihli hükümde Çatha madeninde hâsıl olan kurşunun İran’a kaçışının engellenmesi için özel ihtimam gösterilmesi ve tüfek fındığı dökülmek üzere Erzurum’a sevk edilmesi istenmiştir. Bu ifadelerden elde edilen kurşunun ülke dışına çıkışını engelleme noktasında problem yaşandığı anlaşılmaktadır. Özellikle İran sınırının kontrol altına alınabilmesi için merkezi yönetimin özel çaba sarf ettiği anlaşılmaktadır.³¹⁰

Daha önce demir bahsinde geçen ve Basra beylerbeyine yazılan hüküm kurşun bahsinde de örnek gösterilebilir. Hükümde Dâr’ülharbe kurşun verilmesi yasaklandığı halde riayet edilmediği için sınırların kontrol edilmesi ve mevcut kaçakçılığın önlenmesine yönelik tedbirler alınması, itaat etmeyenlerin de yakalanarak hapsedilmesi istenmiştir.³¹¹ Basra beylerbeyine yazılan bir diğer yazıda da, kurşun, tüfek ve demir gibi ihracatı yasaklanan emtianın dışarıya çıkışının engellenmesine yönelik önlemlerin alınması istenmiştir.³¹²

Kurşuna dair ihraç yasağının 18. yüzyılda da devam ettiğine dair bir kayıta, 20 Nisan 1797 tarihinde Bozkır madeninde üretilen kurşunun, mahallinde ya da darphanede

³⁰⁸Tızlak, agm, s. 710.

³⁰⁹Sevinç, agt, s. 107.

³¹⁰Ümit Koç, *XVI. Yüzyıl Anadolu’sunda Sanayi*, Ankara 2006, ss. 27-28.

³¹¹5 Numaralı M ühimme Defteri, s. 13/67 (11 Muharrem 973/8 Ağustos 1565).

³¹²5 Numaralı M ühimme Defteri, s. 140/831 (23 Cemaziyelahir 973/15 Ocak 1566).

miriden fazla lîfi ile harice satılması yasak olup ancak aynen darsaadete nakli mütemenna suretini kesb ettiğinde mahallinde satılması için izin verilmesi talep edilmiştir. Yani kurşunun İstanbul'a taşınması esnasında yapılacak masrafların karşılanması için kurşunun Bozkır'da satılması için izin istenilmiştir. Bu isteğe verilen cevapta ise, Bozkır madeninde üretilen kurşunun mahallinde satılması yasak değil ise dahi kurşunun lüzumundan dolayı satılmaması ve iskeleye gönderilmesi emredilmiştir.³¹³

3.3.5. Bakır

Bakır, Osmanlı Devleti'nde oldukça stratejik bir madendir. Çünkü sözkonusu maden, hem sivil alanda hem de askerî sahada büyük bir kullanım alanına sahiptir. Askeri alandagenel olarak tophanede ve tersanede kullanılmasından dolayı bakırın, devlet izini olmadan dışarıya ihrac edilip edilmeyeceği konusundaki gerekli kararları merkezî yönetim almaktadır. Hatta ihrac yasağının yanı sıra bakırınülke içerisindeki sürümünde dahi devlet izini gerekmektedir. Bu nedenlerle, Osmanlı Devleti diğer stratejik madenlerdeki gibi bakır ticaretinde de tekellilik politikası izlemek zorunda kalmıştır.³¹⁴

Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nden itibaren ülkeye Hindistan tarafından gelen tüccarların mallarını sattıkları ama karşılığında mal almadıkları için ülke içindeki değerli maden ler olan altın ve gümüşün dışarıya çıkması söz konusu olmuştur. Bu durum ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir. İranlı tüccarları ise Osmanlı ülkesinden bakır götürmeleri ülkede darlık yaratmıştır. Bu duruma ilişkin 7 numaralı mühimme defterlerinde yer alan Kastamonu'daki Küre bakır madeninden İranlı tüccarların değerinin üstünde fiyat vererek aldığı bakır emtianın ülkede yarattığı bakır kıtlığına dayalı hüküm verilecek olup kanıt niteliği taşımaktadır. İlgili hüküm şu şekildedir:

Küre'den çıkan bakırı Yukaru Cânib'den dört ve beş yüz mikdârı Acem gelüp ziyâde bahâ ile almak ile rencber tâyifesine ve gazgancılara gadr ü te'addî olup işlemeyüp battâl olmuştur." diyü bildürdi. İmdi; Yukaru Cânib'e bakır virilmek memnû' olup bir dirhem bakır virildiğine rızâ-yı şerîfüm olmayup emr-i

³¹³ Hamit Şafakçı, "Bozkır'da Madencilik(1776-1839)", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2013, s. 241.

³¹⁴ Fahrettin Tızlak, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları", *Belleten*, C. LX, S. 229, Aralık 1996, ss. 711-712.

şerîfüm virilmiş değil iken bu kadar kimesne gelüp bakır alup gittüklerine
sebeb ü bâ'ıs nedür? Bu bâbda müstehikk-ı ıtâb ü ıkâb olmuşsızdur.³¹⁵

Payitahttan gelen emirler neticesinde bakırın dışarıya kaçırılmasına engel olunmaya çalışıldığına dair de hükümet kadılara gönderdiği emirlerde, bakırcılara sadece ihtiyaçları oranında bakır verileceğine dair vesika verilmesini ve vesikası olmayan bakırcılara da ilgili emtianın verilmemesini bildirmiştir. Bu yolla bakır kaçakçılığını önlemeye çalışmıştır.³¹⁶

Mühimme kayıtlarında bakır ihracı yasağına ilişkin de pek çok hükme rastlamak mümkündür. Bunlardan birinde, İran'a bakır sattırılmamasına ilişkin yasağı geç ilan ettiğini iddia ederek Küre kadısı'na iftira eden şahsın kürek cezasına çarptırılmak üzere İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir³¹⁷. Bir diğer kayıtta top dökülmek üzere Bağdat'a sevk edilen bakırın yol güzergâhında bulunan kadılar tarafından emniyete alınması istenmiştir.³¹⁸

Erzurum beylerbeyine gönderilen bir diğer hükümde ise, daha önce yasak edilmiş olmasına rağmen halde bazı tüccarların İran taraflarına bakır gibi madenler götürmeleri sebebiyle gerekli önlemlerin alınması ve yasağa uyulmamasına müsaade edilmemesi istenmiştir.³¹⁹

İran'a yönelik ihracat yasağına ilişkin 1573 yılında Erzurum Beylerbeyine gönderilen bir hükümde ise İran tarafına bakır, gümüş, iri akçe, at ve tüfek geçişinin önüne geçmek için yolların kontrol edilmesi istenmektedir.³²⁰İlgili hüküm şu şekildedir:

Solnok beğine hüküm ki: Hâliyâ hâssa tâcirlerümden kıdvetü'l-emâcid Mustafâ zîde mecdühü Dergâh-ı Mu'allâm'a gelüp şöyle arzyledi ki: Vilâyet-i Segedin'den bakır cem' itmek için ba'zı metâ' ile âdemlerin gönderüp Segedin'de Dobracanlı Salmatı nâm zimmîye yedi ay va'de ile yedi yüz yigirmi mança bakır getürmek şartıyla bir niçe metâ' virmişken hâliyâ mezbûr zimmî zikrolunan metâ' mukâbelesinde uhdesine aldığı bakır şartı üzre henüz edâ itmedin hârice virüp müşârun-ileyhün âdemlerine virmez imiş. Eyle olsa; buyurdum ki: Hük-m-i şerîfüm varıcak, ihzâr-ı husamâ kılup hak üzre teftîş ü tefahhus idüp göresin: Şöyle ki; arzitdüği üzre mûmâ-ileyhün âdemleri mezbûr zimmîye ol mikdâr bakır getürmek için yedi ay va'de ile ba'zı metâ' virüp zimmî-i mezbûr dahı ol meta' mukâbelesinde uhdesine aldığı bakır henüz edâ

³¹⁵7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 3, s. 23/2021(14 Rebî'u'l-evvel 976 /6 Eylül 1568).

³¹⁶Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), s. 34.

³¹⁷6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 206/346(6 Rebiulahir 972/11 Kasım 1564).

³¹⁸6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 131/1058(22 Ramazan 972/23 Nisan 1565).

³¹⁹5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 206/1303(3 Ramazan 973/24 Mart 1566).

³²⁰Mustafa Altunbay, *15-18. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Devleti'nde Madenler ve Madencilik*, s. 72.

itmedin hârice virüp müşârun-ileyhün âdemlerine virmez ise men‘ idüp aldığı metâ‘ mukâbelesinde uhdesinde olan bakırî mûmâ-ileyhün âdemlerine edâ itmedin hârice bakır virdürmeyesin³²¹

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti bakırın özellikle doğu sınırındaki çoğu zaman savaş halinde olduğu İran’a kaçırılmasını ya da satılmasını önlemek istemiştir. Bunun için bakır madenine yönelik ihracat yasağı koyduğunu hükümlerde net olarak görülmektedir. 4 Kasım 1568 tarihli bu duruma örnek olarak verilecek Sivas ve Amasya kadılarına gönderilen hüküm şu şekildedir:

Küre kâdîsına dahı vech-i meşrûh üzre hükm-i şerîfüm gönderilmişdür. Siz dahı ikdâm u ihtimâm idüp ihmâl ü müsâhele üzre olmayasız. Şark cânibi[n]e bi’l-cümle hâric-i vilâyete bu bahâne ile bakır gitmekden ihtiyât üzre olasız; sonra özrinüz makbûl olmaz; ana göre mukayyed olasız.³²²

İlgili hükümde “Şark canibine” tabirin geçmesi ile kastedilen kuvvetle muhtemel İran’dır. Bu hükümde İran’a bakır satılmamasının istendiğini görmekteyiz. Osmanlı Devleti’nin bu stratejik ürünlerin İran’a satışını engelleyerek Doğu’daki en büyük tehlike olarak gördüğü bu devletin güçlenmesini de engelleme amacıyla olduğu söylenebilir.

³²¹6 Numaralı *M ühimme Defteri*, s. 453/806(28 Receb 972/1 Mart 1565).

³²²7 Numaralı *M ühimme Defteri*, Cilt 3, s. 247/2448(14 Ca 976/4 Kasım 1568).

4. SONUÇ

Bu çalışmada 5, 6 ve 7 numaralı mühimme defterlerine göre Osmanlı Devleti'ndeki iktisat anlayışı, o dönemde Avrupa'ya hâkim olan merkantilizmin Osmanlı üzerindeki etkileri ve ihracat yasağının sebepleri ile yasağa konu olan ürünler incelenmeye çalışılmıştır. 16. yüzyılda Avrupa'nın merkantilist anlayış neticesinde gelişen ucuz hammadde ihtiyacını Osmanlı topraklarından temin etme isteğine karşın Osmanlı Devleti'nin bazı stratejik ürünleri ülke sınırları içinde tutma hususunda zorluklar yaşadığı görülmüştür. Bu soruna çözüm bulmak amacıyla da ihracat yasağı uyguladığı tespit edilmiştir. İhracat yasağına konu olan tarımsal, hayvansal ve madeni ürünlerin neler olduğu, bu ürünlerin ihracının yasaklanmasındaki nedenler birinci el kaynaklar olan mühimme defterlerindeki hükümler analiz edilerek saptanmıştır.

Osmanlı iktisadi sisteminin temel ilkelerine göre ülkede değeri olmayan malların ihracına izin verilmiş, buna karşılık, ithalat hiçbir sınırlamaya tabi tutulmadan serbestçe yapılmıştır. Çünkü ithalat, içeride ihtiyaç duyulan, ancak hiç üretilmeyen ya da az miktarda üretilen malların temini noktasında, provizyonizm ilkesine göre arzu edilen bir faaliyet olarak değerlendirilmiştir. İthalatta serbest bırakılan mallar ise, iktisadi tabirle marjinal faydası çok yüksek olan mallar olmuştur.

Bu çalışmada 5, 6 ve 7 numaralı Mühimme defterlerinde ihracat yasağına konu olan pek çok hüküm tespit edilmiştir. Bunlardan önemli bir kısmının sebebinin sefer öncesi ordunun lojistik ihtiyacının karşılanmasına, büyük şehirlerin iâşesinin sağlanmasına, kaçakçılığı ve kıtlığı önlemeye yönelik olduğu bir kısmının da siyasi ilişkilerin süregelen savaşlar nedeniyle bozuk olduğu Avusturya ve İran gibi ülkelere bir tür ambargo mahiyetinde uygulandığı görülmüştür. Çalışmamızda tüm bu belirtilen sebeplere göre hükümler tasnif edilerek ortaya konulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde ihracı yasaklanan ürünler veya 'memnû' metâ' olarak nitelenen ürün listesi kabarıktır. Liste, tarımsal ürünler; hayvanlar ve hayvansal ürünler, madenler ve maden ürünleri olmak üzere üç kısma ayrılabilir. Listede yer alan tarımsal ürünler arasında buğday, pirinç, mercimek, nohut, susam, susam yağı, incir, üzüm, yağ ve kuru meyveler gelmektedir. Hayvanlar ve hayvansal ürünler arasında ise at, deve, koyun, deri, gön, sahtiyan, yapağı, ipek ve balmum gibi ürünler

gelmektedir. Madenler arasında ise demir, altın, gümüş, kurşun, bakır, güherçile, silah ve barut yer almaktadır.

Osmanlı Devleti'nde ihracat yasağına ilişkin 5, 6 ve 7 numaralı Mühimme defterlerinde, tarımsal ürünlerle ilgili 36 hüküm, hayvan ve hayvansal ürünlerle ilgili 16 ve son olarak madenlerle ilgili 12 hüküm saptanmıştır. Dolayısıyla konumuz açısından söz konusu defterlerde ihracat yasağına konu olan toplam 64 hüküm tespit edilmiştir. Bunlardan tarımsal ürünler açısından ihracat yasağına en çok konu olan ürünün buğday olduğu anlaşılmaktadır. Bunun da en önemli sebebinin İstanbul ve büyük şehirlerin iâşesini sağlamak olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ikinci önemli bir nedenin ise sefere çıkan ordunun iâşesinin sağlanması olduğu görülmüştür. Hayvan ve hayvansal ürünler açısından ihracat yasağına en çok konu olan ürünün at olduğu anlaşılmaktadır. Madenler açısından ihracat yasağına en çok konu olan ürünün ise güherçile olduğu anlaşılmaktadır. Mühimme defterlerinde at ve güherçilenin özellikle İran'a kaçırılmasını engellemeye dair sert önlemlerin alındığı görülmüştür. İhracat yasağı olmasına rağmen öncelikle tarımsal ürünlerin bazı muhtekirler aracılığıyla deryadan gelen gemilere yüksek fiyatlara satılarak dışarıya çıktığı tespit edilmiştir.

Mühimme Defterlerindeki hükümlerin analizinden hareketle; Osmanlı Devleti'ndeki ihracat yasaklarının arka planında üretim yetersizliği, iklim faktörleri ve ortaya çıkması muhtemel kıtlıkların etkisi, hububatın sefere çıkan ordunun temel gıda maddesi olması, ihraç yasağı emri çıkarılarak sert yaptırımlarla kaçakçılığın önüne geçilmek istenmesi, daru'l-harb veya küffar-ı haksarun olarak ilan edilen yerlere ürün ihracının istenmemesi, iç ticaret-üretim dengesinin bozulmasını önleme kaygısı gibi stratejik nedenlerin olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

- 3 *Numaralı Mühimme Defteri*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, yay. haz. Nezihi Aykut vd., Ankara 1993.
- 5 *Numaralı Mühimme Defteri*(973/1565-1566) (1994). Yay. haz. Hacı Osman Yıldırım ve diğ., C. 1, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- 5 *Numaralı Mühimme Defteri: Özet ve İndeks* (1994). Yay. haz. Hacı Osman Yıldırım ve diğ., C. 2, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- 6 *Numaralı Mühimme Defteri*(972/1564-1565). (1995). Yay. haz. Hacı Osman Yıldırım ve diğ., C. 1, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, I-II.
- 6 *Numaralı Mühimme Defteri: Özet ve İndeks*(972/1564-1565). (1995). Yay. haz. Hacı Osman Yıldırım, C. 2, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- 7 *Numaralı Mühimme Defteri*(975-976/1567-1569). (1997).Tıpkıbasım I, yay. haz. Hacı Osman Yıldırım ve diğ., C. 1, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- 7 *Numaralı Mühimme Defteri*(975-976/1567-1569). (1997). Tıpkıbasım II, yay. haz. Hacı Osman Yıldırım ve diğ., C. 2, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- 7 *Numaralı Mühimme Defteri: Özet, Transkripsiyon, İndeks*(975-976/1567-1569). (1998). Yay. haz. Hacı Osman Yıldırım ve diğ., C. 1, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- 7 *Numaralı Mühimme Defteri: Özet, Transkripsiyon, İndeks*(975-976/1567-1569). (1999). Yay. haz. Hacı Osman Yıldırım ve diğ., C. 2, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- 7 *Numaralı Mühimme Defteri: Özet, Transkripsiyon, İndeks*(975-976/1567-1569). (1999). Yay. haz. Hacı Osman Yıldırım ve diğ., C. 3, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- 7 *Numaralı Mühimme Defteri: Özet, Transkripsiyon, İndeks*(975-976/1567-1569). (1999). Yay. haz. Hacı Osman Yıldırım ve diğ., C. 4, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- 12 *Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1567-1569): Özet, Transkripsiyon ve İndeks*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1996.
- Ahmet Refik, *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı*(1553- 1591), Devlet Basımevi, İstanbul 1935.
- Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimaî Tarihi 1453-1559*, C. 2, İstanbul 1995.
- Akdağ, Ömer, "Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Zihniyet ve Batı Avrupa'daki Merkantilist Düşünce", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 157, Ağustos 2005.
- Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. I, İstanbul 1990.
- Akkuş, Yakup, Osmanlı ve Avrupa'nın İktisat Politikaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz (XIV. ve XV. Asırlar), *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları* 52. Seri/Yıl 2009 Prof. Dr. Şerafettin Aksoy'a Armağan.

- Altunbay, Mustafa, “Klasik Dönemde Osmanlı’da Madencilik”, *Türkler*, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- Altunbay, Mustafa, *15-18. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Devleti’nde Madenler ve Madencilik*, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1998.
- Altunbay, Mustafa, *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.
- Andreasyan, Hrand D., *Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1974.
- Anhegger, Robert; Halil İncik, *Kanunname-i Sultanî ber Muceb-i Örfi Osmanî*, TTK Yayınları, Ankara 1956.
- Arıkan, Zeki, “Kitap Tanıtımı, Kate Fleet, *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State*”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXI, İstanbul 2001.
- Arıkan, Zeki, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi*, (Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan içinde), İstanbul 1991.
- Aynural, Salih, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, haz. Yusuf İhsan Genç, Mustafa Küçük ve diğ., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.
- Bilge, Müfit, “Macaristan’da Osmanlı Hakimiyetinin ve İdari Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişmesi”, *OTAM*, Sayı:11 (2000).
- Bozkurt, Nebi, “Pamuk”, *DİA*, C. 34, İstanbul 2007.
- Bulut, Mehmet, “Osmanlı Ekonomi Politikası’na Yeniden Bir Bakış”, *Bilig*, 62, 2012.
- Bulut, Mehmet, “XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Hollandalı Tüccarların Osmanlı Bölgelerindeki Faaliyetleri”, *Osmanlı*, C. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.
- Çadircı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- Çeştepe, Hamza; Tamer Güven, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Dâhili Gümrük Vergisi İstisnaları”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2016, Cilt:16, Yıl:16, Sayı: 2.
- Çetin, Mehmet; Recep Kök, “Kırım Savaşı’nda Osmanlı Ordusu’nda Yaşanan Lojistik Problemler”, *Turkish Studies*, Volume 10/10, Summer 2015.
- David, Geza, “Sigetvar”, *DİA*, C. 37, İstanbul 2009.
- David, Geza, XVI. “Yüzyılda Osmanlı- Habsburg Mücadelesinin Bir Kaynağı Olarak Mühimme Defterleri”, çev. Özgür Kolçak, *Tarih Dergisi*, S. 53, İstanbul 2012.
- Demir, Kenan, “Kadimden Moderne Osmanlı İktisat Düşüncesi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*(42), 2016.
- Demireğen, Ahmet Kerim, *Kanuni Sultan Süleyman’ın Sigetvar Seferi (Hazırlıklar ve Fetih)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006.
- Dumrul, Cüneyt; Yasemin Dumrul, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kapitalist Paternde Sanayileşmesinin Önündeki Engeller Üzerine Bir İnceleme”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, S. 23, (2014).

- Durmaz, Yüksel, *Klasik Dönem Osmanlı Ülkesi'nde Endüstriyel Üretim Organizasyonu (Osmanlı Kanunnameleri ve Mühimme Kayıtlarına Göre)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2011.
- Emecen, Feridun, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, C. 3, S. 5, 2005.
- Emecen, Feridun, “XVI. Asrın İkinci Yarısında İstanbul ve Sarayın İaşesi İçin Batı Anadolu'dan Yapılan Sevkiyat”, *Tarih Boyunca İstanbul Semineri*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1989.
- Genç, Mehmet, “19. Yüzyılda Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Temel İlkeleri”, *Divan İlmi Araştırmalar*(6), 1999.
- Genç, Mehmet, “Kalkınma Meselemize Tarihi Bir Yaklaşım”, *İktisadi Kalkınma ve İslam, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi*, İstanbul 1987.
- Genç, Mehmet, “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri”, *Sosyoloji Dergisi*, 3(1), 2012
- Genç, Mehmet, “Yed-i Vâhid”, *DİA*, C. 43, İstanbul 2013.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.
- Genç, Mehmet; Ahmet Davutoğlu; Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı'da Devlet, Toplum ve Ekonomi”, *Çerçeve*, S. 25, Ocak 2000.
- Genç, Serdar, “XVIII. Yüzyılda Karesi Sancağı'nda Hububat Kaçakçılığı”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 7, 2004/2.
- Gül, Abdulkadir, “Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892-1893 ve 1906-1908 Yılları)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2/9, Sonbahar 2009.
- Halaçoğlu, Yusuf, “At”, *DİA*, IV, İstanbul 1991.
- Halaçoğlu, Yusuf, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, II, İstanbul 1981, s. 125; Ömer İşbilir, “Savaş ve Bölgesel Ekonomi: İran Savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu”, OTAM, S. 21, Ankara 2007.
- Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu (TTK) Basımevi, Ankara 1988.
- Hülagu, M. Metin, “Osmanlı Devletinde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 11, Y. 2001.
- İlgürel, Mücteba, “Hububat Kaçakçılığı”, *CIEPO XIV. Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2004.
- İnalcık, Halil, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.
- İnce, Yunus, *Karaman Eyaletinde Güherçile Üretimi ve Nizamı (18. ve 19. Yüzyıllar)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2005.
- İpşirli, Mehmet; “XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası İle İlgili Hükümler”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 12, İstanbul 1982.

- İşbilir, Ömer, XVII, *Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri 1856-1861*, C. VI, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
- Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul 2003.
- Kasaba, Reşat, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, Belge Yayınları, İstanbul 1993.
- Kıvrım, İsmail; Süleyman Elmacı, “Osmanlı Döneminde Amasya’da İpekçilik”, *Turkish Studies*, Volume 6/4, Fall 2011.
- Kırzioğlu, Fahrettin, “Osmanlı “Tapu-Tahrir” ve “Mühimme” Defterlerinde Gümüşhane Bölgesi Türk Boy/Oymak Hatıraları ve Madenler Üzerine “Hükümler” den Örnekler”, *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu(1990)*, Ankara 1991.
- Kibritçiöğlu, Aykut, “Merkantilistler ve Fizyokratların Dış Ticaret İle İlgili Görüşleri: Özet Bir Bakış”, *Uluslararası Makro İktisat-Okumalar*, 72, DTFOB Yayıncılık, Ankara 1996.
- Köktaş, Altuğ Murat, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Piyasa Düzenlemeleri: 1500-1700 İstanbul Kadı Sicillerinde Narh Uygulamaları”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Nisan 2016; 9(2).
- Kurt, Yılmaz, *Çukurova Tarihinin Kaynakları 1547 Tarihli Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*, C. II, Ankara 2005.
- Kütükoğlu, Mübahat S., “Baltalimanı Muahedesi”, *DİA*, C. 5, İstanbul 1992.
- Kütükoğlu, Mübahat S., “Baltalimanı Ticaret Muahedeleri ve Tatbikatı”, *I.Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul 1973.
- Kütükoğlu, Mübahat S., “Mühimme Defteri”, *İslam Ansiklopedisi(DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 31, İstanbul 2006.
- Kütükoğlu, Mübahat S. “Tanzimat Devrinde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri”, *150. Yılında Tanzimat*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara 1992.
- Kütükoğlu, Mübahat S. *Osmanlı’nın Sosyo- Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018.
- Kütükoğlu, Mübahat, “Mühimme Defterlerindeki Muamele Kayıtları Üzerine”, *Tarih Boyunca Peleografya ve Diplomatik Semineri*(30 Nisan-2 Mayıs 1986), *Bildiriler*, İstanbul 1988.
- Martal, Abdullah, *Değişim Sürecinde İzmir’de Sanayileşme*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 1999.
- Önal, Ahmet; Nebi Bozkurt, “Deve”, *DİA*, IX, İstanbul 1994.
- Özyüksel, Murat, *Feodalite ve Osmanlı Toplumunu*, U.Ü.İ.İ.B.F. İşletme İktisadi ve Muhasebe Araştırma ve Uygulama Merkezi, Bursa 1989.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1993, C. II.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- Pamuk, Şevket, “The Evolution of Fiscal Institutions in the Ottoman Empire(1600-1914)”, *Financial History Review*, Cambridge University Press, II.I., 2004.
- Pamuk, Şevket, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1988.

- Pamuk, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- Pamuk, Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- Kennedy, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 9. Basım, İstanbul 2002.
- Sahillioğlu, Halil; "Akçe", *DİA*, C. II, Ankara 1989.
- Sahillioğlu, Halil, Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri (1300-1750), *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar Özel Sayısı*, Ankara 1978.
- Sahillioğlu, Halil, *Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, İstanbul 2002.
- Solak, İbrahim, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Meyve ve Sebze Üretimi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 24, 2008.
- Subay, Serdar, *XIX. Yüzyılda Japonya ve Osmanlı Devleti'nin Modernleşme Çabalarının Karşılaştırmalı Analizi*, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2017.
- Şafakçı, Hamit, *Bozkır'da Madencilik(1776-1839)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2013.
- Şahin, Harun, "Klâsik" Dönem Osmanlı Ekonomisinde İktisadi Kontrol Araçları", *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Y. 2014, C. 5, S. 10.
- Şener, Sefer, "Osmanlı Sanayileşme Süreci ve Bu Süreçte Özel Girişimin Rolü", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(3), 2007.
- Ahmet Şimşirgil, Prof Dr Ahmet Şimşirgil, <http://ahmetsimsirgil.com/islam-dunyasinin-yeni-lideri-ertugrul-gazi/> Web Erişim:25.05.2021
- Tabakoğlu, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1985.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1994.
- Taşkın, Figen, "Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hububat Ürünün İhracatını Yasaklaması", *Studies of the Ottoman Domain*, C. 3, S. 4, Şubat 2013.
- Tekin, Zeki, *Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı İstanbulu'nda Dericilik*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1992.
- Temelkuran, Tevfik, "Divan-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 6, İstanbul 1975.
- Tez, Zeki, "Güherçileden Karabaruta", *Bilim Tarihi*, 17 (1993).
- Tez, Zeki, *Kimya Tarihi*, V Yayınları, Ankara 1986.
- Tızlak, Fahrettin, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları", *Belleten*, C. LX, S. 229, Aralık 1996.
- Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 tarihli E. 12321 Nolu Mühimme Defteri*, nşr.: Halil Sahillioğlu, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2002.
- Toprak, Zafer, *İktisat Tarihi, Zirveden Çöküşe Osmanlı Tarihi*, C. II, haz. Sina Akşin, Doğa Ofse., İstanbul 2005.
- Tulum, Mertol, *Mühimme Defteri 90*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.

- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Basımevi, Ankara 1984.
- Ünal, Mehmet Ali, *Mühimme Defteri 44*, Akademi Kitabevi, İzmir 1995, "Takdim", s. V.
- White, Sam (2013). *Osmanlı'da İsyan İklimi*, (Çev.Nurettin Elhüseyni), Alfa Basım Yayım, İstanbul.
- Yıldırım, Mehmet Zahit, "1724-1727 İran Seferleri Sırasında Askeri Hazırlıklar ve Aksaklıklar", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IV, S. 1, Haziran 2002.
- Yıldız, Hakan, *Haydi Osmanlı Seferi: Prut Seferinde Lojistik ve Organizasyon*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.
- Yurtsever, Cezmi, *Çukurova'da Tarımın Tarihi*, Favori Basım, Adana 2013.
- Yücekök, Ahmet, "Emperyalizm Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu 1838 Ticaret Sözleşmeleri", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 23, S. 1, Mart 1968.
- Yüksel, Ahmet, *Osmanlı Sefer Organizasyonlarına Taşradan Bir Bakış: Sivas Şehrinde Sefer Hazırlıkları (1787-1850)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2005.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı :Çabuk, Sinem
Uyruğu :TC

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	2022
Lisans	Gazi Üniversitesi	2001
Lise	Ankara Atatürk Lisesi	1996

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2001-2003	Tümay Dersanesi	Tarih Öğretmeni
2003-2013	Karacan Dersanesi	Tarih Öğretmeni
2013-2022	Özel Arı Koleji	Tarih Öğretmeni

Yabancı Dil

İngilizce

